

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

ƏLİYEV ELAMİN VAHİD OĞLU

«REGIONAL İNKİLŞAFIN HÜQUQİ TƏMİNATI SİSTEMİNDƏ DÖVLƏT
PROQRAMLARI» mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:

Hüquq elmləri namizədi,
baş müəllim S.Z. Səbzəliyeva

Magistr proqramının rəhbəri:

İqtisad elmləri namizədi,
dosent S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri:

İqtisad elmləri doktoru,
professor F.P. RƏHMANOV

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. DÖVLƏTİN REGIONAL SOSIAL – İQTİSADİ İNKİŞAF SİYASƏTİNİN MAHİYYƏTİ VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	
	10
1.1 Dövlətin regional inkişaf siyasətinin mahiyyəti və əsas istiqamətləri.....	10
1.2 Dövlətin regional inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasının nəzəri məsələləri.....	30
1.3 Regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri.....	38
FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA REGIONAL İNKİŞAFA YÖNƏLMİŞ DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN HÜQUQİ TƏMINATI..	
	54
2.1 Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafına yönəlmiş dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri və həyata keçirilməsi mexanizmi	54
2.2 Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi təminatı.....	68
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA REGIONAL İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ DÖVLƏT PROQRAMLARININ ROLU VƏ REGIONAL İNKİŞAFA YÖNƏLMİŞ DÖVLƏT PROQRAMLARININ İCRASI YEKUNLARININ KOMPLEKS TƏHLİLİ.....	
	83
3.1 Regional inkişafın hüquqi təminatı sistemində dövlət proqramlarının rolu.....	83
3.2 Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi- normativ əsası kimi dövlət proqramlarının rolu və əhəmiyyəti.....	95
3.3. Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi- normativ və proqram təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	115
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	123
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR.....	129

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi tərəqqisini təmin edən ən başlıca amillərdən biri də ölkə regionlarının davamlı və tarazlı inkişafına nail olunması ilə bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, hər bir ölkənin sistemli, dinamik və tarazlı inkişafını xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən biri regionların inkişaf səviyyəsi hesab olunur. Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi birbaşa olaraq dövlətin həyata keçirdiyi milli iqtisadi siyasətin tərkib elementi kimi çıxış edən regional iqtisadi siyasətin səmərəliliyindən düz mütənasib asılıdır.

Müasir dünya təcrübəsində regional iqtisadi siyasət dövlətlə regionlar və regionların öz aralarında münasibətlərini əks etdirməklə bütövlükdə və regional baxımdan ölkənin iqtisadi inkişafının idarə olunması fəaliyyəti kimi qəbul edilir. Dövlətin iqtisadi siyasəti ilə regional siyasət öz məntiqinə görə bir-birini qarşılıqlı tamamlamalıdır. İqtisadi siyasət inkişafın qarşıya qoyulmuş məqsədinə çatmaq yolunda yaranan problemlərin həllinə, ölkənin və onun hər hansı hissəsinin rifahının təmin olunmasına istiqamətlənirsə, regional siyasət ərazi inkişafının məhz yuxarıda ifadə olunan məqsədlərə yönlü idarə olunmasına xidmət etməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı mövcud olan ölkələrin inkişaf təcrübəsi də təsdiq edir ki, regionların inkişafına nail olmadan ölkə iqtisadiyyatını gücləndirmək, eləcə də məhsuldar qüvvələri təkmilləşdirmək qeyri-mümkündür. Hazırda regional siyasətin formalaşdırılması və regional inkişafın əsaslarının işlənilib hazırlanması milli iqtisadiyyatın pozitiv və tarazlaşdırılmış inkişafını təmin etməyin başlıca istiqamətidir. Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi birbaşa olaraq dövlətin həyata keçirdiyi milli iqtisadi siyasətin tərkib elementi kimi çıxış edən regional iqtisadi siyasətin səmərəliliyindən düz mütənasib asılıdır.

Hər bir dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin son məqsədir əhlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaqdır. Əhlinin həyat səviyyəsi respublikanın iqtisadiyyatının inkişafının və səmərəliliyinin əsas göstəricisidir. İqtisadi imkanlar nə qədər yüksək olursa sosial inkişaf və həyat səviyyəsi üçün maddi imkanlar bir o qədər

çox olur. Həyat səviyyəsinin daha yüksək olması iqtisadiyyatın inkişafına təsir edir, əmək məhsuldarlığını artırır. Milli gəlirin, milli məhsulun artımına təsir edir. Həyat səviyyəsinin öyrənilməsi onun tənzimlənməsi üçün əsas yaradır. Dövlətin iqtisadi siyasəti ilə regional siyasət öz məntiqinə görə bir-birini qarşılıqlı tamamlamalıdır. İqtisadi siyasət inkişafın qarşıya qoyulmuş məqsədinə çatmaq yolunda yaranan problemlərin həllinə, ölkənin və onun hər hansı hissəsinin rifahının təmin olunmasına istiqamətlənsə, regional siyasət ərazi inkişafının məhz yuxarıda ifadə olunan məqsədlərə yönlü idarə olunmasına xidmət etməlidir. Bu mənada regionlarda sosial sferanın inkişafının təmin edilməsi və bu sahələrdə davamlı inkişafa nail olunması hər bir dövlətin əsas vəzifələri sırasında dayanan məsələlərdəndir. Həmin sahələrin davamlı inkişafının təmin edilməsi ilk növbədə zəngin tənzimləyici normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılmasını tələb edir. Təbii ki, normativ-hüquqi baza dedikdə, yalnız məhdudiyətlər yaradan direktiv sənədlər deyil, müəyyən istiqamətlərdə fəaliyyət norma və standartları müəyyənləşdirən istiqamətverici sənədlər də nəzərdə tutulur. Dünya təcrübəsi də sübut edir ki, idarəetmə və inkişaf tədbirlərinin əvvəlcədən qəbul edilmiş, mövcud şəraiti nəzərə alan və elmi cəhətdən hərtərəfli əsaslandırılmış normativ sənədlərin tələbləri əsasında reallaşdırılması uzunmüddətli və daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaradır. Bütün bunlar isə regional inkişaf sahəsində dövlət tənzimləməsinin, yəni iqtisadi proseslərə dövlətin mümkün müdaxiləsinin zəruriliyini müəyyənləşdirir. Məhz bu inkişafın təmin edilməsinin hüquqi tədbirlər sisteminin əsasını təşkil edən məqsədli dövlət proqramlarının əhəmiyyəti böyükdür. Son illərdə dövlət tərəfindən regionların sosial – iqtisadi inkişafına yönəlmiş çoxlu sayda dövlət proqramları işlənilib hazırlanmış və hal-hazırda da reallaşdırılmaqdadır ki, bu proqramlar da regional inkişafın və bu inkişafa yönəlmiş dövlət siyasətinin hüquqi əsasını təşkil etməkdədir. Regional iqtisadi inkişaf proqramları hazırlanarkən xarici bazara daha çox rəqabət qabiliyyətli məhsul çıxarılması, əhalinin sosial problemlərinin həlli, yerli məhsullar hesabına tələbatın ödənilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsi, regionların istehsal potensialından səmərəli istifadə, iqtisadiyyatın regiondaxili sahə və ərazi quruluşunun təkmilləşməsi ön plana çəkilir. Regional inkişafın dövlət proqramları əsasında davamlı inkişafının təmini

istiqamətində ilk ciddi addım 2004-cü ildə prezidentin müvafiq sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” ilə qoyulmuşdur. I regional inkişaf proqramı çərçivəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurla reallaşdırılması nəticəsində regionların iqtisadi potensialı hərəkətə gətirilmiş, buradakı əmək ehtiyatları dövriyyəyə cəlb olunmuşdur. Bir sözlə, ölkənin davamlı və tarazlı inkişafına yönəldilmiş bu proqramın icrasına başlanılması ilə Azərbaycanda regional inkişafın təməli qoyulmuş, bölgələrdə iqtisadi fəallıq xeyli dərəcədə canlanmış, insanlarda təşəbbüskarlıq hissi güclənmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 14 aprel tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yüksəldilməsində, yoxsulluq həddinin aşağı düşməsində və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında müstəsna rol oynamaqdadır. 1-ci və 2-ci regional inkişaf proqramları çərçivəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurla reallaşdırılması nəticəsində regionların iqtisadi potensialı hərəkətə gətirilmiş, buradakı əmək ehtiyatları dövriyyəyə cəlb olunmuşdur. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasına başlanılması ilə ölkəmizin davamlı və tarazlı inkişafı yeni, daha sürətli mərhələyə qədəm qoymuşdur. Adıçıkilən sənədlərlə yanaşı Azərbaycan regionlarının kompleks inkişafını nəzərdə tutan [“2008—2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”](#) kimi sənədlər də Azərbaycan regionlarında sosial sahələrin inkişafının hüquqi əsasını təşkil etməkdədir.

Dissertasiyanın predmetini regionların davamlı sosial – iqtisadi inkişafının təmin edilməsində regional inkişafı ilə bağlı yaranan iqtisadi və idarəetmə münasibətlərində hüquqi tənzimləmə aləti və mexanizmi kimi dövlət proqramlarının əhəmiyyəti, yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi, tədqiqat işinin obyektini isə

Azərbaycan Respublikasının regionları və iqtisadi rayonları, ölkədə regionların təsərrüfat kompleksləri, regionların sosial – iqtisadi inkişafı ilə bağlı digər proseslər təşkil edir.

İşin nəzəri və metodoloji əsasını regional iqtisadi inkişaf və regionların inkişafının zəruriliyi, regionların inkişafının təmin edilməsinin hüquqi mexanizmi və əsası kimi dövlət proqramlarının əhəmiyyəti ilə bağlı iqtisadçı alimlərin müxtəlif istiqamətlərdə apardıqları araşdırmaları təşkil edir. Elmi araşdırmada kompleks təhlil, dialektika, müqayisə, monitoring, ekspert qiymətləndirilməsi, proqram-məqsədli yanaşma, məntiq, tarixi yanaşma, statistik metodlar tətbiq edilmişdir. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat və sənaye, Maliyyə, Vergilər Nazirliklərinin materialları, qanun və normativ aktlar, hökumətin qərarları, Prezident sərəncamları, habelə ölkədə fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı iri şirkətlərin məlumatları və hesabatları təşkil edir.

Təqdim edilən problemin aktuallığı, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti dissertasiyanın mövzusunun seçilməsini müəyyən etmişdir, tədqiqatın predmet və obyekt məqsəd və vəzifələri, həmçinin onun məntiqi və strukturunu şərtləndirir.

Dissertasiya tədqiqatının məqsədi regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinin hüquqi mexanizminin nəzəri və praktiki aspektlərinin təhlilini aparmaq, ayrı-ayrı regionlarının sosial-iqtisadi potensialından səmərəli istifadənin və sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin hüquqi əsası kimi məqsədli proqramların yeri və rolunu müəyyənləşdirmək və bu istiqamətdə nəzəri və praktiki təkliflər hazırlamaq, regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsinin hüquqi təminatının və ölkə regionlarının inkişafının müasir vəziyyətinin təhlilini aparmaq, bu istiqamətdə həyata keçirilən dövlət siyasətinin hüquqi təminatının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Bununla əlaqədar olaraq, tədqiqatda aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- dövlətin regional inkişaf mahiyyətinin və həyata keçirilməsi mexanizmini tədqiq etmək, regional inkişaf siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi xüsusiyyətlərini öyrənmək;

- dövlətin regional inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasının nəzəri məsələlərini tədqiq edilməsi və regional davamlı sosial-iqtisadi inkişafa dair nəzəri baxışları öyrənmək və müqayisəli təhlil etmək;

- regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə regional inkişafın problemlərinin metodoloji məsələləri tədqiq etmək;

- Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi təminatı məsələlərini tədqiq etmək;

- Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ əsası kimi dövlət proqramlarının rolunu tədqiq etmək və əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ əsası kimi dövlət proqramlarının rolunu geniş tədqiq etmək və əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ əsası kimi regional sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının icrası yekunlarını təhlil etmək və nəticələrinin səmərəliliyini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti regionlar ilə bağlı qərar, proqram, layihə, təklif və tövsiyələr hazırlanması prosesində, əlaqədar elmi-tədqiqat işlərində istifadə oluna bilinməsində, alınmış nəticələrin regional inkişafın sürətləndirilməsində, təsərrüfatçılıq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində istifadə edilə bilməsindədir. Əldə edilmiş nəticələr iqtisad fakültələrinin, xüsusilə iqtisadi hüquq və iqtisadiyyatın tənzimlənməsi ixtisasları üzrə müəllim və tələbələr, həmçinin müəllif tərəfindən araşdırılan məsələlərin “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”, “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi”, “Regional iqtisadiyyatın idarə edilməsi” kimi fənn istiqamətlərinin tədrisində köməkçi material kimi istifadə edilə bilməsi ilə bağlıdır. Dissertasiyanın materialı həm Azərbaycanda, həm də ondan kənarında regional fəaliyyət ilə məşğul olan subyektlər üçün maraq kəsb edəcəkdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müəllif tərəfindən əldə edilən tədqiqat nəticələri elmi yeniliyin növbəti elementləri ilə səciyyələnir:

- regional inkişafın təmin edilməsində və tənzimlənməsində regional proqramların rolu və zəruriliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmış, regional inkişafın təmin edilməsində əsas alət və üsul kimi məqsədli dövlət proqramlaşdırılması seçilmişdir;

- ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında və ölkənin sosial – iqtisadi inkişafının tənzimlənməsində dövlət proqramlarının müsbət rolu sübut edilmiş, regional inkişafa məqsədli dövlət proqramlarının təsir imkanı əsaslandırılmışdır ;

- davamlı regional inkişafa nail olunmasına yönəlmiş dövlət tənzimlənməsinin və dövlət siyasətinin hüquqi təminatının müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmış və dövlət siyasətinin hüquqi təminatının səmərəli əsasda formalaşdırılması prosesinə maneəçilik yaradan faktorlar müəyyən edilmişdir;

- davamlı regional inkişafın təmin edilməsinin müstəsna əhəmiyyətə malik məqsədli dövlət proqramlarının hazırlanmasına və reallaşdırılmasına tələblər müəyyənləşdirilmişdir;

- son illərdə, xüsusilədə 2004-cü ildən başlayaraq regional inkişafın kompleks təhlili həyata keçirilərək regional iqtisadiyyatın məqsədli dövlət proqramlarının əsasında tənzimlənməsinin səmərəli əsasda qurulması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının icrası yekunlarının analitik təhlil edilməsi nəticəsində Azərbaycanın regionlarının məqsədli dövlət proqramları vasitəsilə tənzimlənməsinin səmərəli əsasda müəyyənləşdirilmişdir;

Dissertasiyanın strukturu giriş, üç fəsil, nəticə və təklifdən ibarətdir. Dissertasiyanın birinci fəslə "Dövlətin regional sosial – iqtisadi inkişaf siyasətinin mahiyyəti və regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsasları" adlanır. Bu fəsildə Bu fəsildə dövlətin regional inkişaf siyasətinin mahiyyəti və əsas istiqamətləri araşdırılmış, dövlətin regional inkişaf strategiyasının

formalaşdırılmasının nəzəri məsələləri tədqiq edilmiş və regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslə adlanır: « Azərbaycan Respublikasında regional inkişafa yönəlmiş dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri və regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi təminatı». Bu fəsilə Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafına yönəlmiş dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri və həyata keçirilməsi mexanizmi tədqiq edilmiş və Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi təminatı təhlil edilmişdir.

Dissertasiyanın “Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsində dövlət proqramlarının rolu və regional inkişafa yönəlmiş dövlət proqramlarının icrası yekunlarının kompleks təhlili” adlı üçüncü fəslində regional inkişafın hüquqi təminatı sistemində dövlət proqramlarının rolu araşdırılmış, Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ əsası kimi dövlət proqramlarının rolu və əhəmiyyəti müəyyənləşdirilmiş, Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ və proqram təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın sonunda nəticə və təkliflər çıxarılmış, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı və internet resurslar geniş təqdim edilmişdir.

FƏSİL I. DÖVLƏTİN REGIONAL SOSIAL – İQTİSADİ İNKİŞAF SİYASƏTİNİN MAHİYYƏTİ VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Dövlətin regional inkişaf siyasətinin mahiyyəti və əsas istiqamətləri

Elmi ədəbiyyatda “region” anlayışına verilmiş çox müxtəlif təriflərə rast gəlmək olar. Məsələn, E.B.Alayevin tərifinə görə region səmərəli ixtisaslaşmaya malik ərazi-istehsal kompleksidir. N.N.Nekrasovun fikrincə isə region dedikdə ölkə ərazisinin müəyyən bircins təbii şəraitə və təbii resurslar kompleksi əsasında birləşmiş istehsal güclərinin özünəməxsus istiqamətə, uyğun olaraq mövcud və perspektiv maddi-texniki bazaya, istehsal və sosial infrastruktura malik iri hissəsi başa düşülür. Qərb tədqiqatçıları P.Ceyms və C.Martin yazırlar ki, “adətən region dedikdə əsasında ərazinin müəyyən bircinsliliyi ilə fərqlənən, lakin dəqiq sərhədlərə malik olmayan bir hissəsi başa düşülür”. Şimali Karolina universitetinin professoru Vufter: “Rayon – sərhədləri daxilində təbii və iqtisadi amillərin iqtisadi, sosial struktur bircinsliyi yaratmış olduğu ərazidir”. Beynəlxalq regionlarla bağlı N.M.Mejeviç qeyd edir ki, müəyyən birliyi təmsil edən dövlətlər çoxluğunun “region” adlandırılması üçün aşağıdakı əlamətlərin hamısının və ya bir qisminin mövcud olması lazımdır: tarixi tale birliyi; yalnız bu qrupa xas mədəniyyət xüsusiyyətləri (maddi və mənəvi); ərazinin coğrafi vəhdəti (birliyi); oxşar iqtisadiyyat tipi; beynəlxalq regional təşkilatlarda birgə iş.

Region –müəyyən bir ərazidir, geniş mənada isə daha böyük ərazilərin bir hissəsidir. Son illərdə isə “region” anlayışına yeni tərzdə yanaşmaq zərurəti meydana çıxmışdır. İlkin regional həlqənin təyini baxımından regiona-nisbətən eyni iqlimə, flora və faunaya, coğrafi mövqeyə malik olan, vahid istehsal, sosial və bazar infrastrukturu, eyni hökumət və özünüidarə orqanları tərəfindən idarə edilən ərazi bütövlüyü başa düşülür. Onun formalaşmasına iqtisadi-təşkilati, sosial-psixoloji, siyasi-hüquqi və coğrafi faktorlar təsir edir. Region xalq təsərrüfatının ərazi cəhətdən ixtisaslaşdırılmış hissəsi olmaqla təkrar istehsal prosesinin vahidliyi və tamlığı ilə

xarakterizə olunur. Əgər ərazi idarə edilməsi ərazi əmək bölgüsünün təkmilləşdirilməsi hesabına ictimai istehsalın səmərəliliyinə nail olmaq üçün onun tənzimlənməsi prosesi kimi başa düşülürsə, regional idarəetmə konkret ərazidə lokallaşmış təkrar istehsal prosesinin nizamlanması və məqsədyönlü fəaliyyəti kimi başa düşülür. Regional təkrar istehsal prosesi dövlətin apardığı struktur, investisiya, sosial, təbiətin qorunması, maliyyə və ərazinin özünüidarə siyasətindən asılıdır. Bu siyasətlərin tarazlığı regional iqtisadiyyatın kompleks və proporsional inkişafını şərtləndirir. Deməli, region ölkənin sosial-iqtisadi kompleksinin yarım sistemi olmaqla yanaşı, həm də onun müstəqil hissəsi olaraq tamamlanmış təkrar istehsal prosesinə malikdir və burada sosial-iqtisadi proseslər axını spesifik şəkildə gedir.¹

Ərazi – dedikdə bizi əhatə edən maddi dünyanın müəyyən bir hissəsi nəzərdə tutulur. Müxtəlif ərazilərin strukturu müxtəlif olur. Ərazinin strukturuna bütün hallarda quru sahə, yerin təki, su və hava məkanı daxil olur. Hər bir ərazini məhdudlaşdıran müəyyən sərhəd var. Bir ərazini o birindən ayıran müəyyən bir sərhəd – əlamət və ya əlamətlər mövcuddur. Bu əlamətlər siyasi, iqtisadi, milli və coğrafi əlamətlərdir. Hər bir ərazi bir çox əlamətlərin birliyi kimi xarakterizə olunur. Siyasi-inzibati dövlət sərhəddini, vilayət, rayon və s. ərazini, iqtisadi – iqtisadi rayonları, zonaları, istehsal komplekslərinin ərazisini, təbii-coğrafi – bura meşə, səhra, tarla ərazisini və s. əhatə edir. Bu əlamətlərin miqdarı, müxtəlifliyi onların ərazidə bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlaması həmin ərazidə iqtisadiyyatın sosial sahələrinin formalaşması və inkişafına və deməli, məhsuldar qüvvələrin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Ərazi ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin bütün keyfiyyət göstəriciləri və əlamətlərin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bununla bərabər ərazinin rolunu həddən artıq şişirtmək olmaz. Belə ki, sosial-iqtisadi inkişafda həlledici rolu məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi cəmiyyətin sosial, iqtisadi, siyasi və mənəvi həyat şəraitinin yetkinlik səviyyəsi oynayır. Ərazi isə son nəticədə bazis və üst qurumun təbii əsası kimi əhəmiyyət kəsb edir. Regional iqtisadiyyatın formalaşması prosesində ərazi müxtəlif funksiyalar yerinə yetirir və

¹ H.S.Həsənov, K.A.Şahbazov, M.H.Məmmədov: "Menecment", Bakı 2005, səh 962, 963

onun hər bir funksiyası istehsalın ərazi idarə olunması sisteminin yaranmasına müxtəlif formalarda təsir edir:

1. Ərazi- istehsal fəaliyyətinin ümumi əsası və maddi şərti kimi çıxış edir. Bunun üçün o, aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə oluna bilər:

- a) məkan uzunluğu kimi.
- b) əmək predmeti.
- v) əmək vasitəsi.

2. Ərazi- əhalinin yaşaması və məişət, istirahət və əyləncə yeri xidmətini icra edir. Onun üzərində yaşayış evləri, parklar və bağlar tikilir.

3. Ərazi- əhalinin etnik əlamətləri (dil, adət-ənənə) kimi çıxış edir. (Ə.X. Nuriyev: “Regional siyasət və idarəetmə”, Bakı 2004, səh 19)

Ərazi və region anlayışları haqqında ümumi təsəvvürlər altında regional iqtisadiyyat elmi formalaşmışdır. Bu elm ölkənin məhsuldar qüvvələrinin ərazi quruluş vahidləri üzrə planlaşdırılması və ərazi təşkilinin nəzəri problemlərini və onların həlli yollarını öyrənir. Bu elmi çox geniş şəkildə qiymətləndirən tədqiqatçılardan biri N.N.Nekrasov olmuşdur. Onun fikrincə, “Regional iqtisadiyyat ölkənin regional sistemində, hər bir regionda məhsuldar qüvvələrin formalaşması və inkişafının iqtisadi, sosial faktorlarını və onların təzahürlərini öyrənir. Məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşməsi regional iqtisadiyyatın əsası, əsas tərkib hissəsidir”.²

AMEA-nın müxbir üzvü Ə.X. Nuriyev isə regionun bir və ya bir neçə əlamətlərinə görə başqalarından fərqlənən və elə bunlara görə vahid, bütöv xarakter daşıyan hər-hansı ərazi hissəsi olduğunu qeyd edir. İşdə region anlayışının dəqiqləşdirilməsi və onun təsnif edilməsinin ilk növbədə iqtisadi siyasət baxımından əhəmiyyətli olduğu əsaslandırılmışdır. Çünki bu, həyata keçiriləcək siyasətin xarakterini, istiqamətlərini təyin etməyi və ən əsası regionlara differensial yanaşmanı mümkün edir. Region anlayışının mahiyətinin müəyyənləşdirilməsinə yanaşmaların müxtəlifliyi onların çox müxtəlif əsaslara görə təsnifləşdirilməsi fikrinə gətirib çıxarmışdır və aşağıdakı kimi dörd əsas təsnifat qrupu formalaşmışdır:

² N.N.Nekrasov: “Regional iqtisadiyyat”. Moskva, Ekonomika, 1978. s.19

I təsnifat qrupu – yeganə əlamətinə görə fərqləndirilən sadə regionlar. Belə regionlar kimi adətən, aşağıdakı əlamətləri qeyd edirlər: məcmu regional məhsulun həcmi; iqtisadi artım templəri; təsərrüfatın ərazi strukturunun tipi (qütbləşmiş və ya homogen); əhali sıxlığı əmsalı; regionun təsərrüfat ixtisaslaşmasının xarakteri və istiqaməti.

II təsnifat qrupu – müxtəlif əlamətlər çoxluğu əsasında fərqləndirilən mürəkkəb regionlar. Məsələn, iki inteqral göstərici –investisiya potensialı və investisiya riskləri kimi göstəricilər əsasında aparılan təsnifat.

III təsnifat qrupu - əsas regional inkişaf problemlərini müəyyənləşdirmək əsasında aparılan təsnifat (problemlili regionlar). Xüsusi halda, problemlili region tiplərini: depressiv - əvvəllər yüksək inkişaf templəri nümayiş etdirmiş regionlar; staqnasiya olunmuş – çox aşağı inkişaf templəri ilə fərqlənən regionlar; pioner regionlar – yeni mənimsənilən regionlar; proqram (plan) regionları – məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının şamil edildiyi və konturları mövcud ərazi rayonlaşdırılmasının sərhədləri ilə üst-üstə düşməyən regionlar kimi fərqləndirmək olar.

IV təsnifat qrupu - regionun müstəqil iqtisadi siyasət həyata keçirmək imkanları baxımından aparılır. Bu fəsilə həmçinin regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə təsnifləşdirilməsinin bir çox variantlarına baxılmışdır. Regional siyasət baxımından aparılan regional təsnifat bir sıra ortaq xüsusiyyətlərə əsaslanıla bilər: fiziki ünsürlər və təbii ehtiyatlar; əhali və sosial mühit; regional iqtisadi inkişaf; urbanlaşma və şəhər planlaşdırılması; regionların tarixi, sosial-mədəni ünsürləri; regional təhlillərdə istifadə olunan metod və texnologiyalar və.s. İnzibati ərazi vahidi olan regionlardan fərqli olaraq iqtisadi rayonun sərhədləri çox vaxt siyasi-inzibati sərhədlərlə üst-üstə düşür, adətən, hər hansı daimi idarəetmə orqanları olmur. Onların idarə olunması bir qayda olaraq ayrı-ayrı regional layihələr, proqramlar və ya inkişaf sxemləri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Region anlayışı regional iqtisadiyyatın əsas anlayışıdır və bu baxımdan onun ərazi aspektinə diqqət yetirilməsi məsələsi, regional iqtisadiyyatda metodoloji yanaşmanın əsasını təşkil edir. “Regional inkişaf” termini tədqiq olunmuş və “inkişaf” sözü altında adətən ilk

növbədə iqtisadi sferada baş verən ixtiyari progressiv dəyişikliklər başa düşülür. Kəmiyyət xarakterli dəyişikliklər iqtisadi artımı, keyfiyyət dəyişiklikləri isə struktur dəyişikliklərini, inkişaf məzmunundakı dəyişiklikləri və iqtisadi sistemin yeni xüsusiyyətlər kəsb etməsini özündə əks etdirir. İdarəetmə elmində obyektin fəaliyyətinin və inkişafının idarə olunması anlayışlarını bir-birindən fərqləndirirlər. Əgər inkişafın idarə olunması irəliyə hərəkət, obyektin yeni struktur xüsusiyyətlərinin yaranması kimi başa düşülürsə, fəaliyyətin idarə olunması nisbətən dəyişməz şəraitdə funksiyaların yerinə yetirilməsi kimi başa düşülür. Regional inkişafın idarə edilməsi dedikdə ayrı-ayrı ərazilərin sosial-iqtisadi, ekoloji, siyasi inkişafına təsir göstərmək məqsədi ilə həyata keçirilən tədbirlər kompleksi və ya məqsədyönlü təsirlər olduğu qənaətinə gəlinir. Regional inkişafın idarə olunmasının məqsədi ilk növbədə iqtisadi inkişafın tarazlaşdırılmasına, gəlirlərin ədalətli bölüşdürülməsinə, regionlarda sosial şəraitin və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Regionda dinamik və tarazlaşdırılmış inkişafın təmin olunması isə ilk növbədə regional proporsiyaların rasionallaşdırılması və optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Fikrimcə, tarixi baxımdan regional inkişafın idarə olunmasına zərurət regionlar arasında kəskin fərqlərin əmələ gəlməsi ilə, regional bərabərsizliyin meydana çıxması ilə bağlı olmuşdur. Müasir dövrdə isə regional inkişafın idarə olunmasının başlıca məqsədi əhalinin yüksək həyat keyfiyyətinin təmin olunması, indiki və gələcək sakinlər üçün əlverişli həyat fəaliyyəti mühitinin formalaşdırılması, artıq yaxın gələcəkdə inkişaf amilinə çevriləcək əsas innovasiya strukturlarının yaradılması ola bilər. Bu baxımdan son dövrlərdə regionların sosial-iqtisadi inkişaf perspektivlərini ifadə etmək üçün məqsədlərin, vasitələrin və fəaliyyət nəticələrinin optimal əlaqələndirilməsi kimi xarakterizə olunan “dayanıqlı regional inkişaf” termini istifadə olunur ki, dayanıqlı regional inkişaf - ərazinin potensialının dinamik olaraq artırılması, iqtisadi agentlərin geniş təkrar istehsalə motivləşdirilməsi, rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması və bu əsasda gələcək nəsillərin öz tələbatlarını ödəmək qabiliyyətini təhlükə altında qoymamaq şərti ilə tədricən əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi prosesidir. Sosial-iqtisadi sistem kimi regional inkişafın idarə olunması dedikdə idarəetmə subyektlərinin regionların həyat fəaliyyətinin sosial, iqtisadi və ekoloji sferalarına

onların dayanıqlı inkişafını təmin etmək, əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmək məqsədi ilə göstərdiyi təsir prosesi başa düşülür.

Siyasi statusundan asılı olmayaraq hər bir ərazi vahidinin inkişaf modelinin formalaşdırılması bir neçə cəhətdən vacibdir:

a) Dünya təcrübəsi göstərir ki, ərazi vahidinin, xüsusilə sosial-iqtisadi inkişafının rəvanlığı və dayanıqlığı yerli imkan və xüsusiyyətlərə əsaslandığında uzun ömürlü olur və cari kənar təsirləri asanlıqla kompensasiya edə bilir.

b) Sosial-iqtisadi inkişaf məqsədyönlü seçilmiş prioritetli lokal hədəflərə çatmağa istiqamətləndirildikdə, potensialın sürətli və səmərəli reallaşdırılması mümkün olur və regiondan kənarşəraitin xüsusiyyətlərindən daha yaxşı bəhrələnir.

c) Həmişə qapalı olmayan iqtisadi məkan şəraitində yerləşməsinə görə ərazi vahidinin sosial-iqtisadi inkişafı, daxili proseslərin məntiqi ilə uzun müddət ərzində rəşional idarə olunma imkanlarına malik olmur.

ç) Sosial-iqtisadi inkişaf region müstəvisində iqtisadi idarəetmənin bütün rıçaqlarına malik olmur (məsələn, iqtisadi idarəetmənin valyuta vasitələri). Başqa sözlə, ərazi vahidinin iqtisadi sisteminin bütövlüyünü təmin etmək əməli cəhətdən mümkün deyildir və s. Yuxarıda sadalananlardan aydın olur ki, siyasi və iqtisadi müstəqilliyə malik olmayan hər bir ərazi vahidinin özünə məxsus sosial-iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması ciddi elmi nəzəri və əməli iqtisadi problemdir. Bu problemin həllinə dünya təcrübəsində müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Yanaşmaların müxtəlifliyi ölkənin ümumi iqtisadi inkişaf ənənələri, təsərrüfatçılıq mexanizmi, iqtisadi strategiya və konkret iqtisadi siyasətin xarakteri, ərazilərin təbii-iqtisadi potensial müxtəlifliyi, ölkələrarası regional və dünyəvi inteqrasiya proseslərinin xüsusiyyətləri və s. ilə izah olunur.

Planlı sosialist idarəetmə üsulu şəraitində ölkədaxili regional iqtisadi inkişafda ən mühüm faktor, ölkənin inteqral iqtisadi maraqlarının təmin olunması qəbul edilir. İqtisadi məntiq baxımından bu heç də tamamilə mənfi hal hesab oluna bilməz. Çünki inteqral effekt əksər hallarda lokal effektlərin cəmindən çox olur. Lakin bu halda ərazilərin öz potensiallarına müvafiq səviyyədə inkişafı, daha doğrusu, aldıkları iqtisadi səmərənin resurslarla təmin olunma səviyyəsində adekvatlığı mümkün olmur.

Keçmiş SSRİ-nin regional inkişaf siyasətində son dövrlərdə ərazilərin «inkişaf səviyyəsinin bərabərləşdirilməsi» meyarının qabardılması dediklərimizə sübut ola bilər. Liberal prinsiplərə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı şəraitində regional inkişafa bu tipli meyarlarla yanaşma məqbul hesab oluna bilməz. Çünki iqtisadi inkişafın iqtisadi resurslara, o cümlədən, geniş mənada təbii ehtiyatlara adekvatlığı «mülkiyyətçinin pay almada üstünlüyü» və ya «diferensial renta» prinsipləri ilə uzlaşmalıdır. Başqa sözlə, ən klassik iqtisadi kanonlardan olan «dəyərin əmək nəzəriyyəsi» hər bir fərdi istehsal fəaliyyəti anı üçün nə qədər vacib baxış nöqtəsidirsə, ərazidə istehsal fəaliyyəti üçün iqtisadi ehtiyatlara «mülkiyyətçilik hüququ» o qədər mühümdür.

Eyni zamanda, «regional mülkiyyətçilik» istənilən halda istifadə və faydalanmaq baxımından anklav xüsusiyyətinə malik ola bilməz. Yəni, hər bir regionun imkanları müəyyən mənada daha geniş maraqların ödənilməsinə xidmət etməlidir və bu xidmət yerli mənada mənfəətliliklə ölçülməməlidir. Dünya təsərrüfat sisteminin aparıcı inkişaf meyilləri, beynəlxalq əmək bölgüsünün xarakterinin elmi-texniki tərəqqi ilə

şərtlənən permanent evolyusiyası regional inkişaf siyasəti və sosial - iqtisadi inkişaf modelinin seçimini mürəkkəbləşdirir və diferensiallaşdırır. Müasir dünya təcrübəsində regional iqtisadi siyasət dövlətlə regionlar və regionların öz aralarında münasibətlərini əks etdirməklə, bütövlükdə və regional baxımdan ölkənin iqtisadi inkişafının idarə olunması fəaliyyəti kimi qəbul edilir.

Başqa sözlə, sosial-iqtisadi regional siyasət müvafiq milli siyasətin tərkib hissəsidir. Ona görə də, bəzən regional siyasət aşkar, yarımaşkar və qeyri-aşkar ola bilər. Aydınır ki, istənilən halda dövlətin regional siyasətinin özəyini «ölkə mənafeyinin üstünlüyü» prinsipi təşkil edir. Şərti olaraq regional sosial-iqtisadi siyasət aşağıdakı struktur elementlərindən ibarətdir:

- İqtisadi siyasət; sosial siyasət; demoqrafik siyasət; məskunlaşma siyasəti; ekoloji siyasət, elmi-texniki siyasət. Bir sıra mütəxəssislər regional siyasəti fərqli meyarlar üzrə strukturlaşdırır:

a) məqsədli – məsələn, regionların inkişaf səviyyəsinin bərabərləşdirilməsi; yerli ehtiyatlardan maksimum istifadə və s.

b) reallaşdırma mexanizmi – məsələn, normativ-mexaniki, yəni müəyyən qaydada bölgü; – problem ətrafında, yəni, xüsusiproqramlı; - məqsədyönlü, yəni konkret region üzrə.

c) vəsaitlər və alətlər – məsələn, maliyyə üzrə kömək, güzəşt cərimələr və s.; inzibati tədbirlər – məsələn, icazə və qadağalar; infrastruktura tədbirləri – məsələn, yol tikintisi və s.

ç) ünvanlılıq – regional hakimiyyət, firma və təşkilatlar,ayrı-ayrı vətəndaşlara istiqamətlər və s.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, regional siyasətin metodoloji paradigması öz inkişafında bir neçə mərhələ keçmişdir.

I mərhələ, əsasən, 1920-1940-cı illəri əhatə edir və bu mərhələdə regional siyasətin əsas qayəsini böhranlı bölgələrə təcili yardım göstərilməsi təşkil etmişdir.

II mərhələ iqtisadi artımın regionlar arasında yenidən bölgüsü vasitəsilə regional inkişafın tarazlığının təmin olunmasına, inkişaf qütblərin yaranmasına istiqamətlənmişdir. Bu mərhələ, əsasən, 1950-70-ci illərə təsadüf edir.

III mərhələdə isə əsas ideya hər bir regionun daxili potensialının maksimum istifadəsinə, kiçik və orta sahibkarlığın himayə olunmasına istiqamətlənərək, neoklassik və texnoloji nəzəriyyələrə əsaslanmaqla regionların restrukturizasiyasını həyata keçirilməsindən ibarət olmuşdur. Regional siyasətin indiki mərhələdəki əsas metodoloji prinsipi – regionların maraqlarına cavab verən, özünü inkişaf potensialını reallaşdırmaqla regionların inkişafına məsuliyyəti yerli hakimiyyətə verilməsi təşkil edir. Başqa sözlə, yeni regional inkişaf paradigmasını regional inkişafın «ictimai nəzəriyyələri» təşkil edir. Regional inkişafın «ictimai nəzəriyyələri» ümummilli və regional maraqların (bu maraqlar bəzən siyasi formada ifadə olunsada, əslində həmişə iqtisadi xarakter daşıyır) qarşılıqlı mübarizəsini əsas hesab edir. Bu nəzəriyyə siyasi hakimiyyət və ehtiyatların regionlarla mərkəz arasında bölgüsü, sosial fərqlər və münaqişələr probleminə xüsusi diqqət verir.

Qeyd etmək vacibdir ki, hazırkı dövrdə regional siyasətə belə yaxınlaşma dünya təcrübəsində daha çox tətbiq olunur. Lakin müasir təcrübədə zəif regionlara investisiya axımını stimullaşdırmaqla regionlararası fərqləri dövlətin iştirakı ilə

tənzimləməyi nəzərdə tutan Post Keyns nəzəriyyəsi, tənzimlənməyən bazarın regionlararası fərqləri silə biləcəyini qəbul edən neoklassik nəzəriyyə və s. kimi nəzəri baxışlarda istifadə olunur. Bir çox ölkələrdə regional siyasətdə diqqətin daha çox «problemlı regionlara» yönəldilməsi baş verir. Yəni, regional siyasət postkeynisçi və tənzimlənməyən bazarın regional fərqləri dərinləşdirməsini qəbul edən qeyri-tarazlı inkişaf nəzəriyyəsi üzərində qurulur.

Dövlətin iqtisadi siyasəti ilə regional siyasət öz məntiqinə görə bir-birini qarşılıqlı tamamlamalıdır. İqtisadi siyasət inkişafın qarşıya qoyulmuş məqsədinə çatmaq yolunda yaranan problemlərin həllinə, ölkənin və (və ya) onun hər hansı hissəsinin rifahının təmin olunmasına istiqamətlənirsə, regional siyasət ərazi inkişafının məhz yuxarıda ifadə olunan məqsədlərə yönli idarə olunmasına xidmət etməlidir.

Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, ərazi inkişafının qiymətləndirilməsi və istiqamətləndirilməsi ümumi iqtisadi inkişaf meyarlarından bir sıra məqamlarda fərqlənir. Ona görə də, regional inkişafın xüsusi diaqnostikası sisteminin formalaşdırılması vacibdir. Bu sistemə məqsəddən asılı olaraq aşağıdakı kimi fərqli indikatorlar toplusu daxil olur.

1. Təbii ehtiyatlar potensialının (TEP) qiymətləndirilməsi. Bu göstərici təbii ehtiyatların inteqral göstəricisi kimi regionun investisiya cəlb etmə imkanını, regionda yığının həcmi və yerli iqtisadiyyatın inkişafının fundamentini xarakterizə edir. TEP-in hesablanması bal üsulu və dəyər üsulu vasitəsilə aparılır. Birinci halda vahid şkala tərtib olunur və hər bir ehtiyatın həcmindən asılı olaraq yekun potensial hesablanır. İkinci üsul, əsasən, bazar münasibətləri şəraitində hesablanır. Burada hər bir ərazidə mükəmməl texnikanın istifadəsi vasitəsilə xammalın (məhsulun) dəyəri tapılır, sonra isə bu qruplarda və ümumi hesabda cəmlənir. İkinci üsulun hesabatı daha mürəkkəbdır, çünki dünya konyunktunun təsiri nəzərə alınmalıdır, təkrar hesablamalar mümkündür və s.

Regional tədqiqatlarda və planlaşdırmada göstəricilərin mütləq qiyməti ilə yanaşı, nisbi səviyyələri də, yəni, TEP-in ərazi həcmi əsas fondlar, əhali və s. ilə nisbəti nəzərə alınmalıdır.

2. Demografik vəziyyətin və əmək bazarının diaqnostikası. Bu proseslərin

diaqnostikasının unifikasiya olunmuş vasitə və metodları vardır. Lakin demoqrafik inkişafın əsas meyillərinin səbəblərinin araşdırılması, onların hər birinin digərinə təsirinin dərəcəsini də müəyyənləşdirməlidir. Əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin təhlili regionda keyfiyyət dəyişmələrini müəyyənləşdirməlidir. Təbii hərəkətdə bu müsbət artım, mənfi artım və sıfır artımı səviyyələrində, mexaniki hərəkətdə isə miqrasiyanın aktiv saldosu, passiv saldosu və sıfır saldosu kimi göstəricilərlə ifadə olunur.

Regional əmək bazarının diaqnostikası isə işsizlik, əmək ehtiyatlarının tarazlı və kəsirli vəziyyətləri ilə yanaşı gizli və mütləq işsizlik, struktur işsizlik və s. anomal vəziyyətləri də əhatə edir. Demoqrafik göstəricilərlə sosial-iqtisadi vəziyyətin nisbətini xarakterizə etmək üçün müvafiq korrelyasiya metodlarından (məsələn Stermen formulu $K_{pk}=1-(6\sum D^2/n(n^2-1))$, (burada, D– fərqi, n–kəmiyyət cütlərinin sayı) geniş istifadə olunur.

3. Əhali məskunluğunun diaqnostikası. Regional siyasətin sosial yönümlülüyünü müəyyənləşdirmək üçün, son dərəcə mühüm faktorlar məskunluğun xarakteri göstəriciləri hesab olunur. Bu sırada ən ilkin göstərici əhali sıxlığıdır. Onun daha dəqiq ifadəsi isə ərazinin mənimsənilməsi, kənd əhalisi, şəhər əhalisi, yerli əhali və s. kimi qruplar üzrə sıxlıq səviyyəsinin müəyyənləşməsindən asılıdır. Belə göstəricilərə bir sıra əmsallar aiddir: Məsələn, əhalinin cəmlənməsi əmsalı – bu yaxın qonşuluğun təhlili əsasında tapılır; əhalinin regional cəmlənməsi indeksi və s.

İqtisadi ədəbiyyatda məskunluğun potensial sahəsinin hesablanması üçün də bir sıra formulalarda istifadə olunur.

Məskunluğun öyrənilməsində nisbətən mürəkkəb sahə yaşayış sisteminin öyrənilməsidir. Yaşayış sistemi dedikdə ümumi infrastruktura ilə birləşmiş yaşayış sahələri toplusu nəzərdə tutulur. Belə sistemin keyfiyyət göstəricilərini hesablamaq xüsusilə çətindir. Keyfiyyət göstəricisi kimi sosial infrastruktura obyektləri yaradılması üçün yaşayış sisteminin əlverişliliyi nəzərdə tutulur.

4. Regionun inkişafının iqtisadi səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi. Belə səviyyə regionun bütün istehsal ehtiyatlarının istifadə olunmasını və ya yaradılmış iqtisadi potensialın effektivliyini xarakterizə etməklə, təsərrüfat fəaliyyətinin kəmiyyət

və keyfiyyət tərəflərini özündə birləşdirir.

Nəzəri və praktiki tədqiqatlarda iqtisadi inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün milli gəlirdə regionun payı (adambaşına və işçi qüvvəsinə görə); maddi istehsal sahəsində çalışanların əməkhaqqı fondlarında paylarının milli gəlirdəki payları ilə müqayisəsi və s. hesablanır.

5. Regionun sahə, funksional və ərazi strukturunun öyrənilməsi. Regionun sahə strukturu regiondaxili əmək bölgüsünü əks etdirir. Onun təhlili ixtisaslaşma (difersifikasiya), dayanıqlılıq dərəcəsi, komplekslilik səviyyəsi, istehsal proseslərinin təkrarlanması və s. kimi göstəricilərə əsaslanır. Bu proses sahələrarası balans vasitəsilə daha asan aparılır və nəticədə iqtisadi inkişaf səviyyəsinin həm fəaliyyət xarakterinə, həm də iqtisadi prosesin funksiyalarına nisbətə müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Regionun sahə strukturunun öyrənilməsi, eyni zamanda onun komplekslilik səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verəcəkdir. Regionun iqtisadi inkişafında komplekslilik dedikdə – mövcud ehtiyatlardan rəşional istifadə və ərazi əmək bölgüsü baxımından iqtisadiyyatın optimal mütənasibliyinin formalaşmasına xidmət edən istehsal və sosial infrastruktura obyektlərinin qarşılıqlı əlaqəli və uzlaşdırılmış inkişafı başa düşülməlidir.

Regional inkişafın kompleksliliyi onun çoxsahəli istehsal komplekslərinə malik olması kimi dəyərləndirilə bilməz. Təcrübədə regional inkişafın kompleksliliyi göstəricisi üçün regional multiplikator; regionda istehsal olunan məhsulun hazırlıq səviyyəsi; əmək ehtiyatlarının istifadəsində mütənasiblik dərəcəsi kimi göstəricilərdə istifadə olunur.

Regional inkişafın diaqnostikası sistemə çox vaxt yuxarıdakı bölmələrlə yanaşı ekoloji qiymətləndirmə, regionun inkişafının dinamikliyinin qiymətləndirilməsi və s. kimi bölmələr də daxil edilir. Əlbəttə, deyildiyi kimi, sistemin və hər bir bölmənin genişliyi və əhatəliliyi qoyulan məqsədlər və informasiya təminatı ilə sıx bağlıdır.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək Azərbaycan Respublikasının indiki inkişaf şəraitində regional sosial-iqtisadi siyasət paradigmasını formalaşdırmaq olar.

1. Regional siyasət inkişafın sürət və xarakterinə məsuliyyəti yerli idarəetmə orqanlarının üzərinə qoymaqla, regionun təbii-iqtisadi, demoqrafik potensialının tam reallaşmasını təmin etməlidir. Başqa sözlə, müəyyən ümumdövlət iqtisadi siyasət çərçivəsində regionun iqtisadi fəaliyyətin potensiala tam adekvatlığı təmin olunmalıdır.

2. Regionun iqtisadi fəaliyyətdə məsuliyyəti onun müstəqil iqtisadi məkana çevirməməlidir. Başqa sözlə, ölkənin digər regionları arasında bütün istehsal faktorlarını qarşılıqlı hərəkətinin tam sərbəstliyi təmin olunmalıdır. Əlbəttə, xüsusi iqtisadi rejim qaydalarının tətbiqində müvafiq istisnalar mümkündür.

3. Azərbaycanın milli-tarixi xüsusiyyətlərini və etnik müxtəlifliyini nəzərə alaraq, hər hansı bir ərazinin təbii-iqtisadi potensialını orada məskunlaşmış əhali qrupunun mülkiyyəti hesab etmək olmaz. Başqa sözlə, respublikanın bütün ərazisində təbii-iqtisadi ehtiyatların ümumi mənafeyə xidməti təmin edilməlidir.

4. Ölkənin geosiyasi mövqeyi, milli-etnik tərkibini nəzərə alaraq iqtisadi rayonlaşma və ya xüsusi fəaliyyət zonalarının yaradılmasında milli-etnik tərkibin yekcinsliyi yol verilməzdir.

5. Regional siyasətin əsas vəzifələrindən biri, ölkə daxilində regionlararası əmək bölgüsünün beynəlxalq əmək bölgüsü prinsipləri, müqayisəli üstünlüklər və istehsal faktorlarının qarşılıqlı əvəzlənməsi prinsipləri üzərində qurulmasını təmin etməkdən ibarət olmalıdır.

6. Regional siyasət ölkənin iqtisadi fəzasının bütövlüyünə xidmət etməklə, anklav və ya problemlə regionlarda xüsusi iqtisadi rejim yaradılmasını istisna etmir. Azərbaycan şəraitində iqtisadi federalizm yol verilməzdir.

7. Regionda iqtisadi fəaliyyətin idarə olunması şaquli və üfüqi modellərin tətbiqi ilə həyata keçirilir. Bu zaman şaquli sistemin aparıcılığı təmin olunmalıdır. Təsərrüfat-maliyyə mexanizmi respublika səviyyəsindəki mexanizmin üzvü elementi olmaqla, xüsusi rejimlər istisna olmaqla bütün ərazilər üçün eyni olmalıdır.

Müasir zamanda ayrı-ayrı ərazilərə və onların inkişafına bərabər şərait həmin regionlara axıb gələn maliyyə imkanlarına şərait yaratmaqla və stimullaşdırmaqla həyata keçirilir. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin keçdiyi inkişaf yolunun tarixi

mərhələlik baxımından araşdırılması birmənalı göstərir ki, onların dinamik inkişafı həlledici dərəcədə həmin dövrlərdə ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin regional inkişafı nə dərəcədə stimullaşdırılması və təmin edilməsi ilə birbaşa bağlıdır.

Region, onu xarakterizə edən bənzər iqtisadi, fiziki və sosial xüsusiyyətlərə, ortaq idarəetmə və problemlərə malikdir. Fransız iqtisadçısı Pierre Bouchet hesab edir ki, region eynicinsli davranış sahəsidir. Cəmiyyətlər sənayeləşmə, istehsal və istehlak qarşısında müəyyən bir davranışı ilə xarakterizə olunurlar. Region özünü təmin etmə xüsusiyyətinə malikdir və onun sərhədləri əmtəə və xidmətlərin başqa yerlərdən satın alınmağa başladığı yerlərdir. Azərbaycan iqtisadçıları M. M. Mahmudov və İ. M. Mahmudova isə iqtisadi baxımdan region dedikdə, ərazisində ictimai istehsalın eyni element və komponentləri yerləşən və inkişaf edən ərazi başa düşüldüyünü qeyd edirlər. Türkiyə Respublikası Dövlət Planlama Təşkilatı isə rəsmi hesabatlarının birində göstərir: Region şəhərdən böyük, ölkədən kiçik, idarəetmə sərhədləri dövlətin idarəetmə vahidi sərhədlərilə təyin edilən, ancaq qarşılıqlı təsir baxımından bu sərhədləri aşan, yerindən idarə olunan, demokratik iştirakçılıq prinsipinə əsaslanan idarəetmə və büdcəyə sahib olan tənzimləmə və ya idarəetmə vahididir. Göründüyü kimi yanaşmalar bir-birinə çox bənzəyir, ortada olan fərqliliklər isə sadəcə bu anlayışdan istifadə məqsədlərinin (istər tədqiqat, istərsə də dövlət siyasəti baxımından) və dövlətlərin idarəetmə quruluşlarının fərqli olmasından irəli gəlir.

Region anlayışının dəqiqləşdirilməsi və onun təsnif edilməsi ilk növbədə iqtisadi siyasət baxımından əhəmiyyətliyədir. Çünki bu, həyata keçiriləcək siyasətin xarakterini, istiqamətlərini təyin etməyi və ən əsası regionlara diferensial yanaşmanı mümkün edir. Lakin region anlayışının təyin edilməsi və onun təsnifatı aparılarkən aşağıdakı məqamları nəzərə almaq lazımdır:

Region anlayışı zamana görə nisbidir: Çünki zaman keçdikcə verilən tərifdə əsas götürülən ölçünün dəyişməsi anlayışı da dəyişdirir. Region anlayışı problemə görə nisbidir: Hər hansı aqrar problemi həll etmək üçün seçilən regionla, deyək ki, hər hansı bir sosial problemi həll etmək üçün seçilən region fərqli ola bilər; Region anlayışı miqyas baxımından nisbidir: Misal üçün, üç inzibati rayon bir region qəbul

edildi ki kimi, daha az və ya çox sayda inzibati rayon da bir region kimi qəbul edilə bilər; Regional siyasət baxımından aparılan regional təsnifat isə bir sıra orta q xüsusiyyətlərə əsaslanıla bilər: Fiziki ünsürlər və təbii ehtiyatlar; Əhali və sosial mühit; Regional iqtisadi inkişaf; Şəhərləşdirmə fəaliyyətləri və planlaşdırılması; Regionların tarixi, ədəbi və sosial-mədəni ünsürləri; Regional analizlərdə istifadə olunan metod və texnologiyalar və s.

Regionlaşdırma prosesində regionların sərhədlərinin təyin edilməsi də əsas məsələlərdəndir. Sərhədlərin dəqiq müəyyənəşdirilməsi üçün ilk növbədə regionların yuxarıda göstərdiyimiz xüsusiyyətlərinin mükəmməl analiz edilməsi lazımdır. Bu anlayış ilk dəfə fransız F.Perroux tərəfindən ortaya atılmış, xüsusilə də 1961 Bellagio konfransında dəqiqləşmişdir. Bu məqsədlə konfransda üç tip region anlayışı qəbul edilmişdir:

Homogen (homogeneous) region: Bu regionların iqtisadi, sosial və digər xüsusiyyətlərindən birinin və ya hamısının eynicinsliyinə dayanır. Məs, aqrar regionlar, yüksək dağlıq regionları və.s;

Qütbləşmiş (polarized) region: Bir mərkəz və onun ətrafında, onunla sosial-iqtisadi baxımdan sıx şəkildə bağlı olan ərazilərdən ibarətdir. Həmin mərkəz əhalisinin sayca çoxluğu, məşğulluq, ticarət, infrastruktur, elm və mədəniyyətin yüksək inkişafı ilə seçilir;

Plan-proqram (planning) regionu: Regional siyasətin həyata keçirilməsi baxımından seçilən ərazilərdir. Əsas xüsusiyyəti vahid planlaşdırmaya və planlaşdırma baxımından vahid idarəetməyə əsaslanmasıdır;

Regionların yuxarıda göstərilən şəkildə təsnif edilməsi əsasən statik çərçivədədir. Lakin iqtisadi siyasət baxımından dinamik təsnifata da ehtiyac duyulur ki, bu da əsasən regionların iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə həyata keçirilir:

İnkişaf etmiş regionlar: Bu ölkənin ümumi inkişaf səviyyəsinə görə seçilir. Belə ki, adambaşına düşən gəlir səviyyəsi və onun artım tempi ölkə üzrə orta göstəricilərdən yüksək olan regionlar bu sıraya aid edilirlər. Bu regionların ümumi xüsusiyyətləri aşağıdakılardır: Yazıb - oxuma səviyyəsi və ümumi təhsil səviyyəsi yüksəkdir; İnfrastruktur imkanları lazımı səviyyədədir; Səhiyyə xidmətləri tələbatlara

tam cavab verir; Sosial və mədəni xidmətlər intensivliyi ilə seçilir; Doğum səviyyəsi aşağıdır; Əhlinin böyük əksəriyyəti yüksək həyat standartlarına malikdir; İstehsal və investisiya fəaliyyətləri intensiv şəkildə davam edir; Region gəlirlərinin böyük bir hissəsi sənaye və xidmətlər sektorundan təmin edilir; Digər regionlardan bu ərazilərə əhali miqrasiyası yüksəkdir; Digər regionlardan xammal və işçi qüvvəsi əldə etdiyi halda onlara emal məhsulları və texnologiya transfert edir və.s;

Zəif inkişaf etmiş regionlar: inkişaf potensialını itirmiş, iqtisadi üstünlükləri olmayan regionlardır. Bu regionlar adambaşına gəlir səviyyəsi və onun artım tempi baxımından digər regionlardan geri qalır. İqtisadi həyatda kənd təsərrüfatı hakim mövqedə olmaqla, məşğulluq, investisiya baxımından çox aşağı səviyyədədir. Nəticədə sosial-mədəni baxımdan da digər regionlardan geri qalan bu ərazilər inkişaf etmiş ərazilərin tam əksi olan xüsusiyyətlərə malikdir;

İnkişaf potensialı olan regionlar: Adambaşına gəlir səviyyəsi ölkənin orta göstəricisindən aşağı olsa da, artım tempi baxımından yüksək göstəriciyə malik olurlar. İstehsal-investisiya prosesləri getdikcə genişlənir, yeni ərazilər mənimsənilərək inkişaf edir. Lakin ümumi inkişaf baxımından zəif inkişaf edən regionlardan yüksək, inkişaf etmiş regionlardan isə aşağıda dayanırlar.

Regionlar arasında yuxarıda göstərdiyimiz kimi fərqlərin yaranmasının bir sıra tarixi, təbii-iqtisadi və sosial-mədəni səbəbləri ola bilər ki, bunları da aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

Təbii - coğrafi bərabərsizliklər: Bu bərabərsizliklər birbaşa təbii resurslar və fiziki mühitlə əlaqəlidir. Əlverişli hava, su və quru nəqliyyatı üzərində yerləşən, zəngin faydalı qazıntı yataqlarının yerləşdiyi regionlar bu imkanlardan məhrum olan regionlarla müqayisədə üstün inkişaf potensialına malikdir;

İqtisadi-funksional bərabərsizliklər: Bu eyni istehsal faktorunun müxtəlif regionlarda fərqli məhsuldarlıq və rentabelliyyətə malik olmasından və istehsal amillərinin bu regionlar arasında qeyri-bərabər bölgüsündən irəli gəlir. Bununla yanaşı regionda hər hansı bir istehsal faktorunun olmaması və ya məhdud miqdarda olması da istehsalın səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə mane ola bilər;

Sosial - mədəni bərabərsizliklər: Bu birbaşa insan kapitalı ilə bağlı məsələdir. Belə ki, insanların davranışları, sahib olduqları dəyərlər sistemi, təhsil səviyyəsi, fiziki sağlamlıqları arasındakı ümumi fərqlər də regionlar arasındakı qeyri-bərabər inkişafın səbəbləri arasındadır.

Müasir dövrdə dünyada baş verən qloballaşma prosesləri milli iqtisadiyyatın, eləcə də onun regionlarının inkişafına güclü təkan verir. Milli iqtisadiyyatın inkişafına, onun davamlı xarakter almasına, neft və qeyri-neft amilləri əsasında inkişaf etdirilməsi problemlərinə dair son dövrlərdə respublikamızda müəyyən nəzəri və əməli əhəmiyyət kəsb edən tədqiqatlar aparılmışdır. Lakin konkret olaraq milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının müvazinatlı xarakter almasının regional baxımından əsaslandırılmış tədqiqatlarının aparılmasına böyük ehtiyac yaranır. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatı üçün neft sektorunun daşdığı əhəmiyyətlə yanaşı, qeyri-neft sektorunun tərkib hissəsi kimi aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin olunması bilavasitə regional iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədardır. Ona görə də regional iqtisadiyyatın fəaliyyəti region əhalisinin tələbatını, iqtisadiyyatın strukturunu, daxili və xarici amillərin tələbatlarına uyğunlaşdırılması regional mənafehlərin fəal reallaşdırılması prinsiplərinə üstünlük verməklə üç istiqamətdə fəaliyyət göstərməlidir. Bu fəaliyyət əslində regional idarəetmədə onun funksional istiqamətini müəyyənləşdirəcək. Bunlar iqtisadi səmərəliliyə, sosial həmrəyliyə, ətraf mühitliliyə, məsuliyyətliliyə olan meyli gücləndirəcək. Bu əsasdan da davamlı inkişafın fərdi, yerli, regional, milli və beynəlxalq səviyyədə qəbul etməklə fərqli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək olacaq. Məhz belə şəraitdə regionlarda aqrar sahədə davamlı inkişaf məsələsinə xüsusi əhəmiyyət veriləcək, onun ölkənin iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasındakı yeri görünəcək.

Keçid dövründə sosial-iqtisadi inkişaf funksiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu dövrdə iqtisadi inkişafın ənənəvi məsələlərinə bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı, iqtisadiyyatın bir vəziyyətindən digərinə keçidlə müşahidə olunan böhran hallarının aradan qaldırılması da əlavə olunur. Əgər iqtisadi proseslər özbaşına axına buraxılıbsa böhrandan çıxma əziyyətli olacaq, eyni zamanda əgər regional idarə (administrasiya) mövcud yerli üstünlüklərdən istifadə etmək və

yenilərini yaratmaqla iqtisadi inkişaf proseslərinə aktiv təsir göstərsə, onda o, daha çox rahat, rəvan olacaqdır.

Region həyatının hər bir sferasında böhranın aradan qaldırılması birbaşa iqtisadi aktivlik səviyyəsi ilə əlaqədardır. Sosial inkişaf nisbi müstəqilliyə malik olmasına baxmayaraq, müəyyən qədər iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olan resurs imkanlarına görə də müəyyən edilir. Buna görə də yalnız iqtisadi aktivliyi inkişaf etdirməklə yerli cəmiyyətin həyatında bu və ya digər irəliləyişləri həyata keçirmək və əhalinin rifah səviyyəsini qaldırmaq olar. Bu da son nəticədə bu və ya digər sosial-iqtisadi siyasətin müvəffəqiyyətini müəyyən edir.

İqtisadi inkişafın gedişinə regional idarənin bütün mümkün metodlarını aşağıdakı kimi dürüst ifadə etmək olar: işgüzar aktivliyi inkişaf etdirmək üçün regionda əlverişli ümumi şərait yaratmaq; işgüzar aktivliyi tənzimləmək; region idarəsi ilə biznesin birbaşa kooperasiyası.

Regional inkişafın idarə edilməsinin bu metodlarına baxaq.

Bu şərtlərə bazar infrastrukturunun, torpağın və iqtisadi aktivliyin yeni növlərini inkişaf etdirmək üçün onun hüquqi əsaslarının olması, yaxşı inkişaf etmiş nəqliyyat, rabitə, ofis təsərrüfatı və s. daxil etmək olar.

Qərbi ölkələrində idarə tez-tez regional infraquructura investisiyaları, torpaq sahələrinin yenidən təşkili üzrə müəyyən tədbirlər həyata keçirir, habelə regiona yeni biznes növlərini cəlb etmək üçün regional marketinq çərçivəsində iş aparır. Bazar münasibətlərinin təşəkkülü şəraitində Azərbaycan regionlarının idarələri bu dolaylı təsir növləri ilə yanaşı, bazar infrastrukturunun əsasını təşkil edən yeni institutlara da birbaşa yardımını həyata keçirir.

Bütün növlərdə biznes üçün baza sayılan yollar, telefon, şəhər vağzalları, aeroport və başqa infrastrukturun yaradılması və möhkəmləndirilməsi üzrə aktiv hərəkət ənənəvidir. Torpaqda da həmçinin məqsədyönlü hərəkəti həyata keçirmək olar – torpaq sahələrini birləşdirmək və xırdalamaq, satın almaq və satmaq, icarəyə vermək və hətta əvəzsiz istifadəyə vermək və s. regionda həm ümumi istiqamət, həm də yeni işgüzar aktivliyin intensivliyi torpağa münasibətdə konkret hərəkətdən asılıdır.

Hər hansı regionun iqtisadi inkişafının müstəqil amili kimi son illərdə beynəlxalq amil üzə çıxdı: beynəlxalq əlaqələr nə qədər intensiv olarsa, bir qayda olaraq region iqtisadiyyatının inkişafına da bir o qədər çox təkan verəcəkdir. Regiona xarici investisiyaların cəlb edilməsi, beynəlxalq əlaqələrin və beynəlxalq ticarətin köməyi bütövlükdə iqtisadi inkişafın nisbətən müstəqil və son dərəcə səmərəli alətinə çevrilir.

Uzun illər dünya təcrübəsində müəyyən ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında regionların (ərazilərin) inkişafının əhəmiyyəti və zəruriliyi təsdiq edilmişdir. Keçmiş SSRİ-nin tərkibində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün tərtib olunub həyata keçirilmiş Baş planlar, cari və perspektiv planlar, proqnoz və proqramlar, kompleks inkişaf planları da bunu sübut edir. Məhz bu dövrdə sosialist təsərrüfat sisteminin (dövlət mülkiyyətinə üstünlük verilən) tələblərinə uyğun, digər ölkələrdə isə xüsusi mülkiyyətə əsaslanan təsərrüfatçılıq sistemi şəraitində həyata keçirilirdi.

İqtisadi müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasında indiki şərait ikinciə uyğun gəlir. Keçən dövr ərzində respublikada sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətli bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Lakin işlənib hazırlanmış və həyata vəsiqə almış bir sıra sərəncamlarda, qanunlarda, qərarlarda regionlar yaddan çıxdığına görə bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı ləng inkişaf edirdi.

Hazırkı mərhələdə regionların sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafının prioritetlərini müəyyənləşdirir. Bu siyasət ayrı-ayrı iqtisadi rayonların sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən edir, sonra isə bu istiqamətlərin reallaşdırılması üçün mümkün tədbirlərin seçilməsi və onların icrasının mərhələləri, müddətləri və ən başlıcası isə icraçıların əks etdirilməsini təmin edir. Burada real vəziyyətin qiymətləndirilməsi mərhələsində strateji məqsədlərin seçilməsi və bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün taktiki tədbirlərin müəyyən edilməsi, xüsusilə onların icrası üçün istər infrastruktur, istər təşkilati, istərsə də resurs çatışmazlıqlarının aşkar edilməsi və onların aradan qaldırılması yollarının müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

“Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına nail olmaq üçün regional proqramlar həyata keçirilməlidir. Azərbaycanın iqtisadi potensialının üçdə iki hissəsi Bakıda və Abşeron yarımadasında formalaşmışdır. Əlbəttə, bütün bunların obyektiv səbəbləri vardır. Amma bu istiqamətdə dönüş yaratmaq üçün regional proqrama böyük diqqət göstərilməlidir”. Bu sözləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 17 noyabr 2003-cü ildə Respublika hökumətinin ölkəmizdə prezident seçkilərindən sonra ilk iclasında söyləmişdir. Bu sözlərin təzahürü olaraq və iqtisadiyyata böyük zərbə vuran ölkə iqtisadiyyatının çox hissəsinin bir-iki aqlomerasiyada cəmləşməsinin və bunun nəticəsində regionlarda istehsal sahələrinin və infrastrukturun məhv olmasının qarşısını almaq məqsədilə 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanla «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)» təsdiq olunmuşdur. Dövlət proqramı «Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən güdrətli dövlətə çevrilməsi və iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi» strategiyasının həyata keçirilməsində çox mühüm mərhələdir. Dövlət proqramının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının rayonlarında mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluğun səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olmaqdır.

Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur: müəssisələrin istehsal fəaliyyətini bərpa etmək və yeni istehsal müəssisələri yaratmaq; yerli resurslardan (təbii sərvətlər və əmək resursları) səmərəli istifadəni təmin etmək; regionların inkişafı üçün zəruri infrastrukturun yaradılmasını və inkişafını təmin etmək; regionlarda fermerlərə və digər kənd təsərrüfatı işçilərinə kömək məqsədilə müxtəlif servis mərkəzləri yaratmaq, toxumçuluq və damazlıq bazasını genişləndirmək, texniki təminatı yaxşılaşdırmaq və digər zəruri tədbirləri həyata keçirmək; investorların regionlara cəlb edilməsi üçün

əlverişli şəraitin yaradılmasını təmin etmək; yeni iş yerlərinin yaradılmasını stimullaşdırmaq.

Regional sosial-iqtisadi proqramların uğurla həyata keçirilməsi üçün onların sahəvi-ərazi strukturu, sosial-iqtisadi vəziyyəti və ümumiyyətlə region anlayışının mahiyyəti aydınlaşdırılmalıdır.

Regional siyasətin və davamlı sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının məqsədi və vəzifələri müəyyən edilərkən ölkə iqtisadiyyatının və hər bir regionun ayrı-ayrılıqda mövcud vəziyyəti, sosial şəraiti, iqtisadiyyatın sabitləşməsi şəraitində bazar strukturlu təsərrüfat formalarının inkişafı səviyyəsinə görə regionlar arasında böyük fərq, xarici kapitalın, elmi-texniki və kadr potensialının, qabaqcıl texnologiyanın axınının sürətlənməsinə baxmayaraq dövlət ayrı-ayrı regionlarının tələbatlarının müxtəlifliyinin hələ də mövcudluğunu nəzərə alaraq bununla bağlı müvafiq tədbirlərin reallaşdırılmasını gələcək məqsədli proqramlarda, investisiya layihələrində nəzərə almalıdır. Belə şəraitdə dövlətin səmərəli regional siyasətin reallaşmasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin effektivliyinin artırılması üçün aşağıdakılar həyata keçirilməlidir: regionların özünü təmin etmə və iqtisadi asılılıq səviyyəsi müəyyənləşdirilməli, büdcə vəziyyətinə görə donor və asılı regionlar üçün ayrı inkişaf konsepsiyası formalaşdırılmalıdır; respublikanın bütün inzibati və iqtisadi rayonlarının öz daxili istehsal, elmi-texniki və kadr potensialından səmərəli istifadəsi imkanları müəyyən edilməli, mövcud problemlər aşkarlanmalı və konkret regionların iqtisadiyyatlarının sabitləşməsi, dirçəliş və inkişaf proqnozları, strateji, indeqativ plan və məqsədli proqramları işlənilib hazırlanmalıdır; maddi, maliyyə, kadr və elmi-texniki resursların inkişaf səviyyəsi nisbətən aşağı olan, təbii-iqlim şəraiti pis olan depressiv iqtisadi rayonlar təyin edilməklə onlara dövlət tərəfindən xüsusi sosial-iqtisadi diqqət yetirilməlidir; regional investisiya, maliyyə, kredit, qiymət və vergi siyasətinin prinsiplərini işləyib hazırlamaqla onlar arasında əlaqəni nəzərə alaraq qarşılıqlı həyata keçirilməlidir; dövlət regional təsərrüfat komplekslərinin inkişafı, regionda dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin öz arasında və bu müəssisələrlə özəl müəssisələr arasında münasibətlər sahəsində dövlət tənzimlənməsindən istifadə olunmasının prinsiplərini elmi cəhətdən əsaslandırmaqla tənzim və idarə

olunması mexanizmini işləmək; vergi, kredit, amortizasiya ayırmaları tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqindən öncə onların hansı nəticələr verəcəyini müəyyən etməli və lazım gəldikdə iqtisadi əlverişli mühiti formalaşdırmaq lazımdır; azad iqtisadi zonaların yaranmasının mümkünlüyünü təyin etməklə bu sahədə dövlət siyasətini formalaşdırmaq; təbii resurslardan səmərəli istifadə və ekoloji təhlükəsizlik üzrə regional tədbirlər planını həyata keçirmək; regionun konkret tipindən asılı olaraq mövcud təsərrüfat sahələri üçün kadrların hazırlanması və bölüşdürülməsi, regional əmək və məşğulluğun elmi cəhətdən əsaslandırılması siyasətini işləyib hazırlamaq.

Dövlət regional siyasətin bütün bu məsələlərinin həllində hər bir regionun konkret xüsusiyyətini nəzərə almaqla bütün ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına nail olmuş və ölkənin qlobal dünya iqtisadiyyatına qoşulmasında dövlət tənzimlənməsinin prioritetlərinə ümumxalq mənafeyinə uyğun istiqamət vermiş olar.

1.2 Dövlətin regional inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasının nəzəri məsələləri

Təsadüfi deyildir ki, hər bir ölkənin sistemli, dinamik və tarazlı inkişafını xarakterizə edən ən mühüm göstəricilərdən biri regionların inkişaf səviyyəsi hesab olunur. Doğrudur, keçmiş sovet dövründə Azərbaycanda ayrı-ayrı illərdə ölkəmizin regionları ilə bağlı müxtəlif proqramlar qəbul olunub reallaşdırılmışdır. Lakin Azərbaycanın müstəqil dövlətə çevrilməsi, ölkəmizin özünün bütün yeraltı və yerüstü sərvətlərinin şəriksiz sahibi olduğu indiki bir şəraitdə milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafının təmin edilməsi birbaşa gələcəyə istiqamətlənmiş regional inkişafı ilə bağlıdır. Regional səviyyədə iqtisadi tarazlığın təmin olunması, bir tərəfdən ümumi qanunauyğunluqlarla əlaqədar olsa da, digər tərəfdən mövcud məkan və vaxt baxımından spesifik xüsusiyyətlərlə əlaqədardır. Əgər ölkə üzrə ümumi tarazlığın təmin olunması üçün mövcud bazar növlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin təmin olunması üstünlük təşkil edirsə, lakin regional səviyyədə mövcud bazarlardan yalnız bir qisminin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin olunması mümkündür ki, bu da tarazlığın tədrici

xarakter almasına səbəb olur. Yəni tarazlıq mövcud ərazinin malik olduğu və iqtisadi dövriyyəyə daxilolma mümkünlüyü səviyyəsindən asılı olaraq mərhələli xarakter olaraq hissə-hissə formalaşmaq imkanına malik olacaq. Bu da davamlı inkişafın regional xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına imkan yaradacaq. Keçid iqtisadiyyatının gedişatı ilə əlaqədar olaraq regional tarazlıq prosesinin təmin olunmasında onun mənafe və ziddiyyətlərini əks etdirən sistem daxili elementlərinin formalaşması prosesinə diqqətin artırılması zəruriliyi meydana gəlir. Həmçinin region iqtisadiyyatının sahə strukturunun formalaşması istehsal-investisiya strukturunun iqtisadi inkişaf səviyyəsinə olan təsirinin müəyyənləşdirilməsi tarazlı inkişafın davamlı xarakter almasına imkan yaradacaq.

Hər bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı onun vəziyyətinə təsir edən başlıca tərkib elementlərinin dəyişilməsi meyilləri ilə müəyyən edilir. Bunlara təbii və əmək ehtiyatları, texniki tərəqqi, istehsalın miqyası və strukturu, əməyin içtimai (o cümlədən ərazi) təşkili, ərazilərin inkişafının tarixi xüsusiyyətləri daxildir. Yekunda onlar ərazi-istehsal amillərini təmsil edir, obyektiv və subyektiv amillərə bölünür.

Ərazi istehsal amilləri əhəmiyyət dərəcəsinə görə müvafiq olaraq qruplaşdırılır və qiymətləndirilir. Təbii, iqtisadi, demoqrafik, sosial amillər də fərqləndirilir. Amillərin tərkibi həll olunan problemlərdən asılıdır. Bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən iqtisadi və sosial sistemin transformasiyası, çoxukladlı iqtisadiyyatın formalaşması, baxılan amillərin tərkibini və nisbətlərin rolunu dəyişdirir. Ərazi-məkan amillərin iqtisadi məzmunu nəqliyyat, material, əmək məsrəfləri ilə əlaqədardır. Onlar mənfəətə və təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyinə təsir edir. Material amillərlə yanaşı qeyri material xarakterli (mədəni fəaliyyət və əyləncə xidmətlərinin intensivliyi, yaradıcı ab-hava, keyfiyyət səviyyəsi, müxtəliflik, insanların, əhalinin yaşayış yerlərinə bağlılığı və s.).

Regionun kompleks inkişafı, onun əhalisinin həyat səviyyəsini yüksəltməkdən, həmin əhalinin məskunlaşmasını təmin etməkdən və regionun təbii resurslarından mənafehlərin tarazlığı baxımından istifadə edilməsindən ibarətdir. Regional bazar bütövlükdə açıq iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olub, əmtəə-xidmət, maliyyə və digər resurslara təklif və tələbinin formalaşması və istifadəsinə ən əlverişli yollarının

tapılmasını əhatə edir. Regional xüsusiyyətlərə region əhalisinin tələbat sistemi, maddi və mənəvi nemətlərə təklifin formalaşması, əhalinin alıcılıq qabiliyyətini müəyyən edən gəlirlər və sahibkarlığın hesabına tələbatının ödənilmə dərəcəsi, eləcə də regionda sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, idxal və ixracın mal təklifi və tələbinin formalaşmasında rolu, habelə əhalinin demografik parametrləri daxildir.

Ölkələrin və onların regionlarının iqtisadiyyatının yuxarıda sadalanan amillərdən asıllığı heç də şübhə doğurmur. Buna görə də iqtisadi proqramların və layihələrin reallaşdırılmasında dövlət idarəetmə və iqtisadiyyatın tənzimlənməsi sisteminin səmərəliliyini təmin edən mühüm ərazi (mühit) elementləri qəbul olunmuş və hazırda da istifadə olunur.

İqtisadi və sosial inkişafın ərazi əsaslarının daha ətraflı öyrənilməsinin zəruriliyi nisbətən son dövrlərdə meydana çıxmış və hazırda bu sahədəki tədqiqatların ən dinamik elementlərindən biri hesab edilən regional inkişaf nəzəriyyələri və konsepsiyaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Regional inkişaf nəzəriyyələrinin məqsədi – regional inkişaf problemlərinin həlli üçün kompleks mexanizmlər işləyib hazırlamaqdan, xüsusi halda, ayrı-ayrı regionların inkişaf səviyyələrinin yaxınlaşması, səmərəli istehsal komplekslərinin yaradılması, istehsalın və əhalinin rəşional yerləşdirilməsi, regionun daxili ehtiyatlarından səmərəli istifadə məsələlərinin həllinə metodoloji yardım göstərməkdən ibarətdir. Bəzi ədəbiyyatlarda regional inkişafba bağlı tədqiqatların üç əsas istiqaməti kimi növbəti nəzəriyyələrin olduğu qeyd olunur; 1. regionların ixtisaslaşmasını müəyyənləşdirən nəzəriyyələr müəyyənləşdirilmişdir; 2. istehsalın yerləşdirilməsi prinsiplərini müəyyənləşdirən nəzəriyyələr; 3. regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi nəzəriyyələri.

Regional siyasətin və davamlı sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının məqsədi və vəzifələri müəyyən edilərkən ölkə iqtisadiyyatının və hər bir regionun ayrı-ayrılıqda mövcud vəziyyəti, sosial şəraiti, iqtisadiyyatın sabitləşməsi şəraitində bazar strukturlu təsərrüfat formalarının inkişafı səviyyəsinə görə regionlar arasında böyük fərq, xarici kapitalın, elmi-texniki və kadr potensialının, qabaqcıl texnologiyanın axınının sürətlənməsinə baxmayaraq dövlət ayrı-ayrı regionlarının tələbatlarının müxtəlifliyinin hələ də mövcudluğunu nəzərə alaraq bununla bağlı müvafiq

tədbirlərin reallaşdırılmasını gələcək məqsədli proqramlarda, investisiya layihələrində nəzərə almalıdır. Belə şəraitdə dövlətin səmərəli regional siyasətin reallaşmasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin effektivliyinin artırılması üçün aşağıdakılar həyata keçirilməlidir: regionların özünü təmin etmə və iqtisadi asılılıq səviyyəsi müəyyənləşdirilməli, büdcə vəziyyətinə görə donor və asılı regionlar üçün ayrı inkişaf konsepsiyası formalaşdırılmalıdır; respublikanın bütün inzibati və iqtisadi rayonlarının öz daxili istehsal, elmi-texniki və kadr potensialından səmərəli istifadəsi imkanları müəyyən edilməli, mövcud problemlər aşkarlanmalı və konkret regionların iqtisadiyyatlarının sabitləşməsi, dirçəliş və inkişaf proqnozları, strateji, indeqativ plan və məqsədli proqramları işlənilib hazırlanmalıdır; maddi, maliyyə, kadr və elmi-texniki resursların inkişaf səviyyəsi nisbətən aşağı olan, təbii-iqlim şəraiti pis olan depressiv iqtisadi rayonlar təyin edilməklə onlara dövlət tərəfindən xüsusi sosial-iqtisadi diqqət yetirilməlidir; regional investisiya, maliyyə, kredit, qiymət və vergi siyasətinin prinsiplər əsaslarını işləyib hazırlamaqla onlar arasında əlaqəni nəzərə alaraq qarşılıqlı həyata keçirilməlidir; dövlət regional təsərrüfat komplekslərinin inkişafı, regionda dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin öz arasında və bu müəssisələrlə özəl müəssisələr arasında münasibətlər sahəsində dövlət tənzimlənməsindən istifadə olunmasının prinsiplər əsaslarını elmi cəhətdən əsaslandırmaqla tənzim və idarə olunması mexanizmini işləmək; vergi, kredit, amortizasiya ayırmaları tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqindən öncə onların hansı nəticələr verəcəyini müəyyən etməli və lazım gəldikdə iqtisadi əlverişli mühiti formalaşdırmaq lazımdır; azad iqtisadi zonaların yaranmasının mümkünlüyünü təyin etməklə bu sahədə dövlət siyasətini formalaşdırmaq; təbii resurslardan səmərəli istifadə və ekoloji təhlükəsizlik üzrə regional tədbirlər planını həyata keçirmək; regionun konkret tipindən asılı olaraq mövcud təsərrüfat sahələri üçün kadrların hazırlanması və bölüşdürülməsi, regional əmək və məşğulluğun elmi cəhətdən əsaslandırılması siyasətini işləyib hazırlamaq.

Dövlət regional siyasəti bütün bu məsələlərinin həllində hər bir regionun konkret xüsusiyyətini nəzərə almaqla bütün ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına nail olmuş və ölkənin qlobal dünya iqtisadiyyatına qoşulmasında dövlət tənzimlənməsinin prioritetlərinə ümumxalq mənafeyinə uyğun istiqamət vermiş olar.

Müasir dövrdə dünyada baş verən qloballaşma prosesləri milli iqtisadiyyatların, eləcə də onun regionlarının inkişafına güclü təkan verir. Milli iqtisadiyyatların inkişafına, onun davamlı xarakter almasına, neft və qeyri-neft amilləri əsasında inkişaf etdirilməsi problemlərinə dair son dövrlərdə respublikamızda müəyyən nəzəri və əməli əhəmiyyət kəsb edən tədqiqatlar aparılmışdır. Lakin konkret olaraq milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının müvazinatlı xarakter almasının regional baxımından əsaslandırılmış tədqiqatlarının aparılmasına böyük ehtiyac yaranır. Regional inkişaf problemi iqtisadi ədəbiyyatlara daxil olan dövrdən bu günədək regionların kompleks inkişaf etdirilməsi və onun tənzimlənməsi ilə bağlı çoxlu fərqli fikirlər meydana gəlmişdir. Bu fərqlilik xüsusilə regional bərabərsizliklər, onların səbəbləri və aradan qaldırılması yolları ilə bağlı olmuşdur.

Regional inkişaf problemi iqtisadi ədəbiyyatlara daxil olan dövrdən bu günədək regionların kompleks inkişaf etdirilməsi və onun tənzimlənməsi ilə bağlı çoxlu fərqli fikirlər meydana gəlmişdir. Bu fərqlilik xüsusilə regional bərabərsizliklər, onların səbəbləri və aradan qaldırılması yolları ilə bağlı olmuşdur. Bərabərsizliyə dinamik yanaşmalarda, xüsusilə aşağıdakı üç istiqaməti qeyd etmək olar: 1. Birinci istiqamətə görə regionlararası bərabərsizlik zaman keçdikcə azalacaqdır, çünki sosial-iqtisadi inkişaf əvvəl-axır öz-özünə ölkənin bütün səthinə yayılacaq və geri qalmış regionlar da inkişaf edəcəkdir. 2. İkinci istiqamətə görə hesab edilir ki, bu bərabərsizlik zəif inkişaf etmiş ölkələrdə getdikcə artacaq, inkişaf etmiş ölkələrdə isə azalacaqdır. 3. Üçüncü istiqamətə görə, regionlararası bərabərsizliklər dövlət müdaxiləsinin məhdud olduğu ölkələrdə getdikcə dərinləşəcəkdir. Lakin ortada bir fakt var ki, regionlararası kəskin bərabərsizlik zərərli daxili və xarici miqrasiya, süni şəhərləşmə, hədsiz infrastruktur yüklənməsi, ekoloji çirklilik, hətta regional separatçılıq kimi proseslərlə nəticələnir ki, bu da bütövlükdə ölkəyə çox baha başa gələ bilər. Bununla yanaşı, ən mühüm məsələ ondan ibarətdir ki, müasir hüquq sistemləri ölkənin bütün vətəndaşlarının hüquq

bərabərliyini təmin etməyə çalışdığı halda, regional disproporsiyalar iki mühüm istiqamətdə bu prinsipi pozur.³

1. İqtisadi hüquqlar. Belə ki, müxtəlif ərazilərdə fərdlər istər işlə təmin olunma, istərsə də eyni işə görə eyni əmək haqqı almaq hüquqlarını bərabər səviyyədə reallaşdırma bilmirlər.

2. Sosial hüquqlar. Bu, müxtəlif regionlarda yaşayanların səhiyyə, təhsil və mədəni xidmətlərdən eyni dərəcədə istifadə edə bilməmələri kimi başa düşülür.

Bütün göstərilənlər nəzərə alınmaqla II dünya müharibəsindən sonar regional inkişafın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruriliyi artıq bütün sənayeləşmiş ölkələrdə qəbul edilmişdir. Lakin həmin dövrdən bu vaxta qədər inkişaf edən regional siyasət nəzəriyyələri müxtəlif regional siyasət modelləri irəli sürmüşdür. Bunları ümumiləşdirərək iki istiqamətdə qruplaşdırmaq olar:

- Balanslı regional inkişaf nəzəriyyələri: Bu nəzəriyyələr inkişafın istər sektorlar, istərsə də regionlar aspektində kompleks olmasını irəli sürürlər və iddia edirlər ki, məhz inkişaf etmiş ölkələrin bu səviyyəyə gəlməsində qeyri-bərabər inkişafı tarazlı inkişafa çevirə bilmək bacarıqlarının böyük rolu var. Nəzəriyyələrin çıxış nöqtəsi ondan ibarətdir ki, azad bazar təklidə disproporsiyaları həll etmək bacarığına malik deyil, əksinə onları dərinləşdirir, buna görə də bir-birini tamamlayan formada dövlət müdaxilələrinə ehtiyac vardır. Bu zaman əsas müdaxilə aləti də planlaşdırma qəbul edilir. Əsas tarazlı regional inkişaf modelləri aşağıdakılardır:

Rosenştein-Rodan modeli: II Dünya müharibəsindən sonra Avropa ölkələrinin inkişaf etdirilməsi çərçivəsində P. N. Rosenştein - Rodan tərəfindən irəli sürülmüşdür. O, Şərqi Avropanın inkişaf etdirilməsi üçün iki yol görürdü. Birincisi əmək ehtiyatlarının çox olduğu ərazilərdən kapital ehtiyatlarının çox olduğu regionlara əhali miqrasiyasını təşviq etmək, ikinci yol isə kapitalın geri qalmış regionlara yönəldilməsindən ibarət idi. Birinci yolun ictimai balanssızlığından elə də asan başa gəlməyəcəyini qeyd edən Rodan ikinci yola üstünlük verir və onu sənayeləşmə modeli adlandırır. Bu model tamamlayıcı istehsal-investisiya fəaliyyətinə əsaslanır. Tamamlayıcı investisiyaların (bir istehsal vahidinin satın aldığı

³ STILWELL J. B. Bölgəsel İktisat Politikası. Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980 s.11

malları istehsal edən istehsal vahidi tamamlayıcı istehsal adlanır ki, bunlara qoyulan investisiyalar da tamamlayıcı investisiyalardır) sistemli və planlı şəkildə həyata keçirilməsi yüksək xarici effektdə malikdir və bu zaman belə investisiyalar yeni investisiyalar üçün şərait yaradacaqdır. Rodana görə bu prinsipə əsaslanaraq dövlət təşəbbüsü ilə təməl istehsal-infrastruktur sahələri yaradılmalıdır. Əvvəlcə dəmiryolları, avtomobil yolları, kanallar, hidroelektrik stansiyaları kimi sahələr qurularsa digər sahələr avtomatik olaraq bunları müşayət edəcəkdir. Yəni dövlət investisiyalarının multiplikator effekti sənayeləşməyə təkan verəcək və bundan sonra həmin regionlarda xüsusi sahibkarlığa normal şərait yaratmaqla uğurla davam edən balanslı inkişafa nail olmaq olar;

Nurkse modeli: Hər hansı bir regionun inkişaf edə bilməməsinin səbəbini aşağı gəlir, yığılma və investisiya imkanlarında görünən R.Nurkse “Yoxsulluğun çıxılmaz halı” teoremini irəli sürmüşdür. Bu teoremə görə geri qalmış regionlarda gəlir səviyyəsi aşağı olduğundan yığılma mümkün deyil, yığılma mümkün deyilsə, demək investisiya da yoxdur, investisiya da olmadığı halda həmin regionda təkrarən aşağı gəlir səviyyəsinin olması qaçılmazdır. Buna görə də Nurkse kənardan bu regionlara investisiya axınının olmasını qaçılmaz hesab edirdi. Dövlət bu investisiyaların planlı şəkildə, bütün sahələrdə deyil, bir sıra sahələrdə, lakin eyni vaxtda həyata keçirilməsini təmin etməlidir. Bu zaman bazar genişlənəcək, yığılma və investisiya imkanları yüksələcək və nəticədə həmin region çıxılmaz hal”dan qurtulacaqdır;

Disbalanslı regional inkişaf nəzəriyyələri. Bu nəzəriyyələr balanslı inkişaf nəzəriyyələrinin əksinə olaraq bazarın səmərəli fəaliyyət göstərdiyini və dövlət müdaxiləsinin yolverilməzliyi fikrini müdafiə edirlər. Onlara görə iqtisadiyyatdakı disbalanslar, xüsusilə də regional disbalanslar heç də onların qeyd etdiyi kimi zərərli amillər deyil, əksinə onlardan düzgün istifadə edilərsə daha yüksək iqtisadi artım tempi əldə etmək mümkündür. Belə ki, xüsusilə də zəif inkişaf edən və maliyyə resursları məhdud olan ölkələr, bu məhdud resursları balanslı inkişaf xatirinə ölkənin bütün əraziləri üzrə bölüşdürməyə cəhd etməməlidirlər. Çünki bu məhdud resurslar rentabelliğin aşağı olduğu sektor və regionlarda səmərəsiz şəkildə istifadə olunacaq ki, bu da ümumi iqtisadi inkişaf tempini aşağı salacaqdır. Lakin bunun əksinə olaraq,

məhdud resurslar bir və ya bir neçə yüksək məhsuldarlığın olduğu sektor və regionlara istiqamətləndirilərsə nəticədə daha yüksək iqtisadi artım tempi əldə etmək mümkündür. Beləliklə, zaman keçdikcə bu sürətlə inkişaf edən region və sektorlar digər inkişaf etməmiş region və sektorların da inkişafına təsir göstərəcək, bir sözlə inkişafın “lokomativ”inə çevriləcəklər. Lakin yaradılmış disbalansın da müəyyən həddi olmalıdır, yoxsa kəskin disbalansın olması bir sıra xoşagəlməz nəticələrə də səbəb ola bilər. Buna görə həm iqtisadi inkişaf tempinin qarşısını almayan, həm də müxtəlif regionlarda rifah səviyyələri arasında uçurum yaratmayan “minimum təməl tarazlıq” anlayışı ortaya atılmışdır. Ölkə siyasətçiləri tərəfindən müəyyənləşdiriləcək bu tarazlığın əsas məqsədi sosial baxımdan müəyyən xoşagəlməzliklər yaradan disbalansa yol verməməkdir. Əsas tarazlı inkişaf modelləri bunlardır:

Hirşman modeli: Disbalanslı inkişaf nəzəriyyəsinin öndəri olan A. O. Hirschman inkişafa ölkənin hər yerində və eyni vaxtda start verməyin mümkün olmadığını, əksinə “inkişaf mərkəzi” adlanan regionlardan start verməklə müxtəlif yollarla bütöv ölkəyə yayılacağını irəli sürür. Disproporsional investisiya strategiyasını irəli sürən Hirschman belə hesab edir ki, yaranan bərabərsizliklər bazardaxili və bazarxarici amillərin təsiri ilə zaman keçdikcə özlüyündən düzələcəkdir. Bu modeldə bir sıra önəmli regionlar və sektorlar seçilir ki, bunların seçilməsində də əsasən həmin region və sektorun digərlərilə olan asılılıq dərəcəsinə fikir verilir. ABŞ, Yaponiya, İtaliya kimi ölkələrdə hesablanmış bu asılılıq dərəcəsi indeksi imkan verir ki, digər region və sektorları öz arxasınca inkişafa sürükləyə bilən region və sektorları təyin etmək mümkün olsun. Beləliklə, bu sahələrə qoyulan investisiyalar, onların əlaqəli olduğu sahələrdəki investisiyalarla tamamlanacaq ki, nəticədə bu zəncirvari əlaqə bütün iqtisadiyyat üzrə yayılacaqdır;

Lyloyd Rodwin modeli: Bu model Hirschman modelinə çox yaxındır, sadəcə əsas fərq ondan ibarətdir ki, Rodwin investisiyaları daha çox mərkəzlərdə təmərgüzləsdirmənin tərəfdarıdır. O, hesab edir ki, bu yolla həm ətrafdakı potensial inkişaf imkanları dövrüyə cəlb ediləcək, həm də investisiyalar arasındakı potensial tamamlanmaya, səhər iqtisadiyyatı və onun sürükləyici effekti (fascinating effect)

kömək edəcəkdir Göründüyü kimi bu nəzəriyyələr dövlətin aktiv müdaxiləsinə tərəfdar olmasalar belə onların həyata keçirilməsi üçün dövlətin rolu qaçılmazdır.

Göründüyü kimi, hər iki qrup nəzəriyyə, regional inkişafda fərqli modellər irəli sürsələr də, ortaq tərəfləri bütün bunların səmərəli bir dövlət siyasəti çərçivəsində həyata keçirilməsini qeyd etmələridir. Ancaq müasir dövrdə qloballaşma və artan iqtisadi rəqabət prosesi, ölkələrin inkişaf yolunda bir sıra imkanlarla yanaşı, təhlükələrin də yaranmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda mövcud təhlükələrin imkanlara çevrilməsinin fərqli inkişaf modelləri ilə mümkün ola biləcəyi və bu prosesdə yer alan lokallaşma amillərinin təsiri ilə regional inkişaf siyasətlərinin də dəyişikliyə uğradığı ortaya çıxmışdır. Bu baxımdan 1960-cı illərin əvvəllərində hakim olan əsas istiqamətlərini yuxarıda göstərdiyimiz klassik regional inkişaf siyasəti yanaşmasında da bəzi dəyişikliklər olmuş, yeni regional inkişaf siyasəti yanaşmasında dünya iqtisadiyyatı daxilində müqayisəli üstünlük əldə edən regionlar formalaşdırmaq hədəfinə xidmət edəcək və regional rəqabət gücünə imkan yaradacaq müxtəlif vasitələr yaradılmışdır. Proaktiv bir mexanizm yolu ilə, təklifyönlü vasitələri, daxili potensial və dinamikadan istifadə yanaşmasını əsas götürən yeni regional inkişaf siyasətinin əsasında müxtəlif inkişaf səviyyəsindəki regionlar və müxtəlif məkan xüsusiyyətlərinə malik sahələr üçün müxtəlif yanaşmaları əhatə edən bir baxış forması dayanmaqdadır. Başqa sözlə, yeni regional inkişaf siyasəti yanaşmasında yeni və çeşidləndirilmiş siyasət vasitələrindən söhbət gedir.

1.3 Regional sosial-iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri

Ümumiyyətlə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti necədirsə, regional inkişaf siyasəti də ona analoji olaraq həyata keçirilir. Başqa sözlə desək ölkə miqyasında qarşıya qoyulan məsələlər, region miqyasında da qarşıya qoyulur və yerinə yetirilir. Nəzərə alsaq ki, hər bir region təsərrüfat sahələri, müəssisə və təşkilatlar, dövlət və yerli özünidarəetmə orqanları arasında, eləcə də bu qurumların öz daxilində müxtəlif mənafə və münasibətlərin cəmləşdiyi bir ərazidir, onda regional siyasətin

hazırlanması və həyata keçirilməsinin, eləcə də regional inkişafın təmin edilməsinin zəruriliyi və çətinliyi məlum olar. Bu səbəbdən də sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin digər istiqamətlərinə nisbətən regional sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi çox mürəkkəbdir. Çünki regional inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsinə həm çoxlu sayda ölkə miqyaslı amillər, həm də hər bir regionun konkret şəraitindən və iqtisadi potensialından irəli gələn amillər təsir edir. Bu baxımdan, ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin müvəffəqiyyəti regional inkişaf siyasətinin müvəffəqiyyətindən, eləcə də regional inkişafın müvəffəqiyyəti həyata keçirilən ərazi struktur siyasətindən çox asılıdır.

Regionun inkişafı çoxölçülü və çoxbaxışlı prosesdir. Buna, adətən müxtəlif sosial və iqtisadi məqsədlərinin məcmuu nöqtəyi-nəzərdən baxılır. Sosial-iqtisadi inkişaf aşağıdakı baxışları özündə birləşdirir:

- istehsalın və gəlirlərin artımı;
- cəmiyyətin institusional, sosial və inzibati strukturlarda dəyişikliklər;
- ictimai şüurda dəyişikliklər;
- ənənələrdə və adətlərdə dəyişikliklər.

Hazırkı dövrdə dünyanın bir çox ölkələrinin və onların regionlarının iqtisadi inkişafının əsas məqsədi əhalinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Buna görə də sosial-iqtisadi inkişaf prosesi üç tərkib elementini özündə birləşdirir:

- əhalinin gəlirlərinin artırmaq, sağlamlığını yaxşılaşdırmaq və təhsil səviyyəsini yüksəltmək;
- insan ləyaqətinə hörmət etməyə yönəldilmiş sosial, siyasi, iqtisadi və institusional sistemin formalaşması nəticəsində insanların özünəhörmətinin artımına imkan verən şərait yaratmaq;
- insanların azadlıq, o cümlədən iqtisadi azadlıq dərəcəsini yüksəltmək.

Regionun kompleks inkişafı, onun əhalisinin həyat səviyyəsini yüksəltməkdən, həmin əhalinin məskunlaşmasını təmin etməkdən və regionun təbii resurslarından mənafelərin tarazlığı baxımından istifadə edilməsindən ibarətdir. Regional bazar bütövlükdə açıq iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olub, əmtəə-xidmət, maliyyə və digər resurslara təklif və tələbinin formalaşması və istifadəsinə ən əlverişli yollarının

tapılmasını əhatə edir. Regional xüsusiyyətlərə region əhalisinin tələbat sistemi, maddi və mənəvi nemətlərə təklifin formalaşması, əhalinin alıcılıq qabiliyyətini müəyyən edən gəlirlər və sahibkarlığın hesabına tələbatının ödənilmə dərəcəsi, eləcə də regionda sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, idxal və ixracın mal təklifi və tələbinin formalaşmasında rolu, habelə əhalinin demografik parametrləri daxildir.

Region həyatının hər bir sferasında böhranın aradan qaldırılması birbaşa iqtisadi aktivlik səviyyəsi ilə əlaqədardır. Sosial inkişaf nisbi müstəqilliyə malik olmasına baxmayaraq, müəyyən qədər iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olan resurs imkanlarına görə də müəyyən edilir. Buna görə də yalnız iqtisadi aktivliyi inkişaf etdirməklə yerli cəmiyyətin həyatında bu və ya digər irəliləyişləri həyata keçirmək və əhalinin rifah səviyyəsini qaldırmaq olar. Bu da son nəticədə bu və ya digər sosial-iqtisadi siyasətin müvəffəqiyyətini müəyyən edir.

İqtisadi inkişafın gedişinə regional idarənin bütün mümkün metodlarını aşağıdakı kimi dürüst ifadə etmək olar: işgüzar aktivliyi inkişaf etdirmək üçün regionda əlverişli ümumi şərait yaratmaq; işgüzar aktivliyi tənzimləmək; region idarəsi ilə biznesin birbaşa kooperasiyası.

Hər hansı regionun iqtisadi inkişafının müstəqil amili kimi son illərdə beynəlxalq amil üzə çıxdı: beynəlxalq əlaqələr nə qədər intensiv olarsa, bir qayda olaraq region iqtisadiyyatının inkişafına da bir o qədər çox təkan verəcəkdir. Regiona xarici investisiyaların cəlb edilməsi, beynəlxalq əlaqələrin və beynəlxalq ticarətin köməyi bütövlükdə iqtisadi inkişafın nisbətən müstəqil və son dərəcə səmərəli alətinə çevrilir.

Məlumdur ki, dövlət tərəfindən ölkə regionlarında həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin əsas məqsədi - bütün bölgələrin mövcud potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, istehsal təyinatlı müəssisələrin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixracyönlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, sosial yönümlü tədbirlərin reallaşdırılması yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılmasına və beləliklə ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsinə nail olmaqdır. Ölkənin strateji

inkişaf istiqamətindən asılı olaraq regionlarda cari və perspektiv inkişafa səbəb olan məqsədli proqramların reallaşdırılması onların qeyri- sabit inkişafa səbəb ola biləcək amillərin tədricən aradan qalxmasına səbəb ola bilər. Məlumdur ki, regionların fərqli coğrafi mövqeyi, iqlim şəraiti, malik olduğu resurs potensialı istər – istəməz fərqli həyat tərzinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Ona görə də regionlar malik olduğu iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etməklə regional daxili məhsulun (RDM) artırılmasında maraqlı olmalıdır. Regionların tarazlı inkişafını təmin etmək üçün ilkin mərhələdə keçirilən subsidiyalar, yardımlar və güzəştlərin məbləği sonrakı mərhələlərdə azaldılmaqla, onların tədricən gəlir yaradıcı amilə çevrilməsinə nail olmaq lazımdır.

Regionlar özlərinin potensialına, təbii sərvətlərinin miqyasına və çeşidinə, məşğulluq səviyyəsinə görə bir-birindən fərqlənir. İqtisadi, coğrafi və tarixi baxımdan iqtisadi rayonları fərqləndirən amillər əsasən aşağıdakılardır:

- iqtisadi-coğrafi mövqeyi;
- təbii şəraiti və ehtiyatları;
- əhalinin məskunlaşması səviyyəsi;
- regionun sahə və ərazi quruluşu;
- tarixi inkişaf xüsusiyyətləri.

Ölkənin sosial iqtisadi inkişafının tənzimlənməsində ərazinin regionlara bölgüsü və bu bölgünün iqtisadi, milli, ekoloji və sosial meyarlara görə təsnifatının aparılması zəruridir. İqtisadi inkişaf nöqtəyi-nəzərindən regionlar aşağıdakı tiplərə bölünür:

1) İnkişaf etmiş regionlar: Bu regionlara iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş və iqtisadiyyatın bir çox sahələrinin olduğu regionlar aid edilir. Belə regionlarda məşğulluğun səviyyəsi yüksək olur. Əhalinin tələbatının xeyli hissəsi yerli istehsal hesabına ödənilir. Bu regionlar inkişaf etmiş sosial, iqtisadi və bazar infrastrukturuna malik olur.

2) Zəif inkişaf etmiş regionlar: Bu regionlarda iqtisadiyyatın bir və ya bir neçə sahəsi inkişaf edir. İşsizliyin səviyyəsi respublikanın orta göstəricisinə yaxın olur. Bu regionları inkişaf etdirmək üçün dövlət iqtisadi mexanizmlərə üstünlük verir.

3) Depressiv regionlar: Bu regionlar ümumi ölkə inkişaf səviyyəsindən geri qalmış regionlara aid edilir. Bu regionlarda əsas ən məşğulluq səviyyəsi çox aşağı olur.

4) Sərhəd boyu regionlar: Ölkənin milli maraqları çərçivəsində belə regionlarda sosial və iqtisadi problemlərin həllinə xüsusi diqqət yetirilir.

Regional inkişaf strategiyası və onun reallaşması olan regional siyasəti əhatə dairəsinə görə ayrı-ayrı regionların ümumi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası və istiqamətlərini; ayrı-ayrı sahələrin inkişaf və ya problemlərin həlli strategiyası və istiqamətlərini özündə əks etdirir. Regional siyasətin həyata keçirilməsində əsas kimi ədalətlik və səmərəlilik prinsipləri götürülür.

Məqsədlər kimi isə istehsal və infrastrukturun inkişafı baxımından tarixən yaranmış regional disproporsiyaların minimuma endirilməsi, keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli regional məhsul istehsalının genişləndirilməsi, regional təminatın artırılması, regional iqtisadi, ekoloji və sosial təhlükəsizliyin təmini, regionlararası və regiondaxili ziddiyyətlərin və uyğunsuzluqların azaldılması və s. çıxış edir. Regional siyasətin vəzifələri kimi isə regionalın innovasion və davamlı inkişafına zəmin yaradılması, regional asılılıqların azaldılması istiqamətində işlərin aparılması, yeni şəhər, qəsəbə və təsərrüfat kompleksləri salınmaqla ərazilərin mənimsənilməsi və inkişafı, kəndlə şəhər arasında kəskin fərqi azaldılması, bütün regional bazarların qarşılıqlı əlaqə və inkişafı baxımından milli bazarın inkişafında yeri və rolunun dəqiqləşdirilməsi, sənaye müəssisələrinin səmərəli yerləşdirilməsi, regional məşğulluğun təmin edilməsi və s. qarşıya qoyulur.

II) Bazar iqtisadiyyatında göstərilən tiplər üzrə regionların fəaliyyətinin və sosial iqtisadi inkişafının tənzimlənməsində birbaşa və dolayı (iqtisadi) metodlardan istifadə olunur.

Birbaşa metodlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- 1) Dövlət büdcəsindən regional büdcələrə dotasiyaların verilməsi.
- 2) Dövlət səviyyəli regional proqramların qəbul edilməsi.
- 3) Regionlarda dövlət sifarişlərinin reallaşdırılması.

Bu metodlardan başqa dövlət iqtisadi metodlara da üstünlük verir. Onlara aşağıdakılar aiddir:

1) İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş regionlar üzrə:

a) Kredit güzəştlərinin cüzi olması.

b) Əmək haqqında minimum həddin müəyyənləşdirilməsi.

c) Əhalinin mənzil və ərzaq təminatına diqqət yetirmək üçün bu sahələri inkişaf etdirmək.

2) Zəif inkişaf etmiş regionlarda:

a) Kredit və vergi güzəştlərinin yüksək olması.

b) Məşğulluğun səviyyəsini artırmaq üçün yeni iş yerlərinin açılmasında sahibkarlara xüsusi güzəştlərin edilməsi.

c) Əhalinin miqrasiyasının qarşısını almaq məqsədilə inkişaf etmiş regionla bu region arasında əmək haqqında yüksəldici əmsalların tətbiq edilməsi.

ç) Dövlət müəssisələrinin açılması və yeni iş yerləri ilə əhalini işlə təmin etmə.

d) Xarici və yerli investora güzəştlərin və zəmanətlərin verilməsi.

III) Depressiv və inkişafdan geri qalmış rayonlarda:

a) Dövlət sığortasının güclü olması.

b) Azad iqtisadi zonaların yaradılması.

c) Xüsusi mərkəzləşdirilmiş kreditlərin verilməsi.

d) Vergidən azad etmələr.

IV) Sərhədboyu rayonlarda:

a) Aralıq iqtisadi ticarət bazarlarının yaradılması.

b) Əhalinin sosial müdafiəsini təşkil etmək məqsədilə xüsusi kompensasiyaların tətbiq edilməsi.

c) Əhalinin maarifləndirilməsi və milli maraqlar çərçivəsində tərbiyələndirilməsi.

ç) Kredit və vergi güzəştlərinin orta səviyyədə tətbiq edilməsi.

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının təkanverici qüvvələrindən biri də səmərəli dövlət tənzimlənməsidir. Bu da ondan irəli gəlir ki, bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi fəaliyyətə maksimum sərbəstlik verildiyi bir vaxtda, dövlətin iqtisadiyyata

müdaxiləsi yalnız müəyyən tənzimləmə vasitələri ilə mümkündür. Araşdırmalardan aydın olur ki, səmərəli idarəetmənin həyata keçirilməsi, bu sahədə mövcud potensialdan tam və qənaətlə istifadənin, həmçinin sahənin davamlı inkişafının təmin edilməsi ilk növbədə zəngin tənzimləyici normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılmasını tələb edir. Təbii ki, normativ-hüquqi baza dedikdə, yalnız məhdudiyyətlər yaradan direktiv sənədlər deyil, müəyyən istiqamətlərdə fəaliyyət norma və standartları müəyyənləşdirən istiqamətverici sənədlər də nəzərdə tutulur. Dünya təcrübəsi də sübut edir ki, idarəetmə və inkişaf tədbirlərinin əvvəlcədən qəbul edilmiş, mövcud şəraiti nəzərə alan və elmi cəhətdən hərtərəfli əsaslandırılmış normativ sənədlərin tələbləri əsasında reallaşdırılması uzunmüddətli və daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaradır. Bütün bunlar isə regional inkişaf sahəsində dövlət tənzimləməsinin, yəni iqtisadi proseslərə dövlətin mümkün müdaxiləsinin zəruriliyini müəyyənləşdirir.

Ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi bu və ya digər formalarda ilk dövlətlərin yarandığı vaxtdan başlanır. Lakin XIX əsrin sonuna kimi bu tənzimlənmənin bir qismi daha çox, müəyyən qədər yardımı və ya səhlənkarlığı ilə əlaqədar əhalinin özü tərəfindən həyata keçirilirdi.

Bu «özünü tənzimlənmənin» birinci və başlıca hərəkətverici qüvvəsi əhalinin sosial birliyidir: insanlar özləri daha yazşı yerlərə köçərək «pis» ərazilərdə sosial yükü azaldırlar.

Buna klassik misal ABŞ sayılır ki, onun özünəməxsus özünüinkişaf simvolu qaçqınlar olmuşdur. Bu ənənə indiyə qədər öz mahiyyətini itirməmişdir, ABŞ əhalisinin Siyahıyaalma Bürosunun XIX əsrin 80-ci illərindəki məlumatlarına görə orta hesabla bir amerikalı ömrü boyu iki dəfə bir yerdən başqa yerə köçmüş, əhalinin 17 faizi isə hər il yeni evlərdə məskunlaşmışdır.

Ərazi uyğunsuzluqların özünü tənzimlənməsinin digər vacib tərkib elementi hökumət tərəfindən depressiv ərazilərə kapital axınını yaratmaqdır.

Nisbətən ucuz işçi qüvvəsini cəlb etmək və müxtəlif güzəştlər tətbiq etmək yolu ilə bəzən xüsusi kapital pis əraziləri və ya onların iqtisadiyyatını yenidən qurmağa müvəffəq olmuşdur.

Müasir dövrdə sosial mobillik amili öz əhəmiyyətini itirib. Əhalinin xeyli hissəsi depressiv rayonlardan köçmək üçün maliyyə imkanına malik deyil, bundan başqa heç bir rayonda onları zəruri işçi qüvvəsi kimi gözləmir. Depressiv ərazilərə investisiya axını da az ehtimal olunur. Bu ərazilərdə tənəzzül təsadüf deyil, investor öz kapitalının tez dövr edəcəyi sfera tapmasa, o da müəyyən problemlərlə üzləşəcəkdir.

Deməli, belə qənaətə gəlmək olar ki, yalnız dövlətin birbaşa və ya ardıcıl tənzimləmə siyasəti ilə ərazi bərabərləşdirməsini səmərəli həyata keçirmək olar. Bunun üçün dövlətin birbaşa qoyuluşları vacib deyildir, lakin dəqiq təşkilati- hüquqi sistem kimi fəaliyyət göstərən və müvafiq prinsiplərə uyğun hərəkət edən tənzimləmə mütləq lazımdır. Bu tənzimləmənin məzmunu, onun modeli və baza prinsipləri aşağıda şərh edilir.

Ərazi inkişafın tənzimlənməsi dedikdə, başlıca məqsədi əhalinin həyat səviyyəsinin və onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması olan regional sistemlərin dayanaqlı və tarazlı fəaliyyətini təmin etməyə yönəldilmiş, xüsusi təşkil edilmiş sistemli hərəkət başa düşülür. Belə tədbirlər həm özünü idarəetmə formasında lokal, həm də regional və ümumdövlət səviyyəsində həyata keçirilə bilər. Buna uyğun olaraq tənzimlənmənin obyekt və subyekti dəyişilir, ideoloji dominantlar (əlamət) isə bütün səviyyələrdə eyni qalır; sosiallaşma, dayanaqlılıq, tarazlıq.

Əgər ərazi inkişafının məzmunu və onun tənzimlənməsinin mahiyyəti haqqında ciddi nəzəri əsaslandırılmalar yoxdursa, onda həmin tənzimlənmə nə yararlı, nə də nəticəli olmaz. Eyni zamanda, onun mahiyyət tərəfini yalnız siyasi, hüquqi, təşkilati, maliyyə, iqtisadi və başqa xarakterli konkret hərəkətlər təşkil edir. Buna oxşar formada başa düşülən ərazi inkişafının tənzimlənməsini konstruktiv məzmunlu dövlətin regional siyasəti hesab etmək olar.

Ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi – mürəkkəb sistemlərin fəaliyyətinin korreksiyasının paradoksal fenomenidir.

Dövlət formal olaraq tamamilə başqa vəzifələri həyata keçirdikdə belə, bu tənzimləməni də real şəkildə həyata keçirir.

Məsələn, «idarə» sektorunun sosial infrastrukturunun ölkənin əraziləri üzrə

qeyri-bərabər bölünməklə bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsi özəlləşdirmə siyasətinin özünün nəticəsi kimi daha çox iqtisadi prosesdir, yəni mülkiyyət formasını dəyişdirdikdə də dövlət öz tənzimlənmə funksiyasını yerinə yetirir. Bununla belə praktiki olaraq bütün ərazilərin fəaliyyəti, onların inkişaf sürəti və vektoru müxtəlif formalarda yönəldilir.

Lokal həyata keçirilən hər cür tənzimlənmə tədbirləri bir sıra digər ərazilərin, hətta dövlət tənzimlənməsi obyektləri ilə birbaşa qonşuluq etməyən regionların inkişafı istiqamətlərini və potensialını əlaqələndirir.

Məsələn, hamıya yaxşı məlumdur ki, Çinin cənub-şərq sahillərində azad iqtisadi zonaların yaradılması siyasəti, şimal, mərkəz və sahilboyu rayonlarda ərazi fərqlərin güclənməsi ilə nəticələnmiş və bu da öz növbəsində qeyri-ixtiyari olaraq, süni surətdə yaradılmış nisbətsizlikləri bərabərləşdirmək üçün yeni tənzimləyici vasitələrin tətbiqini tələb etmişdir. Ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi həmişə və hər yerdə həyata keçirilir. Ərazi inkişafının məqsədyönlü tənzimlənməsi praktiki olaraq dünyanın bütün dövlətlərinin məcburi funksiyasıdır. Əgər dövlətlər onu həyata keçirmirsə onda, ya belə tənzimlənmə problemi sadəcə olaraq yoxdur, ya dövlət özünün indiki və gələcək vəziyyəti ilə maraqlanmır, yaxud da onun gücü çatmır.

Ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi strukturunu əmələ gətirən konkret tədbirlər aşkar və qapalı, birbaşa və dolaylı, ümumi və selektiv ola bilər. Bu tədbirlərin dəqiq kəmiyyət nisbətlərinin müəyyən edilməsi çox çətindir. Lakin hərdən «ərazi inkişafının qapalı siyasətinə üstünlük verilməsi» və ya deyək ki, «ərazi inkişafının selektiv köməyinə üstünlük verilməsi»nə dair ifadələr səslənir. Əsas odur ki, aşkar və qapalı, birbaşa və dolaylı, ümumi və selektiv tənzimləyici tədbirlərin eyni istiqamətli olması məcburi deyildir, düşünülməmiş istifadə etdikdə onlar biri digərinin səmərəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq qabiliyyətinə malikdirlər.

Çox zaman dövlət səviyyəsində ərazi inkişafının tənzimlənməsi ayrı-ayrı regionlara dövlətin selektiv yardımını formasında həyata keçirilir. Bu yardım xüsusi təşkil edilən siyasi, hüquqi, sosial, maliyyə, iqtisadi və s. xarakterli tədbirlərin məcmuu kimi aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməlidir: obyektiv səbəblər üzündən inkişaf rejimində fəaliyyət göstərə bilməyən ərazilərin inkişafına stimül vermək (o

cümlədən, resurs); ayrı-ayrı regionların əhalisinin sosial mobilliyini fəallaşdırmaq və resursla təmin etmək; dövlət əhəmiyyəti olan potensial «artım nöqtələrinin» yaranması və fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaratmaq (məsələn, azad iqtisadi zonalar, texnoparklar və s.); ayrı-ayrı regionlar tərəfindən ümumdövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin etmək. Məsələn, ərazidə dövlət əhəmiyyətli obyektlərin və sahələrin saxlanması, qapalı inzibati ərazi vahidlərin (qurumların) maliyyələşdirilməsi, dövlət əhəmiyyətli kurort və başqa sağlamlıq ocaqlarının saxlanması və s.; mühüm siyasi və geosiyasi ərazilərdə xüsusi təşkilati-hüquqi rejimi yaratmaq (məsələn, gediş-gəlişi bilavasitə Dağıstan Muxtar Respublikası ərazisindən təmin olunmuş Qusar rayonunun əraziləri. Əraziləri Ermənistanla iç-içə olan Gədəbəy, Naxçıvan MR və bu qəbildən odan başqa rayonların müəyyən sahələri); fəlakət zonalarının yaranmasına operativ reaksiya vermək (təbii, texnogen və s.).

Qeyd etmək lazımdır ki, burada söhbət yalnız konkret regionlara selektiv yardımdan gedir. Deməli, burada yardıma daha çox ehtiyacı olan ərazilərin obyektiv seçilməsi kimi mürəkkəb məsələlər meydana çıxır ki, onlara az da olsa dövlət resurslarını xərcləmək olar.

Əgər «dövlət» anlayışı ilə bağlı olan daha mühüm üç məsələ dəqiqləşdirilməsə, ərazi inkişafın dövlət tənzimlənməsinə və regionlara dövlət selektiv yardımına dair təklif olunan şərh (traktovka) natamam olar:

➤ Əvvəla, bu şərh Konsultasiya ilə Azərbaycan dövlət quruluşunun yalnız bir səviyyəsinə (həmin statusda regionlar respublikada yoxdur) həvalə edilmişdir. Ona görə də, əvvəlcə region statusunu müəyyən etmək, sonra isə sadəcə olaraq «ümumdövlət» və «region» formalarında dövlət tənzimlənməsi və dövlət yardımı demək düzgün olardı.

➤ İkincisi, ərazi inkişafına dair əvvəllər qeyd olunan yalnız bütövlükdə respublika subyektlərinə yox, həm də hər cür daha xırda inzibati-ərazi bölgələrə (kənd rayonları, yaşayış məntəqələri və s.) də aiddir. Ona görə də dövlət tənzimlənməsi və yardımı obyektini geniş mənada qurumlar da ola bilər və olmalıdır. Fikrimizcə, qeyd olunan qurumlar da öz təşkilati-hüquqi modelini eynilə Azərbaycan Respublikası ilə onun subyektlərinin münasibətləri şəklində qurmalıdırlar.

➤ Üçüncüsü, ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi ölkə daxilində siyasi, sosial, iqtisadi (təsərrüfat), maliyyə-kredit, büdcə, vergi, təbii-resurs, milli, etnik və başqa münasibətlər sistemi miqyasında həyata keçirilir. Bu ərazi vahidlərin birinin xeyrinə həmin münasibətlərin strukturunu və proporsiyalarını dəyişdirən hər bir hərəkət, avtomatik olaraq başqalarını da dəyişdirir (təmiz pis istiqamətə). Uzunmüddətli perspektivdə bir subyektin böhran vəziyyətindən çıxması həmişə sonrakılar üçün də əlverişlidir.

Bunun üçün vaxt tələb olunur. Ərazi birliyinin bir elementinə yardım edilməsinə dair konkret qərarlar qəbul edilən zaman qalanların haqqı var ki, bu yardımın əsasən onların hesabına aparıldığını hesab etsin.

Lakin bu fikirlərin əsaslılığından asılı olmayaraq, sözsüz regional inkişafa dövlət yardımı yalnız təkcə «Mərkəzin» yox, onun subyektlərinin qərarlarının nəticəsi olmalıdır. Sözsüz ki, belə qərarlar, yəni dövlət yardımının göstərilməsi konkret regiondaxili qurumlar (rayonlar, şəhərlər və s.) üçün də nəzərə alınmalıdır.

Ərazi inkişafın dövlət tənzimlənməsi kimi mürəkkəb problem əlavə olaraq bir-birinə qeyri-dəqiq Konstitusiya normaları, inzibati və vətəndaş hüquqları qoymaqla da çətinləşir. Belə ki, konstitusiya hüquqları dövlətlə onun subyektləri arasındakı münasibətləri tənzimləyir və eyni zamanda, formal şəkildə yuxarılardan olmayan subyektlərin dövlət hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrini yaradır. Burada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamlarına üstünlük verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyada müvafiq səviyyələrdə dövlət hakimiyyəti orqanları arasında «təbəçilik və səlahiyyətlərin həddləri» müəyyən edilmişdir.

Hələlik mövcud olan qanunlar və qanunvericilik aktları, sərəncamlar və bunlara əsasən qəbul olunmuş qərarların ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi problemlərini həll edə bilmir. Beləliklə, fikrimizcə, belə bir aktual və məsul vəzifə qarşıya çıxır ki, ya konstitusiya inzibati, vətəndaşlıq və başqa hüquq normalarını əhatə etməli və yaxud da, ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin əsaslarına dair xüsusi qanunlar işləyib hazırlanmalı və qəbul edilməlidir. Fikrimizcə, müasir dövrdə sonuncu daha realdır.

Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, regionların inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tənzimlənməsinin prioritetləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilə bilər. Birincisi, dövlət regionların inkişafını təmin etmək və stimullaşdırmaq üçün məqsədli regional proqramlardan, rəqabətli sifariş və kontrakt sistemindən, investisiya fondlarının, indikativ planların geniş tətbiqi imkanlarından istifadə etməklə, respublika regionlarının maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə yerli və xarici sahibkarların, dövlət kapitalı hesabına müştərək müəssisələrin geniş şəbəkəsini yaratmaq, kənd təsərrüfat məhsulları istehsal edən kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək, istehsalçıların təbii-iqlim şəraitindən irəli gələn iqtisadi risklərini minimuma endirmək məqsədi ilə təminatlı sığorta sistemi formalaşdırmaq və s. Regionların inkişafının dövlət tənzimlənməsinin çox mühüm istiqaməti regionların sosial inkişafı ilə bağlıdır. Dövlətin belə regional siyasəti milli adət və ənənələrə, yerli xammala əsaslanan kiçik sahibkarlığı inkişaf etdirməklə regionlarda ənənəvi təsərrüfat formalarını qoruyub saxlamağa və inkişaf etdirməyə imkan verir. Öz növbəsində regionların malik olduğu real potensiala uyğun olaraq dinamik tarazlı inkişafı bütünlükdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

Araşdırmalar göstərir ki, demokratik cəmiyyətlərdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi həm sahə, həm də region (vilayət, şəhər, rayon və s.) miqyasında həyata keçirilir. Regional inkişafın tənzimlənməsi regional təsərrüfat həyatına, regionlarda həyata keçirilən sosial-iqtisadi proseslərə dövlətin məqsədyönlü müdaxiləsidir. Digər tərəfdən idarəetmə fəaliyyəti özü də müəyyən tənzimləyici funksiyaya malik olduğu üçün idarəetmə tədbirləri də tənzimləmə fəaliyyətinin tərkibi kimi qəbul edilir. Başqa sözlə desək istər idarəetmə, istərsə də tənzimləmə dövlətin regional proseslərə təsir prosesidir. Bu təsir prosesi ilə dövlət özünün sosial-iqtisadi siyasətini reallaşdırır, eləcə də regional səviyyədə həyata keçirilən tənzimləmə prosesi ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi və idarə edilməsinin tərkib hissəsidir. Həm də təcrübə göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının səmərəli tənzim və idarə olunması eyni proseslərin regional səviyyədə reallaşdırılması səviyyəsindən çox asılıdır. Eyni zamanda, regional inkişafın tənzimlənməsini zəruri edən bir çox səbəblər mövcuddur ki, bunlar da əsasən bazar münasibətlərinə keçidin öz təbiətindən

irəli gəlir. Tənzimləmə prosesləri bütün ölkələr üçün bu və ya digər dərəcədə ümumi xarakter daşısa da, regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi hər bir ölkənin öz konkret coğrafi şəraitindən, iqtisadiyyatın ölkə daxilində inkişaf səviyyəsi və məhsuldar qüvvələrin yerləşməsindən asılı olaraq fərqli xarakterə malikdir. Buna görə də demokratik inkişaf yolunu seçən, bazar iqtisadiyyatına qədəm qoymuş ölkələrdə regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi məsələlərinə diqqətlə yanaşmalı, bu prosesi zəruri edən xarakterik xüsusiyyətləri dəqiqliklə nəzərə almalıdır. Ona görə ki, bazar iqtisadiyyatı dövlətin iqtisadi proseslərə müdaxiləsinin inkar edildiyi, belə müdaxilələrin yalnız müəyyən tənzimləyici funksiyalarla reallaşdırılmasını tələb edən bir sistemdir. Bu baxımdan istər regional səviyyədə, istərsə də ölkə miqyasında tənzimləmə prosesinin səmərəli təşkili sosial-iqtisadi inkişafın, bu inkişafın davamlılığının mühüm amillərindən biridir.

Beynəlxalq təcrübə də sübut edir ki, dünyanın müasir inkişaf səviyyəsində bazar mexanizmlərinin formalaşması məhz dövlət tənzimlənməsinin köməyi ilə həyata keçirilir. Həm də dövlət tənzimlənməsi iqtisadi inkişafın uzunmüddətli və daimi faktorudur. Buna görə də bazar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və iqtisadiyyatın gələcək davamlı inkişafın baxımından dövlətin tənzimləyici rolu mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, müasir dövrdə dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən biri də daxili bazarın xarici müdaxilələrdən qorunmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, öz milli iqtisadiyyatlarını möhkəmləndirmək istəyən əksər dövlətlər bu problemlə qarşılaşmışlar. Müxtəlif ölkələrdə dövlət tənzimlənməsinin məqsəd və hədəfləri fərqli olsa da, araşdırmaların nəticəsi olaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimlənməsinin ümumi məqsədləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür:

- sabit iqtisadi artımın və davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi;
- əməkqabiliyyətli insanların məşğulluğunun tam və səmərəli həlli;
- məhsul bolluğunu təmin etməklə ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması və beləliklə də qiymət stabilliyinə nail olunması;
- ölkədə istehsal sahələrini inkişaf etdirməklə idxaldan asılılığı azaltmaq və ix-racyönümlü sahələrin inkişafını stimullaşdırmaq;

- büdcə gəlirlərinin məqsədli, ədalətli və tarazlaşdırılmış bölgüsünü təmin etməklə zəif inkişaf etmiş sahə və regionların iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi;

Araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, yalnız dövlətin birbaşa və ya ardıcıl tənzimləmə siyasəti ilə ərazi bərabərləşdirməsini səmərəli həyata keçirmək olar. Bunun üçün dövlətin birbaşa qoyuluşları vacib deyildir, lakin dəqiq təşkilat-hüquqi sistem kimi fəaliyyət göstərən və müvafiq prinsiplərə uyğun hərəkət edən tənzimləmə mütləq lazımdır. Bu tənzimləmənin məzmunu, onun modeli və baza prinsipləri aşağıda şərh edilir.

Ərazi inkişafının tənzimlənməsi dedikdə, başlıca məqsədi əhalinin həyat səviyyəsinin və onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması olan regional sistemlərin dayanaqlı və tarazlı fəaliyyətini təmin etməyə yönəldilmiş, xüsusi təşkil edilmiş sistemli hərəkət başa düşülür. Belə tədbirlər həm özünü idarəetmə formasında lokal, həm də regional və ümumdövlət səviyyəsində həyata keçirilə bilər. Buna uyğun olaraq tənzimlənmənin obyekt və subyekti dəyişilir, ideoloji dominantlar (əlamət) isə bütün səviyyələrdə eyni qalır; sosiallaşma, dayanaqlılıq, tarazlıq.

Ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi strukturunu əmələ gətirən konkret tədbirlər aşkar və qapalı, birbaşa və dolaylı, ümumi və selektiv ola bilər. Bu tədbirlərin dəqiq kəmiyyət nisbətlərinin müəyyən edilməsi çox çətindir. Lakin hərdən «ərazi inkişafının qapalı siyasətinə üstünlük verilməsi» və ya deyək ki, «ərazi inkişafının selektiv köməyinə üstünlük verilməsi»nə dair ifadələr səslənir. Əsas odur ki, aşkar və qapalı, birbaşa və dolaylı, ümumi və selektiv tənzimləyici tədbirlərin eyni istiqamətli olması məcburi deyildir, düşünülməmiş istifadə etdikdə onlar biri digərinin səmərəsini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq qabiliyyətinə malikdirlər.

Çox zaman dövlət səviyyəsində ərazi inkişafının tənzimlənməsi ayrı-ayrı regionlara dövlətin selektiv yardımı formasında həyata keçirilir. Bu yardım xüsusi təşkil edilən siyasi, hüquqi, sosial, maliyyə, iqtisadi və s. xarakterli tədbirlərin məcmuu kimi aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməlidir: obyektiv səbəblər üzündən inkişaf rejimində fəaliyyət göstərə bilməyən ərazilərin inkişafına stimula vermək (o cümlədən, resurs); ayrı-ayrı regionların əhalisinin sosial mobilliyini fəallaşdırmaq və resursla təmin etmək; dövlət əhəmiyyəti olan potensial «artım nöqtələrinin» ya-

ranması və fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaratmaq (məsələn, azad iqtisadi zonalar, texnoparklar və s.); ayrı-ayrı regionlar tərəfindən ümumdövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin etmək. Məsələn, ərazidə dövlət əhəmiyyətli obyektlərin və sahələrin saxlanması, qapalı inzibati ərazi vahidlərin (qurumların) maliyyələşdirilməsi, dövlət əhəmiyyətli kurort və başqa sağlamlıq ocaqlarının saxlanması və s.; mühüm siyasi və geosiyasi ərazilərdə xüsusi təşkilati-hüquqi rejimi yaratmaq (məsələn, gediş-gəlişi bilavasitə Dağıstan Muxtar Respublikası ərazisindən təmin olunmuş Qusar rayonunun əraziləri. Əraziləri Ermənistanla iç-içə olan Gədəbəy, Naxçıvan MR və bu qəbildən odan başqa rayonların müəyyən sahələri); fəlakət zonalarının yaranmasına operativ reaksiya vermək (təbii, texnogen və s.).

Əgər «dövlət» anlayışı ilə bağlı olan daha mühüm üç məsələ dəqiqləşdirilməsə, ərazi inkişafın dövlət tənzimlənməsinə və regionlara dövlət selektiv yardımına dair təklif olunan şərh (traktovka) natamam olar. Əvvəla, bu şərh Konsultasiya ilə Azərbaycan dövlət quruluşunun yalnız bir səviyyəsinə (həmin statusda regionlar respublikada yoxdur) həvalə edilmişdir. Ona görə də, əvvəlcə region statusunu müəyyən etmək, sonra isə sadəcə olaraq «ümumdövlət» və «region» formalarında dövlət tənzimlənməsi və dövlət yardımı demək düzgün olardı. İkincisi, ərazi inkişafına dair əvvəllər qeyd olunan yalnız bütövlükdə respublika subyektlərinə yox, həm də hər cür daha xırda inzibati-ərazi bölgələrə (kənd rayonları, yaşayış məntəqələri və s.) də aiddir. Ona görə də dövlət tənzimlənməsi və yardımı obyekt geniş mənada qurumlar da ola bilər və olmalıdır. Fikrimizcə, qeyd olunan qurumlar da öz təşkilati-hüquqi modelini eynilə Azərbaycan Respublikası ilə onun subyektlərinin münasibətləri şəklində qurmalıdırlar. Üçüncüsü, ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi ölkə daxilində siyasi, sosial, iqtisadi (təsərrüfat), maliyyə-kredit, büdcə, vergi, təbii-resurs, milli, etnik və başqa münasibətlər sistemi miqyasında həyata keçirilir. Bu ərazi vahidlərin birinin xeyrinə həmin münasibətlərin strukturunu və proporsiyalarını dəyişdirən hər bir hərəkət, avtomatik olaraq başqalarını da dəyişdirir (təmiz pis istiqamətə). Uzunmüddətli perspektivdə bir subyektin böhran vəziyyətindən çıxması həmişə sonrakılar üçün də əlverişlidir.

Ərazi inkişafın dövlət tənzimlənməsi kimi mürəkkəb problem əlavə olaraq bir-

birinə qeyri-dəqiq Konstitusiyaya normaları, inzibati və vətəndaş hüquqları qoymaqla da çətinləşir. Belə ki, konstitusiyaya hüquqları dövlətlə onun subyektləri arasındakı münasibətləri tənzimləyir və eyni zamanda, formal şəkildə yuxarılardan olmayan subyektlərin dövlət hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrini yaradır. Burada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamlarına üstünlük verilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyada müvafiq səviyyələrdə dövlət hakimiyyəti orqanları arasında «təbəçilik və səlahiyyətlərin həddləri» müəyyən edilmişdir.

Hələlik mövcud olan qanunlar və qanunvericilik aktları, sərəncamlar və bunlara əsasən qəbul olunmuş qərarların ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsi problemlərini həll edə bilmir. Beləliklə, fikrimizcə, belə bir aktual və məsul vəzifə qarşıya çıxır ki, ya konstitusiyaya inzibati, vətəndaşlıq və başqa hüquq normalarını əhatə etməli və yaxud da, ərazi inkişafının dövlət tənzimlənməsinin əsaslarına dair xüsusi qanunlar işləyib hazırlanmalı və qəbul edilməlidir. Fikrimizcə, müasir dövrdə sonuncu daha realdır.

Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, regionların inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tənzimlənməsinin prioritetləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilə bilər. Birincisi, dövlət regionların inkişafını təmin etmək və stimullaşdırmaq üçün məqsədli regional proqramlardan, rəqabətli sifariş və kontrakt sistemindən, investisiya fondlarının, indikativ planların geniş tətbiqi imkanlarından istifadə etməklə, respublika regionlarının maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə yerli və xarici sahibkarların, dövlət kapitalı hesabına müştərək müəssisələrin geniş şəbəkəsini yaratmaq, kənd təsərrüfat məhsulları istehsal edən kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək, istehsalçıların təbii-iqlim şəraitindən irəli gələn iqtisadi risklərini minimuma endirmək məqsədi ilə təminatlı sığorta sistemi formalaşdırmaq və s. Regionların inkişafının dövlət tənzimlənməsinin çox mühüm istiqaməti regionların sosial inkişafı ilə bağlıdır. Dövlətin belə regional siyasəti milli adət və ənənələrə, yerli xammala əsaslanan kiçik sahibkarlığı inkişaf etdirməklə regionlarda ənənəvi təsərrüfat formalarını qoruyub saxlamağa və inkişaf etdirməyə imkan verir. Öz növbəsində regionların malik olduğu real potensiala uyğun olaraq dinamik tarazlı inkişafı bütünlükdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA REGIONAL İNKİŞAFA YÖNƏLMİŞ DÖVLƏT SİYASƏTİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN HÜQUQİ TƏMİNATI

2.1 Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafına yönəlmiş dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri və həyata keçirilməsi mexanizmi

Regional siyasət regionların siyasi, iqtisadi və sosial inkişafının idarə edilməsi üzrə dövlət hakimiyyət orqanlarının məqsəd və vəzifələri sistemi, həmçinin onların həyata keçirilməsi mexanizmi kimi anlaşılır. Regional siyasət adətən sosial-iqtisadi inkişafın milli strategiyasının tərkib hissəsi olub, tamamilə hakimiyyətin fəlsəfi konsepsiyasına əsaslanır. Lakin, bununla belə müxtəlif dövlətlər çərçivəsində onların subyektiv şərhinə müvafiq çox vaxt universal ümumi iqtisadi kateqoriyalar və qanunlara (məsələn, dəyər qanunu) istinad edilir, amma milli regional siyasətin hər cür özünəməxsus xüsusiyyəti ölkənin tipindən asılı olmayaraq bəzi ümumi qanunauyğunluqların reallaşmasını ləğv etməyə qadir deyildir. (Həmçinin başa düşmək lazımdır ki, regional siyasət «dərək edilən», «az dərək edilən» və «dərək edilməyən» olur). Dövlətin regional siyasəti dedikdə həm dövlətin regional səviyyədə, həm də regionların özlərinin işləyib hazırlayaraq həyata keçirdikləri tədbirlər kompleksi, daha doğrusu, dövlət və regionlar arasında, həm də regionların öz aralarında qarşılıqlı münasibətləri əks etdirən və məkan, region nöqtəyi-nəzərdən ölkənin siyasi, iqtisadi, sosial və ekoloji inkişafının idarə edilməsi üzrə fəaliyyət sahəsi başa düşülür. Onun məzmunu mərkəzlə regional dövlət hakimiyyəti orqanları arasında hakimiyyət bölgüsü hədləri və təbəçilik səlahiyyətləri ilə müəyyən edilir. Hər bir region öz siyasətini həyata keçirir. Bu siyasət ona verilmiş hakimiyyət səlahiyyətinə müvafiq olaraq öz regional məqsədinə nail olmağa yönəldir. Regional siyasət dövlətin taktikasını əks etdirir. Dövlətin regional siyasətinin mahiyyəti regionların iqtisadi və sosial sahələrdə fəaliyyətinin bərabərləşdirilməsinə, regional ehtiyatlardan optimal istifadə edilməsinə şərait yaradılmasına və regionların iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilmiş dövlətin fəaliyyətidir. Dövlətin regional

siyasətinin əsasını təşkil edən elementlərdən biri makro-mezo və mikrosəviyyələrdə onların üzvi şəkildə qarşılıqlı əlaqələrində və ölkənin vahid iqtisadi mühiti çərçivəsində baş verən proseslərin tənzimlənməsidir. Bu sistemin strukturu aşağıdakı kimidir: a) makrosəviyyə – mikrosəviyyə, b) makrosəviyyə – mezosəviyyə, c) mezosəviyyə – bələdiyyə səviyyəsi, ç) mezosəviyyə – mikrosəviyyə.

Müasir dövrdə regional siyasət iqtisadi rayonların kompleks inkişafı, rayonun öz yerli məhsullara tələbatının ödənilməsinin optimal təmin edilməsi, ümumdövlət miqyasında milli iqtisadiyyatın mənafeyinin nəzərə alınması baxımından xammalın kompleks emalı və hazır məhsul istehsalının daha da genişləndirilməsini nəzərdə tutmalıdır.⁴ Dövlətin regional siyasətinin aşağıdakı vəzifələri həll edilməlidir: dövlətin sabitliyinin və ərazi bütövlüyünün iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi; regional və ümumrespublika əmtəə, əmək və kapital bazarlarının, bazar və institusional infrastrukturların təşəkkül tapması; regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindəki dərin fərqlərin azaldılması; regionların təsərrüfat strukturlarının səmərəliliyinin və kompleksliliyinin tələb olunan iqtisadi və sosial səviyyəsinə nail olunması, bazar şəraitində onların həyat qabiliyyətinin artırılması; regionlararası infrastruktur sisteminin (nəqliyyat, rabitə, infomatika və s.) inkişaf etdirilməsi; iri elmi-texniki potensiala malik olan rayon və şəhərlərin inkişafının həvəsləndirilməsi; məhz elmin və yüksək texnologiyanın bu mərkəzləri ölkənin regionlarının «lokomotivləri» və «artım nöqtələri» ola bilər.

Regional siyasətin mühüm vəzifələrindən biri həddindən artıq sosial şəraitin təzadlarını (ziddiyyətlərini) aradan qaldırmaq və hər bir regionda əhalinin həyat səviyyəsini tədriclə bərabərləşdirmək və ləyaqətli səviyyəni təmin etməkdən ibarətdir. Deyilənlərə əsaslanaraq regional iqtisadi siyasətin prioritet (birinci) vəzifələrini müəyyən etmək olar. Regional siyasət bir tərəfdən ölkənin vahid iqtisadi mühitinin qorunması və möhkəmləndirilməsinə ümumdövlət problemlərinin həllinin demokratik formalarına istiqamətləndirilməsinə əlverişli şərait yaradır, digər tərəfdən

⁴ Nuriyev Ə. (2007) Regional İdarəetmənin əsasları. Bakı: Elm, 427 s. Səh. 114-118

bir çox məsələlərin sərbəst həlli yolu ilə isə regionların, onların ərazilərində yaşayan əhalinin tələbatları təmin edilə bilər.

Yerli özünüidarənin formalaşması və fəaliyyəti proseslərinin dövlət tənzimlənməsi regional siyasətin tərkib hissəsidir. Bununla belə yerli özünüidarənin bir sıra xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır.

Birincisi, yerli özünüidarə, dövlət quruculuğunun bütün formalarında yaranır və inkişaf edir; o həmçinin müxtəlif etnomədəniyyət mühitində də mövcuddur. Beləliklə, bu institut xüsusi rejimli ictimai hadisələri özündə birləşdirir. Təsdiq etmək olar ki, o (lokal qovernment) vətəndaş cəmiyyətinin tərkib elementidir, hansı ki, onun çərçivəsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir: ayrı-ayrı ərazilər və başqa cəmiyyətlərin mənafeələrini mərkəzi və regional bürokratiyanın özbaşınalığından qorumaq, əhalinin gündəlik tələbatlarını ödəmək məqsədilə onun özünütəşkili üçün şərait yaratmaq üzrə;

İkincisi, XX yüzillikdə yerli özünüidarə müəyyən dərəcədə dövlət hakimiyyəti institutlarına qarşı durmaq ərazi cəmiyyətlərinin mənafeələrinin müdafiəsinə dair ümumdövlət məsələlərini də həll etməyə başladılar. Bu, vətəndaşların mənzilə, səhiyyə xidmətlərinə tələbatlarının ödənilməsi, təhsil almaq, ətraf mühitin mühafizəsini təşkil etmək və s. problemlər üzrə ümumdövlət statusunun yerlərə verilməsi ilə əlaqədar dövlətin rolunun dəyişilməsi ilə bağlıdır.

Son illərdə həm rəsmi sənədlərdə, həm də elmi nəşrlərdə regional siyasətin təkmilləşdirilməsi çağırışları səslənməsinə baxmayaraq, bizim respublikada hələlik bu siyasət formalaşır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ.Əliyevin 11 fevral 2004-cü ildə imzaladığı «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı» (2004-2008-ci illər üçün) ilə onun təməli qoyulmuşdur.

Regional siyasətin əsasları müəyyən olunarkən yalnız regionların spesifik xüsusiyyətlərini deyil, həm də iqtisadi islahatların əsas istiqamətlərinin regional səviyyədə aparılması zəruriliyini, yerli özünüidarəetmənin təkmilləşdirilməsi və inkişaf məsələlərini, sosial sahələrin, təbiətdən səmərəli istifadənin problemlərini nəzərə almaq lazımdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq regionların mərkəzlə iqtisadi əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi məsələsi meydana çıxır. Bu isə öz növbəsində gözə görünən dövrdə regional siyasətin məqsəd və vəzifələrinin düzəldilməsi zəruriliyinə səbəb olur.

Hazırkı mərhələdə regionların sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafının prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu siyasət ayrı-ayrı iqtisadi rayonların sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyən edir, sonra isə bu istiqamətlərin reallaşdırılması üçün mümkün tədbirlərin seçilməsi və onların icrasının mərhələləri, müddətləri və ən başlıcası isə icraçıların əks etdirilməsini təmin edir. Burada real vəziyyətin qiymətləndirilməsi mərhələsində strateji məqsədlərin seçilməsi və bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün taktiki tədbirlərin müəyyən edilməsi, xüsusilə onların icrası üçün istər infrastruktur, istər təşkilati, istərsə də resurs çatışmazlıqlarının aşkar edilməsi və onların aradan qaldırılması yollarının müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi strategiyada regional siyasətin yeri ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında regionların rolunun artması ilə müəyyən edilir. Regionlar regional iqtisadi sistemlərin özünütənzimləmə əsasında fəaliyyət göstərən müstəqil iqtisadi qurumlara çevrilir. Regional siyasət sistemli şəkildə regional istiqamətlərini ümumiləşdirən ümumi iqtisadi siyasətin bir hissəsi kimi çıxış edir.

Müxtəlif dövlətlərin regional siyasətinin məqsədləri və vəzifələri bir birlərinə uyğun olmur və son dərəcə geniş hədlərdə dəyişir. Bununla belə praktiki olaraq onu reallaşdıran bütün ölkələrə istisnasız, regional siyasətə aid olan ümumi, baş məqsədlər vardır. Bunlara aid edilir: vahid iqtisadi mühitin (məkanın) yaradılması və möhkəmləndirilməsi, dövlətçiliyin iqtisadi, sosial, hüquqi və təşkilati əsaslarının təmin edilməsi; regionların iqtisadi imkanlarından asılı olmayaraq vahid minimum sosial standartlarının və bərabər sosial müdafiənin təmin edilməsi, vətəndaşların konstitusiyada müəyyən olunmuş sosial hüquqlarının təminatı; regionların sosial-iqtisadi inkişaf şərtlərinin nisbi bərabərləşdirilməsi; dövlət üçün mühüm strateji əhəmiyyəti olan regionların üstün inkişafı; regionların təbii, o cümlədən, resurs xüsusiyyətlərindən maksimum istifadə edilməsi; ətraf mühitin çirklənməsinin

qarşısının alınması, regional təbiətdən istifadənin ekologiyalaşdırılması, regionların kompleks ekoloji mühafizəsi və s.

Qərbi Avropa dövlətlərinin regional siyasətinin əsas istiqamətləri, necə deyirlər problem rayonların: depressiv köhnə sənaye, zəif inkişaf etmiş (aqrar-sənaye və ekstremal təbii şəraitə malik), əhalisinin və təsərrüfatın həddindən artıq mərkəzləşdiyi və iri aqlomerasiyalar daxilində böhranlı ərazilərin muqəddaratı ilə üstün əlaqələndirilir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə regional siyasət yeni ərazilərin və resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsini, müxtəlif ərazilərin vahid milli bazarda inteqrasiyasını, şəhər və kənd arasındakı ziddiyətlərin yumşaldılmasını, urbanizasiya prosesinin tənzimlənməsi və s. tələb edir.

Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində regionlarda sosial-iqtisadi vəziyyətin müasir transformasiyası regional, iqtisadi siyasətə radikal dəyişikliklər gətirir.

Regionların inkişaf səviyyəsi arasındakı həddindən artıq dərin fərqləri azaltmağa, regionlararası əməkdaşlığa bazar mexanizminin səmərəli fəaliyyətinə nail olmaq lazımdır. Sosial-iqtisadi problemlərin məqsədyönlü həlli mühüm əhəmmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar mexanizmi bu problemin öhdəsindən səmərəli gələ bilmir.

Bir sıra sosial-iqtisadi proseslərin tənzimlənməsi problemləri regional və bələdiyyə səviyyələrindədir. Söhbət ərazinin xüsusi iqtisadi bazasının inkişafından, onların iqtisadiyyatının səmərəli strukturunun və kompleksliliyinin təmin edilməsindən, əhalinin həyat təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsindən gedir.

Hər bir regional proqramın əsasında ümumdövlət yanaşmaları ilə üzvü əlaqəli vahid iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasının durması vacibdir. Regional proqramların federal proqramlarla əlaqələndirilməsi təşkil olunmuş şəkildə həyata keçirilməlidir. Proqramların işlənilməsinin, yerinə yetirilməsinin əlaqələndirilməsini həyata keçirən müvafiq təşkilati-idarəetmə strukturlarının fəaliyyət göstərilməsi zəruriyyəti meydana gəlir.

Proqramları idarə etmək üçün xüsusi dövlət orqanları lazımdır. Bu işdə yerli icraedici hakimiyyət orqanları iştirak edirlər. Proqramları maliyyələşdirmək üçün

dövlət, xüsusi və qarışıq kapitalla malik ixtisaslaşdırılmış kompaniyalar, konsorsiumlar yaradıla bilər.

Regional proqramların idarə edilməsində federal və yerli orqanlar arasında səlahiyyət məhdudiyyətləri xüsusilə mühüm rol oynayır. Federal orqanlar üçün yeni mənimsənilən pioner rayonlarında istehsalın yaradılmasının tənzimləməsi, habelə regionlararası iqtisadi əlaqələrin təşkili məqsədəuyğundur. Yerli idarəetmə orqanları təsərrüfatın səmərəli strukturunun yaradılmasına, lokal ehtiyatlardan istifadə edilməsinə, sosial-demoqrafik və ekoloji problemlərin həllinə, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə başlıca fikir verirlər.

Bəzi regionlar üçün xüsusi dövlət regional proqramlarının işlənilməsi hazırlanması və dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi zəruridir. Bu ilk növbədə nadir təbii ehtiyatlara, habelə iqtisadi cəhətdən geri qalmış və ekstrimal təbii şəraitə malik regionlara aiddir. Bu ehtiyatları mənimsəmək üçün yerli hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının gücü çatmır.

Region daxili siyasətin formalaşdırılması və onun dövlətin regional siyasəti ilə uyğunlaşdırılması yalnız regionların Konstitusiyaya ilə Azərbaycan Respublikasının bərabər hüquqlu subyektləri kimi təsdiq edilməsi şəraitində mümkündür. Bu onu göstərir ki, regionların təşkilati-iqtisadi müstəqilliyi, hüquq və vəzifələri, statusu, səlahiyyət bölgüsü, dövlət hakimiyyətinin qeyri-mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilməsi və s. mövcud olan şəraitdə mümkündür. Bunların mövcudluğu regionların təşkilati-iqtisadi müstəqilliyinin formalaşmasına obyektiv şərait yaradır.

Müasir dövrdə dünyada baş verən qloballaşma prosesləri milli iqtisadiyyatın, eləcə də onun regionlarının inkişafına güclü təkan verir. Bu gün Azərbaycanın dinamik inkişaf mərhələsinə daxil olmasını şərtləndirən ən mühüm və həlledici amil kimi müstəqilliyimizin ilk onilliyində ölkəmizdə əldə olunmuş siyasi sabitlik hesab edilməlidir. Dünya, xüsusən keçid dövrünü yaşayan ölkələrin təcrübəsi birmənalı belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, iqtisadi inkişafın bütün amilləri, o cümlədən resurs amilləri o vaxt səmərəli reallaşdırıla bilər ki, bunun üçün əlverişli, sabit siyasi mühit olsun. Bu baxımdan keçidin ilkin mərhələsində ölkəmizdə yaradılmış siyasi sabitlik bu günkü uğurları təmin edən və gələcəyə istiqamətlənmiş ən güclü və böyük start

kapitalı hesab olunmalıdır. Milli iqtisadiyyatın inkişaf prosesinə belə yanaşma keçid dövründə sistemin transformasiyası ilə bağlı ölkəmizdə formalaşdırılan və reallaşdırılan strategiyanın ən fundamental prinsipi hesab edilməlidir.

Onu xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, regional inkişaf çoxşaxəli, mürəkkəb sistemli və dinamik bir proses olmaqla nəinki, iqtisadi rayonlarda məhsul və xidmət buraxılışı və gəlirlərin sadəcə kəmiyyət artımını, eləcə də regionlarda müvafiq institutsional dəyişikliklərin həyata keçirilməsini, onların idarə olunmasının normativ-hüquqi bazasının və təşkilati əsaslarının yaradılmasını inkişaf etdirməklə davamlı insan inkişafının təmin edilməsi konsepsiyasının tələblərinə uyğun olaraq bu ərazidə yaşayan insanların iqtisadi tərəküründə, adət və ənənələrində, həyat tərzində əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinin başverməsini də nəzərdə tutur.

Milli iqtisadiyyatın inkişafına, onun davamlı xarakter almasına, neft və qeyri-neft amilləri əsasında inkişaf etdirilməsi problemlərinə dair son dövrlərdə respublikamızda müəyyən nəzəri və əməli əhəmiyyət kəsb edən tədqiqatlar aparılmışdır. Lakin konkret olaraq milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının müvazinatlı xarakter almasının regional baxımından əsaslandırılmış tədqiqatlarının aparılmasına böyük ehtiyac yaranır. Eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatı üçün neft sektorunun daşdığı əhəmiyyətlə yanaşı, qeyri-neft sektorunun tərkib hissəsi kimi aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin olunması bilavasitə regional iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədardır. Ona görə də regional iqtisadiyyatın fəaliyyəti region əhalisinin tələbatını, iqtisadiyyatın strukturunu, daxili və xarici amillərin tələbatlarına uyğunlaşdırılması regional mənafehlərin fəal reallaşdırılması prinsiplərinə üstünlük verməklə üç istiqamətdə fəaliyyət göstərməlidir. Bu fəaliyyət əslində regional idarəetmədə onun funksional istiqamətini müəyyənləşdirəcək. Bunlar iqtisadi səmərəliliyə, sosial həmrəyliyə, ətraf mühitliliyə, məsuliyyətliliyə olan meyli gücləndirəcək. Bu əsasdan da davamlı inkişafın fərdi, yerli, regional, milli və beynəlxalq səviyyədə qəbul etməklə fərqli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək olacaq. Məhz belə şəraitdə regionlarda aqrar sahədə davamlı inkişaf məsələsinə xüsusi əhəmiyyət veriləcək, onun ölkənin iqtisadi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasındakı yeri görünəcək.

Məlumdur ki, bu gün Azərbaycanda regional inkişaf daha çox aqrar bölmənin inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan aqrar sahənin davamlı inkişafının spesifik xüsusiyyətlərini ərzaq təhlükəsizliyi, bu sahədə çalışan işçilərin sosial problemlərinin həlli, haqsız rəqabətin, inhisarçılığın aradan qaldırılması, informasiya xidmətlərinin çevik xarakter alması ilə əlaqələndirmək mümkün olacaq. Regionun tarazlı inkişafı onun daxili və xarici bazar üçün məhsul və xidmətin istehsal etməsi ilə orada yaşayan əhəlinin layiqli həyat tərzinin formalaşması səviyyəsi ilə yoxsulluqdan əziyyət çəkənlərin sayının minimuma endirilməsi ilə müəyyən etmək olar. Hazırda ölkə iqtisadiyyatının uğurlarında regionlarında tarazlığın təmin olunması mexanizmində Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafın bir sıra elmi mülahizələrin və əməli tövsiyələrin irəli sürülməsi vacibdir. Ona görə də hesab etmək olar ki, əslində regional inkişaf birmənalı şəkildə aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsi qlobal və ümummilli məqsədlərə nail olmağın vasitəsi kimi bu istiqamətdə dövlətin rolunun nəzərə alınması olduqca vacibdir. Aqrar sahənin davamlı inkişafının ən mühüm təminat amilləri kimi dotasiya və subsidiyaların, yardımların istifadəsi sahəsində dünya təcrübəsini öyrənməklə, onların müsbət və mənfi cəhətlərini nəzərə almaqla, bu istiqamətdə qiymət siyasətindən istifadə etməyə üstünlük verilməsi zəruridir. Qiymətin müxtəlif növlərini fərqləndirməklə sənaye mənşəli məhsulların qiymətlərinin artım səviyyəsindən qorumaq üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət səviyyəsini inflyasiya sürətindən asılı olaraq imtiyazlı qiymətlərə vaxtaşırı baxılmalı və təkmilləşdirilməlidir. Aqrar sahədə davamlı inkişafın iqtisadi təminatları sırasında dövlətin planlaşdırma fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmaqla onun tərkibində aqrar sahənin inkişaf planının hazırlanmasına xüsusi diqqətin verilməsi vacibdir. Ümumiyyətlə, aqrar sahənin davamlı inkişafını şərtləndirən müxtəlif amillərin, xüsusən infrastrukturun, kənd təsərrüfatı istehsalının sığortalanmasının, xarici iqtisadi əlaqələrin, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadəyə üstünlük verilməsi zəruri hesab olunan amillər kimi qiymətləndirilməlidir. Aqrar sahənin davamlı inkişafının iqtisadi tənziqlənməsinin hüquqi əsaslarında təkmilləşdirilməli, vaxt çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq ölkəmizdə 2006-2015-ci illərdə yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf sahəsindəki dövlət proqramının

regionlarda tarazlı inkişafı əlaqəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Ümumiyyətlə, aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin olunmasında və biznes fəaliyyətinin möhkəmlənməsində infrastruktur sahələrinin inkişafına böyük ehtiyacın olduğu bəlli bir amildir. Bu baxımdan aqrar sahənin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin müntəzəm və ardıcıl aparılmasına böyük ehtiyac duyulur. Aqrar sahənin tənzimlənməsinin monetar və fiskal siyasətlərinin müstəqilliyin ilk dövrlərindən başlayaraq hazırkı müddətə qədər kəsb etdiyi xüsusiyyətləri araşdırmaqla belə qənaətə gəlmək olar ki, hazırkı şəraitdə davamlı inkişafın həyata keçirilməsində subsidiyaların rolu olduqca böyükdür. Faktiki materialların təhlili göstərir ki, İlham Əliyevin prezident seçkiləri zamanı xalqa verdiyi bütün vədlər və irəli sürdüyü proqram xarakterli vəzifələr uğurla, məqsədəuyğun şəkildə, sistemli və məntiqi ardıcılıqla, prinsipliliklə, qətiyyətlə, yüksək peşəkarlıqla həyata keçirilir. Bu baxımdan onun ölkə rəhbərliyinə gəldiyi ilkin mərhələdə qəbul edilmiş proqramlar – 2003-cü il 24 noyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi haqqında” və 2004-cü il 11 fevral tarixli Azərbaycan Respublikasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramları müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu gün ölkədə inkişafın müsbət dinamikasının təmin edilməsi, iqtisadi potensialın möhkəmləndirilməsi, dərinləşdirilməsi və onlardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, makroiqtisadi sabitliyə və makroiqtisadi artıma nail olunması, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və investisiyaların təşviqi, qeyri-neft sektorunun, rəqabət qabiliyyətli, ixrac yönümlü yerli istehsalın inkişafı üçün möhkəm zəmin yaradılması, bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun islahatların dərinləşməsi, regionların resurslarının təsərrüfat dövrünə cəlb olunması, onların kompleks və sürətli sosial-iqtisadi inkişafına nail olunması, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının güclənməsi, Azərbaycanın bölgənin aparıcı ölkəsinə çevrilməsi, son nəticədə ölkəmizin iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və ölkəmizdə rəqabət qabiliyyətli davamlı inkişafa nail olunması digər səbəblərlə yanaşı həmin proqramların uğurla reallaşdırılmasının məntiqi sosial-iqtisadi nəticəsi hesab edilməlidir.

Hazırki dövrdə İlham Əliyevin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm istiqamətlərindən biri də neft strategiyasının reallaşdırılmasından əldə edilən gəlirlərin regionların iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişaf potensialına transformasiyası əsasında regionların və qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlıdır. Mübaligəsiz demək olar ki, bu gün ölkəmizin bütün regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması əsasında onun yüksək inkişafının təmin edilməsi mühüm dövlət siyasətidir.

Regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın digər zəruri cəhəti onunla səciyyələnir ki, region daxili mövcud təbii resurslar bilavasitə ixracata təsir etməklə, regiona gətirilən valyutayı artırır. Məhz təbii resurslardan, yeraltı sərvətlərin kəşfiyyatı, istehsalı, əməktutumlu və kapitaltutumlu sahə kimi investisiya gətirilməsinə imkan yaradır. Bu məqsədlə həmin təbii sərvətlərin bazarı artıq region çərçivəsindən çıxıb dünya ölkələri səviyyəsinə çıxmağa nail olur.⁵ Hazırda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında xərc amilinin rolunu nəzərə alaraq bu sahədə istehsal olunan məhsulların emal olunması və baş verəcək inhisarçılığın dövlətin qiymət mexanizmi vasitəsilə bu prosesə müdaxiləsi vacib hesab oluna bilər. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə əlaqədar rəqabətqabiliyyətli və rəqabətədavamlı məhsulun istehsalının təşkil edilməsində xarici ticarətlə əlaqədar olan mövcud problemlərin aradan qaldırılması ilə bağlı dövlətin tənzimlənmə mexanizminin tətbiqi əsas istiqaməti kimi nəzərdə tutulmalıdır. İntegrasiya əlaqələrinin regionlarda davamlı inkişafa olan təsiri kimi aqrholdinqlərdən, maliyyə-sənaye qruplarından istifadə olunmasına da xüsusi diqqət yetirilməlidir. Subsidiyaların rolunun davamlı inkişafın təmin olunmasındakı vəziyyətini təhlil etməklə belə nəticəyə gəlmək olur ki, onun payı fermer gəlirlərində olduqca aşağı səviyyədədir. Halbuki inkişaf etmiş ölkələrdə bu pay mövcud paydan olduqca yuxarıdır.

Təhlillər göstərir ki, kiçik və orta biznesin inkişafı regionlarda davamlı iqtisadi artımın əsas daşıyıcısına və hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməkdədir. Ona görə də dövlətin Milli sahibkarlığın inkişafı strategiyasının əsas prioriteti regionlarda kiçik və

⁵ Qurbanzadə A. (2004) Aqrar strukturun regional inkişaf modeli Bakı: Elm, 432 s

orta biznesin inkişafıdır. Regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın daha yüksək sürətlə artımı və bu əsasdan da sosial-iqtisadi problemlərin həllinin bir neçə istiqamətdə dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edir. Regionlarda kiçik və orta biznesin inkişafı üzrə dövlət büdcəsinin vəsaitləri Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsilə aşağıdakı kimi istifadə oluna bilər:

- kiçik və orta biznes fəaliyyəti ilə məşğul olanlara start kapitalının formalaşması üçün uzunmüddətli, aşağı faizli kreditlərin verilməsi;
- yeni biznes fəaliyyətinin aparılması üçün qısamüddətli və aşağı faizli kreditlərin verilməsi;
- innovasiya layihələrinin kreditləşdirilməsi, lizinq xidmətinin təşkili.

Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın təmin olunmasında fəaliyyətdə olan bank sistemi mühüm rol oynayır. Bank sisteminin regional iqtisadi inkişafa təsirini dövlətin tənzimlənmə funksiyalarından biri olan – makroiqtisadi və makromaliyyə sabitliyinin həyata keçirilməsi ilə nail olmaq olar. Ölkədə makroiqtisadi tənzimləmə avtomatik qaydada deyil, bir sıra iqtisadi metodların və mexanizmlərin təsiri nəticəsində baş verir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi məqsədilə pul-kredit siyasətinin işlənilməsi hazırlanmasında və həyata keçirilməsində bankların xüsusi rolu vardır.

Əldə olunan uğurların mühüm bir hissəsi regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramının qəbulu və səmərəli reallaşdırılması ilə bağlıdır. Prezident İlham Əliyev göstərmişdir ki, Azərbaycanın bütün regionlarının sosial-iqtisadi inkişafına nail olmadan bütövlükdə ölkənin milli iqtisadiyyatının dinamik və davamlı inkişafını təmin etmək mümkün deyildir, belə ki, “Azərbaycan tək-cə Bakı və Abşerondan ibarət deyildir”.

Bu gün Azərbaycanın iqtisadi potensialının 2/3 hissəsi Bakı və Abşeron iqtisadi rayonunda yerləşir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkə ərazisi üzrə əhalinin məskunlaşma səviyyəsi də çox fərqlidir. Məsələn, hazırda Bakı-Sumqayıt şəhərində əhalinin hər kv/km sıxlığı 400 nəfərdən çox olduğu halda iki regionda (Gəncə-Qazax və Lənkəran-Astara) 100-120 nəfər, 5 regionda (Naxçıvan MR, Quba-Xaçmaz, Şəki-

Zaqatala, Yuxarı Qarabağ və Mərkəzi Aran) isə 50-80 nəfər. Daha çox ərazilər olan dağlıq Şirvanda 30-40 nəfər arasındadır.

“Regionların sosial-iqtisadi inkişafı haqqında” dövlət proqramlarının prezident İlham Əliyev tərəfindən qəbulu və reallaşdırılması son onillikdə ölkəmizdə həyata keçirilən Heydər Əliyev strateji kursunun məntiqi nəticəsi, onun varisliyi, dönməzliyi və uzunmüddətli xarakterinə əyani sübutdur.

Buna uyğun olaraq regional inkişaf proqramında respublika daxili iqtisadi rayonlarının əmək ehtiyatlarından, istehsalın maddi ünsürlərindən, müxtəlif təbii ehtiyatlardan, iqlim şəraitindən, maliyyə imkanlarından, xarici investisiya və elmi texniki potensialdan səmərəli istifadə etməklə müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına və respublikanın iqtisadi rayonlarında məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsinə nail olmaq üçün tədbirlər müəyyən edilmişdir.

Regional siyasətin və davamlı sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının məqsədi və vəzifələri müəyyən edilərkən respublika iqtisadiyyatının və hər bir regionun ayrı-ayrılıqda mövcud vəziyyəti, sosial şəraiti, iqtisadiyyatın sabitləşməsi şəraitində bazar strukturlu təsərrüfat formalarının inkişafı səviyyəsinə görə regionlar arasında böyük fərq, xarici kapitalın, elmi-texniki və kadr potensialının, qabaqcıl texnologiyanın axınının sürətlənməsinə baxmayaraq respublikamızın ayrı-ayrı regionlarının tələbatlarının müxtəlifliyi hələ də mövcuddur və bu gələcək məqsədli proqramlarda, investisiya layihələrində nəzərə alınmalıdır.

Belə şəraitdə dövlətin səmərəli regional siyasətin reallaşmasında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin effektivliyinin artırılması üçün aşağıdakılar həyata keçirilməlidir:

- regionların özünü təmin etmə və iqtisadi asılılıq səviyyəsi müəyyənləşdirilməli, büdcə vəziyyətinə görə donor və asılı regionlar üçün ayrı inkişaf konsepsiyası formalaşdırılmalıdır;

- respublikanın bütün inzibati və iqtisadi rayonlarının öz daxili istehsal, elmi-texniki və kadr potensialından səmərəli istifadəsi imkanları müəyyən edilməli, mövcud problemlər aşkarlanmalı və konkret regionların iqtisadiyyatlarının

sabitləşməsi, dirçəliş və inkişaf proqnozları, strateji, indeqativ plan və məqsədli proqramları işlənilib hazırlanmalıdır;

- maddi, maliyyə, kadr və elmi-texniki resursların inkişaf səviyyəsi nisbətən aşağı olan, təbii-iqlim şəraiti pis olan depressiv iqtisadi rayonlar təyin edilməklə onlara dövlət tərəfindən xüsusi sosial-iqtisadi diqqət yetirilməlidir;

- regional investisiya, maliyyə, kredit, qiymət və vergi siyasətinin prinsiplial əsaslarını işləyib hazırlamaqla onlar arasında əlaqəni nəzərə alaraq qarşılıqlı həyata keçirilməlidir;

- dövlət regional təsərrüfat komplekslərinin inkişafı, regionda dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrin öz arasında və bu müəssisələrlə özəl müəssisələr arasında münasibətlər sahəsində dövlət tənzimlənməsindən istifadə olunmasının prinsiplial əsaslarını elmi cəhətdən əsaslandırmaqla tənzim və idarə olunması mexanizmini işləmək;

- vergi, kredit, amortizasiya ayırmaları tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqindən öncə onların hansı nəticələr verəcəyini müəyyən etməli və lazım gəldikdə iqtisadi əlverişli mühiti formalaşdırmaq lazımdır;

- Azərbaycanda azad iqtisadi zonaların yaranmasının mümkünlüyünü təyin etməklə bu sahədə dövlət siyasətini formalaşdırmaq;

- Təbii resurslardan səmərəli istifadə və ekoloji təhlükəsizlik üzrə regional tədbirlər planını həyata keçirmək;

- Regionun konkret tipindən asılı olaraq mövcud təsərrüfat sahələri üçün kadrların hazırlanması və bölüşdürülməsi, regional əmək və məşğulluğun elmi cəhətdən əsaslandırılması siyasətini işləyib hazırlamaq.

Ayrı-ayrı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, regionların inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tənzimlənməsinin prioritetləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilə bilər.

Birincisi, dövlət regionların inkişafını təmin etmək və stimullaşdırmaq üçün məqsədli regional proqramlardan, rəqabətli sifariş və kontrakt sistemindən, investisiya fondlarının, indekativ planların geniş tətbiqi imkanlarından istifadə etməklə, respublika regionlarının maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə yerli

və xarici sahibkarların, dövlət kapitalı hesabına müştərək müəssisələrin geniş şəbəkəsini yaratmaq, kənd təsərrüfat məhsulları istehsal edən kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək, istehsalçıların təbii-iqlim şəraitindən irəli gələn iqtisadi risklərini minimuma endirmək məqsədi ilə təminatlı sığorta sistemi formalaşdırmaq və s.

Regionların inkişafının dövlət tənzimlənməsinin çox mühüm istiqaməti regionların sosial inkişafı ilə bağlıdır. Dövlətin belə regional siyasəti milli adət və ənənələrə, yerli xammala əsaslanan kiçik sahibkarlığı inkişaf etdirməklə regionlarda ənənəvi təsərrüfat formalarını qoruyub saxlamağa və inkişaf etdirməyə imkan verir.

Öz növbəsində regionların malik olduğu real potensiala uyğun olaraq dinamik tarazlı inkişafı bütünlükdə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olur.

Bu baxımdan bu gün Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin çox mühüm istiqaməti regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Bu zaman xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, regionların iqtisadiyyatının daxili rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi ərazinin malik olduğu resurslar balansından və onlardan istifadə dərəcəsindən, həm də əhəmiyyətli dərəcədə bu sahədə dövlətin formalaşdırdığı və reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin xarakterindən asılı olur. Çünki ölkənin hər bir regionunun dinamik, tarazlı və davamlı inkişafının təmin olunması, onun malik olduğu mütləq və nisbi üstünlüklərinin reallaşdırılması perspektiv dövrə tətbiqən investisiya, struktur, elmi-texniki, innovasiya, aqrar, sənaye regional siyasətlə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda formalaşdırılaraq iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsini tələb edir. Azərbaycanda regionların iqtisadi inkişaf səviyyəsinin sistemli təhlili və qiymətləndirilməsi belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, bu gün ölkənin heç bir regionu bir neçə amillər üzrə rəqabət üstünlüyünə malik deyildir. Bunu nəzərə alaraq fikrimizcə, regionların iqtisadi inkişafı nəinki ayrı-ayrı iqtisadi zonalar, eləcə də daha geniş ərazidə istehsal, texnoloji və təkrar istehsal, istehsal asılılıqları əsas götürülərək bu problemin həllinə sistemli və kompleks yanaşılmalıdır. Məlumdur ki, ölkəmizin regionlarının rəqabət qabiliyyətliliyi əsas kənd təsərrüfat məhsulları və xammal istehsal edən sahələri əhatə

edir. Bu baxımdan respublikamızda regionların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi emal, infrastruktur və sosial sferanın sürətli və tarazlı inkişafının əsas maddi zəmini olan investisiya təminatının olmasını tələb edir.

Beləliklə, son illərdə Azərbaycanda qloballaşma şəraitində sistemin transformasiyası ilə bağlı respublikamızda həyata keçirilən keçid və regional inkişaf strategiyasının nəzəri və əməli problemlərinin, habelə bu illərdə makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasının sistemli təhlili qəti qənaətə gəlməyə əsas verir ki, yaxın gələcəkdə davamlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün son illərdə Azərbaycanda kifayət qədər güclü maddi, sosial, institusional, hüquqi və təşkilati əsas yaradılmalıdır ki, bu da reallaşdırılması nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsinə tam zəmanət verir.

2.2 Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi təminatı

Regional siyasət və idarəetmə (regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi) müxtəlif inzibati-siyasi quruluşa və müxtəlif idarəetmə formasına malik bütün dövlətlərdə bu və ya digər səviyyədə həyata keçirilir. Müasir dövrdə regional iqtisadiyyatın müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təmin etmək üçün müvafiq hüquqi baza yaradılmalı, başqa sözlə, normativ-hüquqi aktlar, sərəncamlar və qərarlar qəbul edilməlidir. Eyni zamanda həmin normativ aktların icrası üçün institutlar yaradılmalı, tədbirlər hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Demokratik ölkələrdə regional siyasət və idarəetmənin hüquqi əsaslarını müəyən edən qanunlar və normativ aktlar sistemi XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq formalaşmışdır. Hazırda bütün ölkələrdə regional siyasətin hər iki qrup vasitələrini- iqtisadi və inzibati- təşkilati vasitələrini əhatə edən qanunlar sistemi fəaliyyət göstərir. Bunlar öz mahiyyətinə görə regional inkişafı tənzimləmək üçün qəbul edilmiş qanunlardan, prezident fərmanlarından, göstərişlərindən, hökumət qərar və göstərişlərindən ibarət olur. Faktlar göstərir ki, regional inkişaf qanunları XX əsrin əvvəllərindən qəbul

olunmağa başlamış, XX əsrin 50-60-cı illərində bütün inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində (Qərbi Avropa ölkələri, ABŞ, Kanada, Yaponiya və i.a.) qanunverici orqanların regional siyasətin və dövlət tənzimlənməsinin ayrı-ayrı ərazi və sahə istiqamətlərinin normativ-hüquqi qanun və digər aktlarla rəsmiləşdirilməsinə diqqət artmış, 70-90-cı illərdə ölkə miqyasında regional siyasət və inkişafının tənzimlənməsini hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirən qanunlar qəbul olunmuşdur. Regional siyasət və inkişafının tənzimlənməsi haqqında qəbul olunan qanunları və digər normativ-hüquqi aktları 4 qrupa bölmək olar. Bunlar aşağıdakılardır:

1.Ölkənin bütün regionlarına aid olan, onların ümumi inkişafını tənzimləyən qanunlar. Belə qanunlara “ Regional siyasətin əsasları haqqında qanun”(Rusiya-1996), “ Regional inkişaf haqqında qanun” (ABŞ), “ Sosial-iqtisadi inkişafın ərazi təşkili haqqında qanun”(Almaniya) aiddir.

2. Ölkənin bu və ya digər qrup regionlarının (məsələn: şəhərlərin, kəndlərin və s.) inkişafını tənzimləyən qanunlar. Buna isə müxtəlif ölkələrdə qəbul olunmuş şəhərlərin inkişafı haqqında, kəndlərin inkişafı haqqında, strateji planlaşdırma və məqsədli proqramlar haqqında, azad iqtisadi zonalar haqqında, problem regionlar haqqında qanunları və s-ni misal göstərmək olar. Bu növ ümumi xarakterli qanunların əksəriyyəti ABŞ, İngiltərə, Fransa, Rusiya, Avstraliya, Almaniya, Yaponiya və bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qəbul edilmişdir.

3. Bu və ya digər regionun inkişafını tənzimləyən xüsusi qanunlar. Bura ayrı-ayrı xüsusi sahibkarlıq zonasının, digər müxtəlif təsərrüfatçılıq zonalarının yaranması və fəaliyyəti ilə əlaqədar qanunlar aiddir.

4. Regionlararası münasibətləri tənzimləyən qanunlar. Bura isə regional və mərkəzi dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə arasındakı münasibətləri tənzimləyən, onların ərazi miqyasında hüquq və vəzifələrini müəyyən edən, büdcə-vergi tənzimlənməsini müəyyən edən qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar aiddir.

Müstəqillik illərində Azərbaycanda yeni cəmiyyət quruculuğunu, bazar münasibətlərinə keçid və dünya sistemində inteqrasiyanın əsaslarını müəyyən edən, tənzimlənməsi və idarəetməsi barədə 1000-dən çox qanun qəbul edilmiş, mövcud

qanunlarda xeyli dəyişiklik və təkmilləşdirmələr aparılmışdır. Bu qanunlar sahə və qismən ərazi mülkiyyət, bölgü və istehlak münasibətlərini, iqtisadi münasibətlərin bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında idarə olunmasını, əhalinin sosial müdafiəsinə təminat verilməsini, maliyyə, sığorta, uçot və statistika fəaliyyətini, vergi münasibətlərini, xarici iqtisadi fəaliyyəti və daxili bazarın qorunmasını və i.a. tənzimləyən qanunlardır. Bunlarla yanaşı, yerli dövlət idarəetmə, yerli özünüidarəetmənin yaranması və fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra qanunlar, fərman və sərəncamlar qəbul olunmuşdur.⁶

Dünya iqtisadiyyatının inkişafının müasir mərhələsində bu və ya digər ölkənin iqtisadi inkişafının perspektivləri iqtisadiyyatın bütün sahələrində səmərəli regional siyasətin həyata keçirilməsindən asılı olacaqdır. Müasir dünya təcrübəsində regional iqtisadi siyasət dövlətlə regionlar və regionların öz aralarında münasibətlərini əks etdirməklə bütövlükdə və regional baxımdan ölkənin iqtisadi inkişafının idarə olunması fəaliyyəti kimi qəbul edilir. Başqa sözlə, regional sosial-iqtisadi siyasət müvafiq milli siyasətin tərkib hissəsidir.

Regionların davamlı və tarazlı inkişafının ilkin konturları hələ 2003-cü ildə dövlət başçısı tərəfindən prezident seçkiləri ərəfəsində təqdim edilmişdir. Ölkəmizdə dövlət və hökumət səviyyəsində regional inkişaf məsələləri ilə məqsədyönlü şəkildə 2004-cü ildən başlayaraq məşğul olunmağa başlanılmışdır. 2003-2004-cü illərdən başlayaraq regional siyasətin reallaşdırılmasında əldə edilən uğurları və regionların sosial – iqtisadi inkişafında müşahidə olunan yüksək tempi ilk növbədə ölkə iqtisadiyyatının davamlı iqtisadi inkişafının və təmin edilən makroiqtisadi sabitliyin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycanda regional sosial-iqtisadi inkişafın təşəkkülü mərhələlərini və xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi şərti qruplaşdırmaq olar:

1. 1991-1994-cü illər - Regional sosial - iqtisadi böhran dövrü
 - Hərbi-siyasi kaos;
 - Ərazi disproporsiyalarının kəskinləşməsi;

⁶ Mail Rəhimov: Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafını tənzimləyən qanunlar (1991-1995-ci illər), Bakı-1996

- Regionlardan ölkənin paytaxtına və digər böyük şəhərlərə və xarici ölkələrə işçi qüvvəsi miqrasiyasının sürətlənməsi.

2. 1995-2003-cü illər - Regionlarda ictimai siyasi sabitlik dövrü

- Əsaslı iqtisadi islahatlar;
- Beynəlxalq ictimaiyyətə inteqrasiya;
- Davamlı iqtisadi inkişafın əsasları.

3. 2004-2008-ci illər – Regional sosial iqtisadi inkişafın bərpası

- İqtisadi inkişafın regional baxımdan tarazlığının təmin edilməsi;
- Regionlarda əhalinin sosial rifah və həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi;
- Regionların iqtisadi potensialının səmərəli istifadəsinə nail olunması;
- Regionlarda sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;
- Yerli istehsal və emal müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası və inkişafı;
- İqtisadi və sosial mədəni infrastruktur obyektlərinin bərpası və inkişafı;
- Regionlarda yoxsulluğun azaldılması, yeni iş yerlərinin açılması və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi.

4. 2009-2013-cü illər - Tarazlı və davamlı sosial-iqtisadi inkişaf dövrü

- ölkədə və regionlarda qeyri-neft sektorunun sürətləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın diversifikasiyası;
- tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişaf;
- əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması.
- infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- ixracyönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması;
- müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması;
- yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması.

İqtisadi siyasətin prioritetlərinin həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış

“Azərbaycan Respublikasının məşğulluq Strategiyası və bu strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə proqram”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər), “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2005-2015-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” və digər mühüm sənədlər təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev respublikanın hərtərəfli sosial-iqtisadi tərəqqisinə nail olmaq üçün tamamilə yeni strategiyanı və makroiqtisadi konsepsiyanı reallaşdırmaq üçün 11 fevral 2004-cü il tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”ni təsdiq etdi. Dövlət Proqramı iqtisadi rayonların bərabər və tarazlı şəkildə inkişaf etməsinə impuls vermək üçün kompleks tədbirləri özündə əks etdirirdi. Ölkə Prezidentinin özünün bəyan etdiyi kimi bu sənəd iqtisadi siyasətin ən başlıca hədəflərindən biri olmuşdur. Nəticədə 5 il ərzində ölkədə makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin edilməsi sahəsində, o cümlədən iqtisadi rayonlar üzrə həyata keçirilmiş tədbirlər öz real bəhrəsini vermiş, iqtisadiyyatda dinamik inkişaf təmin olunmuşdur. Təmin edilmiş uğurlu inkişafın davamı olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti 2009-cu il 14 aprel tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”ni təsdiq etdi və bu proqramın da icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yüksəldilməsində, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında müstəsna rol oynamışdır.

Ölkədə qarşıdakı illərdə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının, qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafının davamlılığının təmin edilməsi, infrastrukturun

və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılması məqsədi ilə qərara ölkə başçısı 2014-cü il fevralın 27-də "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nı təsdiq etmişdir.

Regionların hərtərəfli inkişafı sahəsində 2004-cü ildən başlanılmış məqsədyönlü siyasətin davamı olaraq "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın icrası ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasında, regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsində, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin yaranmasında, irimiqyaslı infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində, kommunal xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsində, nəticədə əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında və yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində müstəsna rol oynayacaqdır.

"Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların sürətli inkişafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, xüsusi ilə kəndlərin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarət olacaqdır. Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün regionlarda infrastruktur təminatının, o cümlədən əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının daha da yaxşılaşdırılması, ixracyönümlü və rəqabətədavamlı məhsul istehsalı istiqamətində sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, əhalinin, xüsusi ilə kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi kimi mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.⁷

⁷Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi.
http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:dovlet-proqrami-2014-2018&catid=116:2014-2018-dp-reg&lang=az

Bu siyasətin məqsəd və vəzifələrindən çıxış etdikdə qeyd olunan dövrdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- 1) makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması və iqtisadi artımın davamlılığının təmin edilməsi;
- 2) iqtisadiyyatın idarə edilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- 3) qeyri-neft sektorunda inkişafın sürətləndirilməsi;
- 4) investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və regionlarda sahibkarlığın, istehsal, sosial infrastruktur sahələrinin inkişafının həvəsləndirilməsi;
- 5) ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin əhəmiyyətli şəkildə azaldılması, məşğulluğun təmin edilməsi;
- 6) ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyası istiqamətində işlərin gücləndirilməsi və s.

Büdcə gəlirlərin artmasını şərtləndirən səbəblərdən biri “Azərbaycan Respublikası gömrük sisteminin 2007-2011-ci illərdə inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın qəbul edilməsi olmuşdur.

Sosial xarakterli proqramlarla yanaşı ölkə iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli hesab edilən digər mühüm sənədlər qəbul edilmişdir ki, həmin sənədlərin maliyyə mənbəyi kimi dövlət büdcəsi çıxış etmişdir. Bu sənədlərdən “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nın icrası məqsədilə 2009-cu ildə 22.7, 2010-cu il dövlət büdcəsindən 106.0 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində əldə olunmuş nailiyyətləri davam etdirmək, yoxsulluq səviyyəsinin daha da azaldılmasını, habelə bununla bağlı BMT-nin qəbul etdiyi “Minilliyin İnkişaf Məqsədləri”ndən irəli gələn vəzifələrin ölkə xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” (YADİDP) qəbul edilmişdir.

2008-2015-ci illərdə YADİDP-nin əsas strateji məqsədləri müəyyənləşdirilmiş və məqsədlər üzrə aşağıdakı müsbət nəticələr əldə edilmişdir:

- makroiqtisadi sabitliyi saxlamaqla və qeyri-neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi;
- səmərəli sosial müdafiə sistemini inkişaf etdirməklə yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması;
- qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin sistemli şəkildə davam etdirilməsi;

Ölkədəki pensiyaçıların pensiya təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. 2009-cu ilin əvvəlindən proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrasına başlanılmışdır. 2011-ci ilin əvvəlinə respublikada 1292 min nəfər pensiyaçı olmuş və onlar ölkə əhalisinin 14%-ni təşkil etmişdir. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği ötən il 113 manata çatmış və orta aylıq əmək haqqının 35 faizini təşkil etmişdir. Səhiyyənin inkişafı sahəsində də bir sıra işlər görülmüşdür. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə “2011-2015-ci illər üçün xroniki böyrək çatışmazlığı üzrə Tədbirlər Proqramı”, “2011-2015-ci illər üçün vərəmlə mübarizə üzrə Tədbirlər Proqramı”, “2011-2015-ci illər üçün yoluxucu xəstəliklərin immuno-profilaktikasına dair Tədbirlər Proqramı”, “2011-2015-ci illər üçün hemofiliya xəstəliyi üzrə Tədbirlər Proqramı”, “2011-2015-ci illər üçün talassemianın müalicə və profilaktikası üzrə Tədbirlər Proqramı” və “2011-2015-ci illər üçün şəkərli diabet üzrə Tədbirlər Proqramı” təsdiq edilmişdir. Mədəniyyət və turizm sahəsində aparılan ardıcıl islahatlar nəticəsində bir sıra irimiqyaslı layihələrin reallaşması təmin edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 6 aprel tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bakı, Gəncə, Şəki, Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Zaqatala və Lənkəran turizm-informasiya mərkəzləri yaradılmış və fəaliyyətə başlamışlar. Bakının Səbail rayonunda Kitabxana Turizm İnformasiya Mərkəzi yaradılmış və əhalinin istifadəsinə verilmişdir. Bakı şəhərində bir sıra Ticarət və İstirahət Mərkəzləri istifadəyə verilmişdir.

Ölkədə məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətində atılan ən mühüm addımlar dövlət başçısı tərəfindən qəbul edilmiş bir sıra mühüm sənədlərin icrası nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu sənədləri iki kateqoriyaya bölmək olar:

1. Əməkqabiliyyətli əhalinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 15 may tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında məşğulluq Strategi-yasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər)” təsdiq edilmişdir. Proqram çərçivəsində əmək bazarının təkmilləşdirilməsi, onun institusional inkişafı, məşğulluq sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi tədbirləri həyata keçirilir.

2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasını təmin etmək məqsədilə görülmə işlər.

Cəmiyyətin bütün təbəqələrini əhatə edən təhsilin yüksəliş dövrü məhz 2003-2010-cu illərə təsadüf edir. Bu sahədə ən mühüm addım 2009-cu ilin 19 iyun tarixində “Təhsil haqqında Qanun”un qəbul edilməsidir. Bu qanunda təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

Qanunun qəbul edilməsi işlərin təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı təhsil sahəsində çoxsaylı dövlət proqramları da qəbul edildi. 2005-2010-cu illərdə qəbul edilmiş aşağıdakı proqramları göstərmək olar:

- Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı çərçivəsində beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə aparılan inkluziv təhsil layihələri 30-dan çox təhsil müəssisəsini, 200-dən artıq məktəbəqədər və məktəb yaşlı xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağı əhatə etmişdir;

- Azərbaycan Respublikasında ümum-təhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı proqramı (2005-2007-ci illər) çərçivəsində 2005-ci ildə 218, 2006-cı ildə 841 məktəb kompüterlə, 435-i isə digər zəruri avadanlıqla təmin edilmişdir. Üç il ərzində proqram çərçivəsində 3693 məktəb 31677 kompüter və digər zəruri avadanlıqla təmin edilmişdir. Bu sahənin əsas

göstəricisi kimi - əgər proqram başladığı dövrdən bir il əvvəl 1000 şagirdə 1 kompüter düşürdüsə 2007-2008-ci illərin yekunlarına görə artıq 29 şagirdə 1 kompüter düşür;

- “Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (Deinstitutionalizasiya) və alternativ qayğı Dövlət Proqramı (2006-2015-ci illər)” çərçivəsində, Xəzər və Suraxanı rayonları pilot rayonlar kimi seçilmişdir. Respublikada ilk dəfə olaraq 2009-cu ilin yanvarından 2 nömrəli uşaq evində həyata keçirilməyə başlayan pilot layihəsinin məqsədi gələcəkdə risk qrupuna aid ailələrin uşaqlarının, habelə tək valideyni olan, əlil ailələrin övladlarının günərzi qayğı mərkəzinə qəbul edilməsidir. Bu uşaqlar mərkəzdə 12 saat ərzində qalacaqlar. Onlar məktəblərə aparılacaq və gətiriləcək, mərkəzdə gün ərzində qidalanacaq, axşamlar isə evlərə qayıdacaqlar. Proqramın icrasının təmin edilməsi istiqamətində Heydər Əliyev Fondu tərəfindən əməli tədbirlər görülmüşdür.

Pensiya təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 30 dekabr tarixli Sərəncamı ilə “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir.

“2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda müəyyən olunmuş strateji məqsəd, hədəf və göstəricilər nəzərə alınmaqla, ölkədə sığorta-pensiya sistemində həyata keçirilən islahatların növbəti mərhələsi müəyyənləşdirilir. Proqram çərçivəsində pensiya təminatında sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi və tədricən yığım komponentinin tətbiqinə keçid, pensiya islahatlarının daha da dərinləşdirilməsi, aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş yeni pensiya-sığorta sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması və bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 1 iyul tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”na əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 31 oktyabr

tarixli Sərəncamının icrası ilə bağlı Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 7 may tarixli sərəncamı ilə müvafiq Tədbirlər Planı təsdiq edilmiş, eyni zamanda yeni salınacaq qəsəbələrin və hündür mərtəbəli binaların tikintisi üzrə sifarişçi təşkilat Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu təyin edilmişdir.

Yuxarıda sadalanan sosial-iqtisadi uğurların və iqtisadi inkişafın davamlılığının təmin edilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev tərəfindən qəbul edilmiş 30-dan artıq strategiya, milli fəaliyyət planı, 100-dən artıq dövlət proqramlarının və digər mühüm sənədlərin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bildiyimiz kimi dövlətin qarşısında dayanan ən mühüm məsələlərdən biri makroiqtisadi inkişafı təmin etməkdir. Yəni sürətli iqtisadi artıma, məşğulluğun yüksək səviyyəsinə və səmərəli məşğulluğun təmin edilməsinə, azad bazar mühitinin formalaşdırılmasına, inflyasiyanın aşağı tempinə və s. nail olmaqdır. Ötən bir neçə il milli dövlət, iqtisadi quruculuq tariximizin çox uğurlu bir ili kimi artıq arxada qalmışdır. Möhtərəm Prezidentimiz tərəfindən ardıcılıqla həyata keçirilən dinamik iqtisadi inkişaf strategiyası və quruculuq proqramları 8 ildə ölkənin iqtisadi potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırmış və əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltmişdir. Yuxarıda qeyd edilən nailiyyətlər yeni mərhələdə ölkənin sosial-iqtisadi həyatında, xüsusilə regionların inkişafı və əhalinin məşğulluğu sahəsində həlli tələb edilən vəzifələri ön plana çəkmişdir. Azərbaycanın sənaye potensialının və bununla bağlı infrastruktur obyektlərinin əksər hissəsinin Bakı şəhərində yerləşməsi və eyni zamanda regionlarda olan bir çox müəssisələrin, istehsal və xidmət obyektlərinin fəaliyyətinin zəifləməsi və ya tamamilə dayanması əhalinin ölkə paytaxtına axınını sürətləndirmişdir. Bu kimi amillər öz növbəsində iqtisadiyyatın regional inkişafına mənfi təsir göstərmişdir. Hər bir regionun iqtisadi və sosial müstəqilliyinin məzmunu həm Azərbaycan Respublikasının ümumən vahidliyinin mövcudluğu və onun məzmunu, həm də hər bir regionun özünəməxsus xüsusiyyətləri və onların məzmunu ilə müəyyən edilir. Bura daxildir: Təşkilati-hüquqi vahidlik; Təşkilati-iqtisadi vahidlik; Sosial-iqtisadi vahidlik. Təşkilati-hüquqi vahidliyi aşağıdakılar təmin edir: Vahid vətəndaşlıq; Vahid ərazi; Vahid konstitusiya və

qanunvericilik aktları; Vahid dövlət hakimiyyəti orqanları; Vahid ictimai təşkilatlar və vahid informasiya vasitələri. Təşkilati-iqtisadi vahidlik aşağıdakılardan ibarətdir: Ömtələrin və xidmətlərin sərbəst hərəkətini təmin edən vahid iqtisadi mühit; Regionlarda yerləşən və dövlətin xalq təsərrüfatı kompleksini formalaşdıran dövlət mülkiyyətinin vahidliyi; Vahid pul vahidi; Vahid pul-kredit, vergi, büdcə-maliyyə sistemi; Vahid xarici və daxili siyasət. Sosial-iqtisadi vahidlik aşağıdakılarla təmin edilir: Vahid sosial müdafiə sistemi; Vahid sosial təminat sistemi; Vahid sosial siyasət.

Bazar iqtisadiyyatını müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirmək üçün Azərbaycan Respublikasının vahidliyi mühitində regionların təşkilati-iqtisadi müstəqilliyini müəyyən edən hər bir regionaməxsus şəraiti nəzərə almaq lazımdır. Regionların mühüm sosial-iqtisadi şərtlərinə daxildir: Demografiya, məşğulluq və kadr hazırlığı; Sosial infrastrukturun inkişaf səviyyəsi; Ekologiya, onun səviyyəsi və ətraf mühiti mühafizə edən sistemin inkişaf səviyyəsi; Əhalinin sosial müdafiə sisteminin və sosial təminatının inkişaf səviyyəsi.

Hər bir regionun özünəməxsus şəraitinin reallaşdırılması konstitusiya səlahiyyətləri əsasında müəyyən olunur. Bu səlahiyyətlərə əsasən Azərbaycan Respublikasının subyektləri üzrə respublika konstitusiyası qanunlarına zidd olmayan qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar tərtib olunur. Onlar Azərbaycan Respublikasının ümumi vahidliyinin mövcudluğu və məzmunu, məxsusi şərtlər və onların mahiyyəti Azərbaycan Respublikasının subyektlərinin təşkilati-hüquqi statusunu müəyyən edir. Bu isə, həm Azərbaycan Respublikasının, həm Naxçıvan MR Konstitusiyasının, habelə başqa subyektlərin nizamnamələri ilə onların hüquqi şəxslərinin hüquqlarını da göstərməklə qanunlaşdırılır.

Buna baxmayaraq ümumi vahidlik müəyyənedicidir. Bu da Azərbaycan Respublikası ilə onun subyektlərinin qarşılıqlı əlaqələri sistemində öz əksini tapır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası ictimai inkişafın tələbləri və qaydalarını, onun reallaşdırılması istiqamətlərini və mexanizmini işləyib hazırlayır. Subyektlər isə öz səlahiyyətləri və imtiyazlarına, mövcud özünəməxsus şəraitə əsaslanaraq tələblərin konkret məzmununu formalaşdırır və praktiki olaraq öz ərazilərində həyata keçirirlər.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, hər bir region bir təşkilati qurum kimi öz ərazisində yaşayan insanların sosial qruplarının məcmuudur ki, onların da fəaliyyəti düşünülmüş şəkildə ictimai inkişaf məqsədlərinə nail olmağa yönəldilir və əlaqələndirilir.

Regiona xarici formalara, davranış qaydalarına əməl edən, müəyyən olunmuş qaydada hərəkət edən, əhalinin, onun ayrı-ayrı sosial qruplarının, təsərrüfatı subyektlərin və dövlətin məqsəd və vəzifələr toplusuna malik formal, mürəkkəb təşkilat kimi baxmaq lazımdır. Bu mürəkkəb təşkilatın idarəetmə və tənzimləmə sistemi də daxil olmaqla xarici və daxili mühiti formalaşdıran ümumi xarakteristikası vardır. Beləliklə, mürəkkəb təşkilat sistemi kimi region hər biri müxtəlif elementlərdən ibarət olan daxili və xarici sistemləri özündə birləşdirir. Bu halda region üçün davranış və hərəkət qaydalarını xarici mühit müəyyən edir.

Daxili mühitin elementlərini təhlil edərkən, belə qənaətə gəlmək olar ki, burada əsas müəyyənədiçi regionun resurslarla təmin olunmasını formalaşdıran elementlər: istehsal, mövcud xalq təsərrüfatı kompleksi; təbii; əmək; investisiya; eləcə də yaranmış sosial infrastrukturudur. Bu elementlər onun ixtisaslaşmasını, habelə, sosial-iqtisadi inkişafın səviyyəsini, əhalinin məşğulluğunu və s. müəyyən edir.

Regionların inkişafı ilə bağlı dövlət proqramının yerinə yetirilməsi qeyri-neft sektorunun irəliləməsinin mərkəzi punktidir. Azərbaycanın bölgələrinin durumu dəyişir, şəhərlər və rayon mərkəzləri abadlaşdırılır. Bununla yanaşı yerlərdə istehsalın təşkili və real iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında fəaliyyət göstərən yeni modern texnologiyalarla təchiz edilmiş çoxsaylı müəssisələrin açılması, zəruri istehsal, sosial, kommunal və xidmət infrastrukturunun formalaşdırılması işləri sürətlə davam etdirilir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində çox ciddi addımlar atılır, kreditlərin verilməsində sadələşdirmələr aparılır. Bu müddət ərzində kənd təsərrüfatı istehsalçılarında vergi tətillərinin tətbiq edilməsi siyasəti davam etdirilmiş, aqrar sahədə fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər mənfəət, əlavə dəyər və əmlak vergilərindən, fiziki şəxslər isə əlavə dəyər və əmlak vergilərindən azad edilmişlər. Kreditlər üçün girov təminatının və ipoteka münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə, girovların satışının sadələşdirilmiş mexanizmlərindən istifadə edilməsinə, torpaq

sahələrinin qiymətləndirilməsi prinsiplərinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilən «İpoteka haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş, əhalinin yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq, mənzil tikintisinin səmərəli maliyyələşdirmə mexanizmini yaratmaq, bu sahədə formalaşan təklifin alıcılıq qabiliyyətli real tələblərə uyğunlaşdırılmasını təmin etmək və ipoteka kreditləşməsinə yerli və xarici investorları cəlb etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu yaradılmışdır.

Hökumətin bölgələrdə təhsilin inkişafı üçün ciddi işlər gördüyünü müşahidə etmək olar. Dağ rayonlarında müəllimlərə daha çox əmək haqlarının verilməsi və məktəblərin sürətli təmiri hiss ediləndir. Yeni məktəblərin tikintisi sürətlənir və genişlənir. Bölgələrin özündə istehsal sahələrinin yaradılması burada əsas yer tutur. Bu proses bütün digər yeniləşmələrin mərkəzində durmalıdır. Eyni zamanda mədəniyyət işlərinin təşkili, mədəniyyət irsinin və obyektlərinin qorunması məsələsi də hər an gündəmdədir. Azərbaycanda turizm sferasının inkişafı strateji məqsədlərdən olmalıdır. Azərbaycanın bu sahədəki mövcud potensialından normal və maksimum səmərəli istifadə edilsə, son dərəcə maraqlı inkişafın şahidi olacağıq.

Sosial-iqtisadi proseslərin çevikliyi təmin etmək, səmərəliliyini artırmaq məqsədilə bu qısa dövr ərzində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə, investisiya fəaliyyətinin gücləndirilməsinə, antiinhisar və digər iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəlmiş bir çox qanunlar qəbul edilmiş, sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması üçün vergi məcəlləsinə dəyişikliklər edilərək mənfəət vergisinin dərəcəsi aşağı salınmış, «Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)» hazırlanaraq ölkə Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Əhalinin sosial müdafiəsini daha da gücləndirmək, ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması və bununla bağlı BMT-nin 2000-ci ildə keçirilmiş Minilliyin Sammitindən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyev 20 fevral 2003 - cü ildə “2003—2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə qərar vermişdir ki, bu da sosial sahəyə və əhalinin sosial təminatının

yaxşılaşmasına yönəlmiş dövlət proqramı kimi bu istiqamətdə həyata keçiriləcək tədbirlərin hüquqi əsası qismində çıxış etmişdir.

Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, burada yaşayan əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi istiqamətində görülmüş işləri davam etdirmək məqsədi 4 may 2011-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən "2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı" imzalanmışdır.

Respublikanın regional inkişaf strategiyasının hazırlanmasında ən böyük maneə Dağlıq Qarabağın və onu əhatə edən rayonların ermənilər tərəfindən işğal edilməsidir. Bu ərazilərin gələcək müqəddəratı müəyyən olunmayınca, bu region üçün, hər hansı bir inkişaf strategiyasının hazırlanması faydalı ola bilməz. Lakin yaranmış vəziyyəti nəzərə alaraq bu bölgə üçün bir neçə inkişaf istiqamətləri (optimistik və pessimistik) müəyyən etmək vacibdir. Əlbət ki, hər bir inkişaf ssenaridə bu ərazilərin ölkənin vahid iqtisadi sistemində yeri müəyyən olunmalı və onların ölkə təsərrüfatına reintegrasiya istiqamətləri müəyyənləşməlidir.

Müasir regional inkişaf siyasətində və təsərrüfatın ərazi təşkilində ən vacib məsələlərdən biri iqtisadi səmərəliliyin əsaslandırılması ön plana çıxır. Əgər sovet dövründə təsərrüfatın plana uyğun və ərazi üzrə proporsional inkişafı xatirinə iqtisadi səmərə amilinə o qədər əhəmiyyət verilmirdisə, yeni şəraitdə belə yanaşma lazımı nəticəni əldə etməyə imkan yaratmır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dirçəltməsində əsas məsələlərdən biri də hər bir ərazinin təbii-resurs və insan potensialını qiymətləndirmək və buna müvafiq olaraq onların daha səmərəli istifadəsini müəyyən etməkdir. Aydınır ki, bu halda hər bir regionun inkişaf istiqaməti ölkənin ümumi regional inkişaf strategiyasından irəli gəlməlidir.

Respublikada realizə edilən bir neçə dövlət proqramları regionların iqtisadi inkişafına kifayət qədər təsir etməli və buradakı sosial problemlərin həllində yardımçı rol oynamalıdır. Bu baxımdan ölkənin nəqliyyat şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsi, aqrar sahənin və turizm təsərrüfatının inkişafı rayonlar üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA REGIONAL İNKİLŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ DÖVLƏT PROQRAMLARININ ROLU VƏ REGIONAL İNKİŞAFA YÖNƏLMİŞ DÖVLƏT PROQRAMLARININ İCRASI YEKUNLARININ KOMPLEKS TƏHLİLİ

3.1 Regional inkişafın hüquqi təminatı sistemində dövlət proqramlarının rolu

30-cu illərdəki dərin iqtisadi böhran həmin dövrə qədər mövcud olan klassikiqtisadi düşüncənin dərinədən sarsılması ilə nəticələndi. Klassik iqtisadçılardan “bazarı tənzimlənməsinə ehtiyac yoxdur, o özünü tənzimləməyi bacarır” fikri artıq təkzib olunmuşdu. Bu dövrdə ingilis iqtisadçısı Con Maynard Keyns tərəfindən irəli sürülən nəzəriyyə nəticəsində başda ABŞ və İngiltərə olmaqla bir çox dövlətlər bu böhrandan qurtulmağı bacardılar.

İqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin zəruriliyini qeyd edən Keyns öz nəzəriyyəsində iqtisadiyyatın tsiklik inkişafının makroiqtisadi sabitliyə təsirini müəyyənləşdirmişdir. İqtisadi tsikldəki yerdəyişmələrən onun nəzəriyyəsinin əsas araşdırma istiqaməti olmuşdur. Keynsin fikrincə iqtisadi tsiklin müəyyən mərhələsində tam məşğulluq çərçivəsində qısa müddətli iqtisadi tarazlıq müşahidə olunur. Məşğulluq səviyyəsinin aşağı düşməsi zamanı monetar və fiskal siyasət vasitəsilə dövlət yaranmış qeyri-tarazlığı hamarlaşdırır və sabit iqtisadi fəaliyyəti təmin edə bilər. Bu dövrdən 1970-ci ilə kimi dünya iqtisadiyyatında sosial yönüm gücləndi.

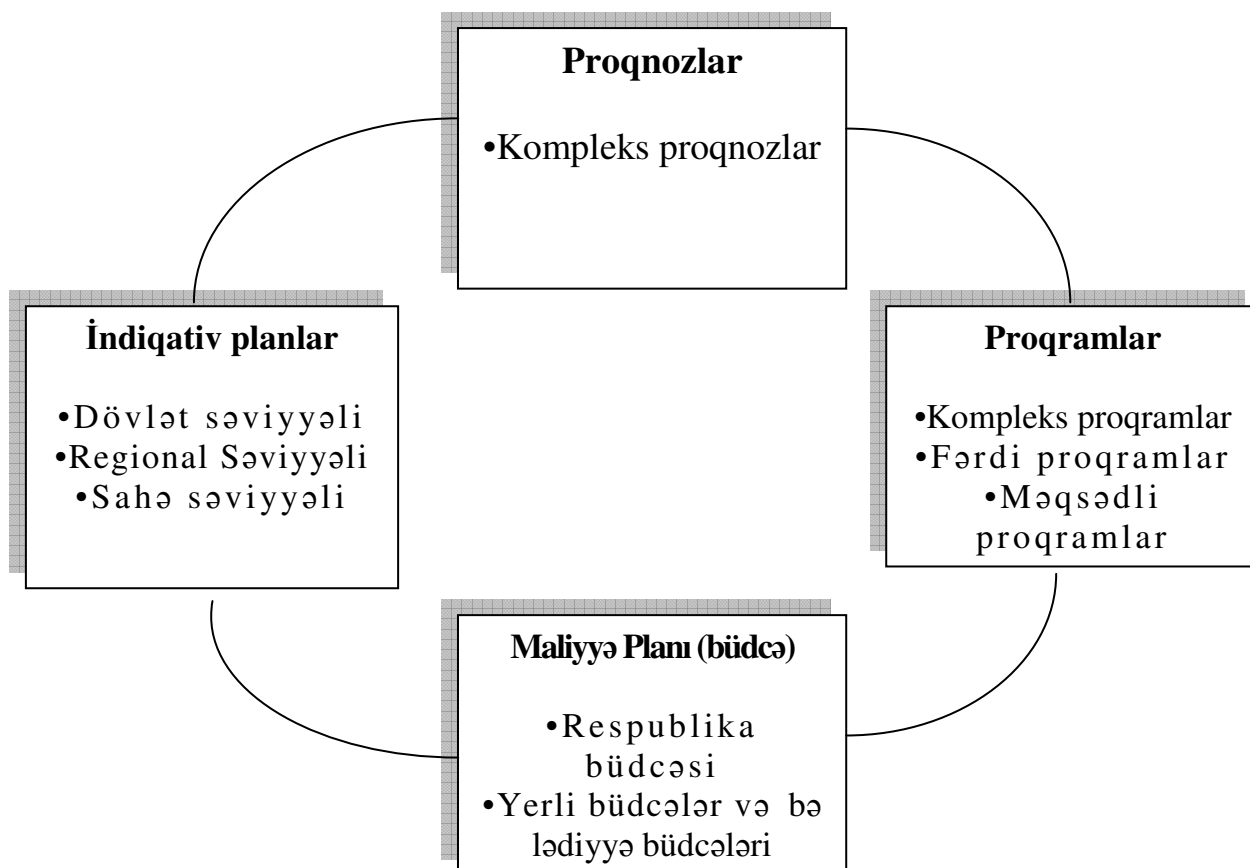
Bu dövrdən klassik iqtisadçılardan təlimlərinin zəif cəhətləri üzə çıxdı. Belə nəticəyə gəldi ki, tənzimləmədə bazarın “görünməyən əli” ilə dövlətin görünən əli tamamlanmalıdır. Məşhur Amerika iqtisadçısı Pol Samuelson bazar və dövlət kimitərəflərdən hər hansı biri olmadan iqtisadiyyatın idarə edilməsini bir əllə əl çalmaq cəhdi kimi qiymətləndirir. Holland iqtisadçısı Timbergen dövlətin iqtisadiyyat müdaxiləsində ən vacib müddəə kimi göstərir ki, dövlətin qarşıya qoyduğu məqsədlərin sərəncamında olan vasitələrdən çox olmamalıdır. Yəni dövlət öz üzərinə yerinə yetirə biləcəyindən artıq yük götürməməlidir. Keynsçilik

nəzəriyyəsinin əsası hesab edilən “Məşğulluq, faiz və pulun ümuminəzəriyyəsi” əsərində adları sadalanan 3 alət vasitəsilə dövlətin iqtisadiyyatamüdaxiləsinin zəruriliyini qeyd olursa da, onun davamçıları tərəfindən iqtisaditənzimləmə alətləri sırası genişləndirilmiş, müxtəlif alətlər, metodlar və formalar təklif olunmuşdur. Burada əsasən birbaşa və dolayı metodları fərqləndirmək lazımdır. Birbaşa və dolayı tənzimləmə metodları aşağıdakı kimi xarakterizə oluna bilər: □

Birbaşa (inzibati) tənzimləmə metodları – bunlar inzibati amirlik qaydasında tənzimləmə metodudur.

Dolayı metodlar – bunlar (iqtisadi) iqtisadi tənzimləmə metodları olmaqla vəhdət halında tətbiqi edilir.

Dövlət iqtisadiyyata birbaşa (inzibati) metodlar vasitəsilə təsir göstərə bilər. Buzaman qəti tədbirlər həyata keçirilərək qısamüddətli dövrdə iqtisadiyyatda mövcud olan problemləri aradan qaldırır. Birbaşa metodlara aşağıdakıları (sxem 1.1.) aid edirlər:

Sxem 3.1. Dövlətin iqtisadiyyatı birbaşa tənzimləmə metodları

Dövlətin həyata keçirdiyi bu idarəetmə vasitələri çox vaxt birbaşa tənzimləmə aləti kimi çıxış edir. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq dövlət gələcəkdə sosial iqtisadi inkişafın vəziyyətini əks etdirən proqnozlar işləyib hazırlayır ki, onların çoxlu variantlarda hazırlanmasının müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, müəyyən vəziyyətdə optimal olunan seçilsin. Proqnozlar əsasında dövlət siyasəti yalnız inkişaf perspektivlərini deyil, həmçinin müəssisələrə, firmalara dövlətin gələcəkdə həyata keçirəcəyi tədbirləri göstərməyə imkan verir. Dövlət proqramları son nəticəni əldə etmək üçün ehtiyatların konsentrasiya olunmasına imkan verir. Bu zaman dövlət əsas problemləri müəyyənləşdirməklə proqramlar vasitəsilə müəyyən dövr ərzində onların aradan qaldırılmasına nail olur. Dövlət planlar vasitəsilə həyata keçirilən tədbirləri təyin etməklə iqtisadiyyata məqsədyönlü təsir göstərir. Bu zaman dövlət tərəfindən qəbul olunan planlar iqtisadi və sosial fəaliyyətin müəyyən sahələrini əhatə edə bilər. Planlar vasitəsilə dövlət proporsional inkişafa nail olur. Bazar iqtisadiyyatında dövlət sahibkarlığının rolu kəskin artır. Müxtəlif dövlətlərdə dövlət sahibkarlığının həcminin müxtəlif olmasına baxmayaraq onun vasitəsilə dövlət iqtisadiyyatında mövcud olan problemləri həlletməyə çalışır.

İqtisadi inkişafın proqramlaşdırılması milli iqtisadiyyatın və eləcə də onun ayrı

- ayrı sahələrin, sferaların inkişafının proqramlarının işləyib hazırlanması və reallaşması prosesini əhatə edir. Proqramlar dövlətin birbaşa iqtisadiyyata fəal müdaxiləsinin aləti olmaqla təkrar istehsal prosesinə xidmət edir. Hal-hazırda dövlət orqanları iqtisadiyyatın idarə edilməsində proqram metodlarına üstünlük verirlər. Bu metodun əsasında proqram sistemi qoyulmuşdur ki, bu sistem də ya dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən, ya da müxtəlif səviyyəli idarəetmə orqanları, habelə dövlətin himayədarlığı ilə özəl bölmələr tərəfindən reallaşdırılır. Proqramlar büdcə siyasətinin həyata keçirilməsində əsas rol oynayaraq iqtisadiyyatda mövcud olan sosial-iqtisadi məqsədləri müəyyən etmək və bu məqsədlərə nail olmaq üçün

tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını təşkil edir. Proqramları işləyib hazırlayarkən aşağıdakı prinsipləri əsas tuturlar:

1) Məqsədyönlülük – yəni əvvəlcədən, kəmiyyət etibarilə müəyyənləşdirilən məqsədlərə nail olmaq üçün tədbirləri təyin etmək.

2) Sistemlilik – göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün qarşılıqlı əlaqəsi olan tədbirləri (texnoloji, iqtisadi, təşkilati, inzibati, qanunverici və s.) sistem şəklində ölkənin iqtisadiyyatı ilə əlaqələndirmək.

3) Resurs təminatı (ehtiyatlarla təmin olunma) – hər bir proqramı işləyib hazırlayarkən onu maliyyə, əmək ehtiyatları və maddi ehtiyatlarla təminini həyata keçirmək vacibdir.

4) Prioritetlik – proqramları işləyib hazırlayarkən qarşıya qoyulan məqsədin və həll edilən problemin nə dərəcədə ölkə əhəmiyyətli və vacib olması təyin edilir. İlk növbədə, ən vacibləri reallaşdırılır.

Proqramların maliyyə təminatı ya büdcə xərclərində, ya da məqsədli fondlar hesabına həyata keçirilməklə nəzərdə tutulur. Bu zaman maliyyə, əmək və maddi ehtiyatların verilməsi məsələsi İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilərək təmin edilir. Proqramlar səviyyəsindən asılı olaraq sosial-iqtisadi problemlərin həlli vəzifəsi yerinə yetirir. Sosial-iqtisadi inkişafın proqramlaşdırılması üçün aşağıdakıları fərqləndirirlər: dövlət səviyyəli proqramlar, regional səviyyəli proqramlar, sahə səviyyəli proqramlar və məqsədli proqramlar. Çox vaxt regional səviyyəli proqramlar dövlət əhəmiyyətli olduğundan buna dövlət proqramının statusu verilir. Dövlət struktur siyasəti həyata keçirmək üçün məqsədli proqramlardan geniş istifadə edir. Bu zaman iqtisadi proseslərin gedişinə və iqtisadiyyatın strukturuna təsir göstərməklə dövlət vacib olan problemləri həll edir. Bu zaman məqsəd kimi ümummilliyə məsələlər, məsələn: sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, texnoloji infrastrukturun inkişaf etdirilməsi və tətbiqi ilə milli iqtisadiyyatın səmərəli inkişafına nail olma və s. kimi, yaxud da kiçik səviyyəli, məsələn: konkret müəssisənin inkişaf probleminin həlli. Müəyyən qrup əmtəələrlə dünya bazarına çıxış və s. kimi məsələlər qoyula bilər. Proqramlaşdırma prosesi bazar iqtisadiyyatının formalaşması mərhələsindən asılı olaraq müəyyən inkişaf mərhələlərindən keçir. Əgər ölkəmizdə

keçidin ilkin mərhələsində proqramlaşdırma inzibati amirlik sisteminə xas olan tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilirdisə, artıq formalaşan bazar iqtisadiyyatı şəraitində o daha çox iqtisadi tədbirlərə üstünlük verərək işlənir. Proqramlar işlənilib hazırlanarkən aşağıdakı mərhələlər həyata keçirilir:

- 1) Problemin təyin edilməsi və onun aktuallığının müəyyənləşdirilməsi.
- 2) Problemin aid olduğu obyektin gələcək vəziyyətinin proqnozlaşdırılması.
- 3) Əsas məqsədlərin müəyyən edilməsi.
- 4) Problemlərin mövcud olduğu sosial-iqtisadi sistemin təhlilinin aparılması.
- 5) Problemin həlli yollarının araşdırılması və bu zaman maksimal alternative yolların müəyyənləşdirilməsi.
- 6) Ən optimal həll yolunun seçimi.
- 7) Seçilmiş həllin səmərəliliyinin təyini və proqramın reallaşdırılması üzrə təkliflərin hazırlanması.

Hər bir proqramın həyata keçirilməsi onun dəqiq təhlilindən sonra başlanılır. Sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi kompleks və sistemli xarakter daşdığı üçün dövlətlərin bu sahədə yürütdükləri siyasət bir neçə sahəni əhatə etməlidir. Hazırlanan proqramlar özlüyündə sahəvi proqramları birləşdirməlidir. Dövlətin sosial sahədə inkişafa nail olmağı hədəfləməsi onun təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, nəqliyyat, telekommunikasiya, dövlət idarəetməsinin şəffaflığı kimi məsələlərdə zəruri addımlar atmağa sövq edir. Analoji olaraq iqtisadi inkişaf proqramları özlüyündə ölkənin iqtisadi həyatının bütün sahələrini – sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti, turizm, xidmət sektorlarını əhatə edən inkişaf proqramlarını birləşdirməlidir. Bu proqramlarda dəqiq məqsədlər müəyyən edilməli, bu məqsədlərə çatmaq üçün hansı işlərin görülməli olduğu konkret olaraq qeyd olunmalıdır. Yalnız bu yolla dövlət proqnozlaşdırdığı sosial və iqtisadi inkişafa nail ola bilər.

Regionlar arasında əhəmiyyətli fərqlərin olması istənilən dövlət üçün, o cümlədən, Azərbaycan üçün də xoşagəlməz hal olub böyük problemlər yaradır. Bu problemlər ümumdövlət əhəmiyyətli problem olub dövlətin yardımı olmadan həll olunma bilməz. Dövlət müxtəlif yollarla, o cümlədən büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi

yolu regionlararası fərqləri azaltmağa çalışır. Regionlararası fərqlərin aradan qaldırılması məsələlərin həlli əhəmiyyətli dərəcədə regional iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, Azərbaycanda regionların iqtisadiyyatı mürəkkəb şəraitdə inkişaf edir. Regionların iqtisadiyyatında struktur dəyişiklikləri bazar amillərinin təsiri altında daim baş verir və müasir şəraitə adaptasiya olunur.

İstər ölkə üzrə, istərsə də regionlar üzrə davamlı və tarazlı inkişafın qurulması uzunmüddətli iş olsa da, onun səmərəli və zamanında həyata keçirilməsi üçün ölkənin davamlı inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması vacibdir. Davamlı inkişaf strategiyası hazırlanarkən aqrar sahə üzrə uzunmüddətli inkişaf məqsədləri nəzərdə tutulmalıdır. Bütün bu proseslərin reallaşdırılmasında regional dövlət proqramlarının əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Məhsuldar qüvvələrin inkişafı, sahələr və regionlar arasında əlaqələrin mürəkkəbləşməsi, elmi-texniki tərəqqinin inkişafında tənəzzül və bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar dövlət və kooperativ mülkiyyətinin xüsusi çəkisinin azalması yeni problemlər yaradır. Bunları dəqiq araşdırmaq və məqsədyönlü həll etmək üçün proqram məqsədli metoddan istifadə edilir. İqtisadi ədəbiyyatda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları geniş şərh olunur, ümumi şəkildə onlar birbaşa (inzibati) və dolayı (iqtisadi) metodlara bölünür. Birbaşa metodları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar: qanunvericilik aktlarının, normativ sənədlərin, əsasnamələrin qəbul edilməsi; dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsi, o cümlədən: dövlət sektoru müəssisələrinin idarə edilməsi; istehsalın və əməyin təşkili; dövlət sifarişi; dövlət investisiyaları; dövlət kreditləri; maliyyə yardımı (subsidiya); lisenziyalaşdırma və normalaşdırma (hədqoyma); sanksiyaların tətbiqi; ətraf mühitin mühafizəsi. Dolayı metodlar isə planlaşdırma, büdcənin formalaşması və istifadə edilməsi və sosial siyasət istiqamətli göstəriciləri birləşdirir. Birincidə indikativ planlaşdırma, məqsədli proqramlaşdırma, vergi sisteminin tənzimlənməsi, pul-kredit alətləri (pul kütləsinin tənzimlənməsi, antiinflasiya tədbirləri), Mərkəzi Bankın əməliyyatları üzrə stavka faizlərinin tənzimlənməsi (kommersiya banklarının məcburi normativlərinin tənzimlənməsi, qiymətli kağızlar bazarında əməliyyatlar) valyuta vasitələri (milli valyutanın sabitliyi, açıq valyuta bazarında əməliyyatlar, milli

valyutanın devalvasiyası (kağız pullarının təzələnməsinin aşağı düşməsi, qiymətdən düşmüş kağız pulları tədavüldən çıxartmaqla sabit kağız pullarla əvəz etmək), xarici kapitalın cəlb edilməsi, birgə müəssisələrin yaradılması) məsələlərini əhatə edir. Büdcənin formalaşdırılması və istifadə edilməsi – vergi siyasətinin formalaşması, amortizasiya siyasətinin formalaşması, bank ehtiyatı normalarının müəyyən edilməsi, minimum əməkhaqqının müəyyən edilməsi, bəzi mal və xidmət növlərinin qiymətlərinin tənzimlənməsi, antiinhisar siyasəti, rəqabətin qorunması kimi problemlər həll edilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühüm və vacib məsələlərdən biri sosial siyasətdir. Bu sahədə sosial proqramlar, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, əhalinin sosial müdafiəsi, gəlirlərin tənzimlənməsi, qiymət və əməkhaqqının dinamikasına nəzarət, vergilər, transfert (pulun bir bankdan başqa banka, bir ölkədən başqa ölkəyə köçürülməsi, qiymətli kağızların bir hesabdan başqa hesaba köçürülməsi), ödənişlər, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət sferasında fəaliyyət, xarici-iqtisadi təsir formaları, xarici-iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi, gömrük tarifləri, valyuta tənzimlənmələri, subsidiyalar (maliyyə yardımları) kimi mühüm əhəmiyyətli məsələlər və onların həlli yolları göstərilir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin yuxarıda qeyd etdiyimiz forma və metodların çoxu müxtəlif səpkidə bir çox iqtisad fənlərində, xüsusilə də «İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi» kursunda ətraflı öyrənilir, eyni zamanda, əksəriyyəti bilavasitə region çərçivəsində həll olunmur. Odur ki, biz bu mövzuda tənzimləmə ilə bağlı regiona dair bir sıra məsələləri özündə əks etdirən sosial-iqtisadi inkişafın proqramlaşdırılması və strateji planlaşdırılması məsələlərini açıqlamağa xüsusi fikir vermişik.

Hələ keçmiş SSRİ dövründə, iqtisadçı alimlər regional inkişafda mövcud problemlərin həllini əsasən regionların kompleks inkişafı planlarının işlənilməsi və həyata keçirilməsində görürdülər. Bu məqsədlə də istehsalın ixtisaslaşdırılmasının həyata keçirilməsi əsasında istehsal, ərazi-istehsal və aqrar-sənaye komplekslərinin yaradılmasını zəruri hesab edirdilər. 60-cı illərdə isə bu problemin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş elmi praktiki işlər görülməyə başlandı. Əvvəlcə təşkilati-iqtisadi istiqamətdə, sonralar isə kompleks inkişaf istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. Yerli və xarici ölkələrin təcrübəsi və iqtisadçı

alimlərin təklifləri nəzərə alınaraq istehsalın ixtisaslaşdırılması proqramları hazırlandı, müxtəlif formalarda və tiplərdə komplekslərin yaradılması qərara alındı. Həmin plana müvafiq olaraq Azərbaycanda Abşeron ərazi-istehsal kompleksi, Qaradağ ərazi-istehsal kompleksi, heyvandarlıq kompleksləri və nəhayət, aqrar-sənaye komplekslərinin yaradılması prosesi başlandı.

Regionların problemlərinin həlli ilə əlaqədar proqramlar, daha doğrusu, ayrı-ayrı regionların, ərazi-istehsal komplekslərinin formalaşması və inkişafı proqramları ərazi proqramlara aiddir. Bu proqramlar dövlətin sosial inkişaf konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi işlənib hazırlanır. Proqramların hər biri ciddi məqsədli xarakter daşımalıdır. Qarşıda qoyulan vəzifələrdən asılı olaraq ərazi proqramları üç səviyyədə olur: xalq təsərrüfatı, region və yerli. Xalq təsərrüfatı problemləri, adətən regionlararası olur. Belə proqramlar ümumdövlət əhəmiyyətinə malik ən mühüm problemləri həll etmək üçün işlənib hazırlanır. Burada mütərəqqi ərazi proporsiyalarının formalaşmasına, rayonlararası iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsinə xüsusi fikir verilməlidir.

Regional proqramlar inzibati və ərazi bölgələr üzrə – Naxçıvan MR və iqtisadi rayonları üzrə işlənib hazırlanır. Belə proqramların işlənib hazırlanması prosesində dövlətin və regionun regional siyasəti, respublikanın, onun regionlarının iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyalarının istiqamətləri əsas götürülür. Bu problemlərin həm region daxilində, həm də onun ətrafında həlli yolları nəzərdə tutulur. Sənaye müəssisələrinin işləmədiyi, təbii resurslardan demək olar ki, minimum səviyyədə istifadə olunduğu, işsizliyin artdığı indiki şəraitdə belə proqramların işlənib hazırlanması zəruridir.

Yerli əhəmiyyətli proqramlarda inzibati rayonların daxili və xarici, yəni qonşu rayonlarla qarşılıqlı istehsal-istehlak, sosial və ekoloji məsələlər əks olunur.

Beləliklə, ərazi proqramlar yalnız iqtisadi və sosial inkişafın xalq təsərrüfatı əhəmiyyətini yox, həm də onun reallaşması mühitinin sərhədlərini də əks etdirir.

Bütün səviyyələrdə regional proqramların dəqiq reallaşması müddəti və sərhədləri olmalıdır.

Regional kompleks proqramlar mərhələlər üzrə işlənib hazırlanır. Ümumdövlət

əhəmiyyətli proqramların işlənilib hazırlanması prosesi 4 mərhələdən keçir:

1. Proqram həllini tələb edən mühüm ərazi problemlərinin seçilməsi. Bura əsasən ərazini müxtəlif istiqamətlərdə öyrənmək üçün aparılan regional coğrafi, geoloji, demoqrafik və başqa tədqiqatlar daxildir. Belə ki, regional coğrafi tədqiqatlar vasitəsilə regionların inkişafının təbii-iqlim amilləri təhlil edilir. Regional geoloji tədqiqatlar müvafiq ərazinin resurs potensialını müəyyən etməyə imkan verir ki, bu da regionun ixtisaslaşmasının formalaşmasında həlledici amil ola bilər. Ərazi proqramlarının işlənilib hazırlanması prosesində ayrı-ayrı sahələrin, istehsalın inkişafına, müxtəlif müəssisələrin, magistral nəqliyyat yollarının tikilməsi və yenidən qurulmasına dair informasiyaları əks etdirən texniki-iqtisadi əsaslandırılmalardan geniş istifadə edilir. Bu sənədlər regionun ixtisaslaşdırılması istiqamətlərini, onun iqtisadiyyatının artım sürətlərini, müxtəlif sahələrin müəssisələrinin yerləşdirilməsini əsaslandırmaq şəklində müəyyən etməyə imkan verir.

Proqramqabağı elmi-tədqiqatlarda mühüm sahələrin inkişafının əsas parametrlərinin işləmə variantlarından: əsas istehsal obyektlərinin siyahısı və yerləşdirilməsi, sosial-mədəni tikintilərin tərkibi və həcmi, ehtimal olunan əsaslı vəsaitin həcmi, əmək ehtiyatlarına tələbat və s. geniş istifadə olunur.

Sifarişçiləri və icraçıları müəyyən etməklə bu mərhələni Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti həyata keçirir. İcraçılara, adətən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və onun elmi-tədqiqat institutları, layihə institutları və s. aiddir.

2. Proqramların işlənilib hazırlanmasında ilkin tapşırıqların müəyyən edilməsi və icraçılara çatdırılması. İlkin tapşırıqlar aşağıdakıları əhatə edir: başlıca məqsədin, proqramın vəzifələrinin geniş şərh; proqramın təqribi regional tərkibi; proqramın reallaşmasında iştirak edən sahələrin və istehsalın təqribi tərkibi; maliyyələşmə mənbələrini və qaydasını göstərməklə proqramın işlənilib hazırlanmasına çəkiləcək xərclərin həcmi; proqramın işlənilib hazırlanması və baxılması üzrə göstəricilər.

3. Proqramın layihəsinin işlənilib hazırlanması. Bu işə bilavasitə iş icraçıları rəhbərlik edir və əlaqələndirir. O, müxtəlif proqramların və mərhələlərin hazırlanmasına cavabdeh olan bütün icraçıların fəaliyyətinə təşkilati və elmi-metodiki rəhbərliyi həyata keçirir. Baş iş icraçısı ərazi proqramının icmal layihəsini hazırlayır və

sifarişçiyə təqdim edir.

4. Proqramların təsdiqi və icraçılara çatdırılması. Proqramda nəzərdə tutulan tapşırıqlar respublikanın və regionların iqtisadi və sosial inkişafı konsepsiyalarına daxil edilir. Konsepsiyanın işlənilib hazırlanması prosesində məqsədli proqramların regionun tələbatları və resursları ilə tam əlaqələndirilməsi prosesi həyata keçirilir. Ərazi kompleks proqramların konsepsiyaya daxil edilməsi bir tərəfdən onun göstəricilərinin əksəriyyətinin proqram bölgüdə formalaşmasını, digər tərəfdən isə hər bir proqram üzrə müxtəlif təkliflərin hazırlanmasını göstərir.

Müxtəlif dövrlərə və səviyyələrə aid bütün proqramlar, yerinə yetirdiyi vəzifələrdən asılı olaraq aşağıdakı növlərə bölünür:

- Yeni ərazilərin mənimsənilməsi proqramları;
- Mövcud rayonların iqtisadiyyatının yenidən qurulması proqramları;
- Ərazi-istehsal komplekslərinin formalaşması və inkişafı proqramları;
- Sosial regional proqramlar.

Yeni ərazilərin mənimsənilməsi proqramları xalq təsərrüfatı səviyyəli olub ölkənin məhsuldar qüvvələrinin inkişafında ciddi dəyişikliklərə nail olmaq məqsədini daşıyır. Balakən filiz yatağının mənimsənilməsi proqramı belələrindəndir. Hesablamalara görə onun mənimsənilməsi ilə əlaqədar üç filiz saflaşdırma kombinatı tikiləcək, dəmiryol, şosse yolu, nəqliyyat vasitələri, sosial sferası sahələri inkişaf edəcək, 30 min nəfərdən artıq fəhlə və qulluqçu üçün iş yeri açılacaqdır. Əlbəttə, bu qonşu Zaqatala, Şəki rayonlarının da ərazilərinə (filiz saflaşdırma kombinatları) sirayiş edəcək, həmin bölgələrin də iqtisadi-sosial inkişafına təsir göstərəcəkdir. Belə proqramlar, adətən uzunmüddətli olur.

Mövcud rayonların iqtisadiyyatının dəyişdirilməsi proqramları da respublika səviyyəli olub uzun və ortamüddətli. Belə proqramların işlənilib hazırlanması zəruriyyəti iki halda meydana gəlir:

- Rayonun istehsal və qeyri-istehsal fondları fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlir, dövrün tələbatına cavab verən dəyişikliklər aparılmasına yönəldilmiş proqramların işlənilib hazırlanması zəruriyyəti meydana gəlir. İndiki dövrdə Abşeron, Siyəzən, Əli Bayramlı, Gəncə, Mingəçevir, Daşkəsən rayonları üçün belə

proqramların işlənilib hazırlanması zəruridir.

- Yeraltı və yerüstü təbii sərvətlərə malik olub ehtiyatları tükənməkdə olan rayonlar meydana gəlir. İndiki dövrdə Abşeron, Siyəzən, Daşkəsən və başqa rayonları, Naxçıvan MR-ni belə bölgələrə daxil etmək olar. Belə ki, Yeni Bakı Neft Emalı zavodunun tikilməsi mövcud elmi-texniki layihələrə əsaslanmışdır ki, həmin sənədlərə görə neft hasilatı ildə 24 mln. tona çatmalı idi. Siyəzən Qaz-benzin zavodu da hasilatın gözlənilən artımına və neftlə birlikdə çıxan qazın həcminə görə inşa edilmişdi. Lakin ehtimal olunan neft-qaz hasilatına nail olmaq əvəzinə onun azalması meyili başladı. Yeni Bakı Neftayırma zavodu Şimali Qafqazdan və Türkmənistandan gələn xammalı emal etdi. SSRİ dağılandan sonra əlaqələr pozuldu. İndiki dövrdə həm hasilatı artırmaq, həm də mövcud müəssisələri işə salmaq üçün proqramlar işləyib hazırlamaq zəruridir.

Ərazi-istehsal komplekslərinin formalaşması və inkişafı proqramları regionlarda işlənilib hazırlanır, orta və uzunmüddətli olur. Belə proqramlar birinci qrup proqramlara, yəni yeni ərazilərin mənimsənilməsi proqramlarına müvafiq, yeni resurslar mənimsənilən rayonlar üzrə, zəif inkişaf etmiş rayonlarda ehtiyatları aşkara çıxarıb mənimsəməklə onların iqtisadiyyatını dirçəltmək məqsədilə, həm də mövcud ixtisaslaşma şəraitində yeni istehsalatı yaratmaq zəruriyyəti ilə əlaqədar işlənilib hazırlanır. Sosial regional proqramlar qısamüddətli olur, regionların sosial problemlərinin həllini – əhalinin sayı, təbii artımı, əmək ehtiyatlarının artımı və ya azalmasını, xidmət sahələrinin inkişafı, əhalinin gəlirləri, sağlamlığı, təhsil səviyyəsi, mədəniyyətin inkişafı və s. problemlərin həlli yollarını nəzərdə tutur.

Ərazi proqramlarının strukturu onların məqsədlərinə müvafiq müəyyən edilir. Eyni zamanda, o, müasir şəraitə, mövcud vəziyyətə uyğun olmalıdır. Proqramların tapşırıqları və göstəriciləri də respublikanın və regionların inkişafı konsepsiyasının göstəricilər sistemində uyğun olmalıdır. Regional problemlərin həllinə yönəldilən ərazi kompleks proqramlar aşağıdakı bölmələrdən ibarət olur: məqsəd bölməsi; icmal bölməsi; sahə bölməsi; ərazi bölmə və təşkilati bölmə.

Məqsəd bölməsi bütün səviyyələrdə, növlərdə və müddətlərdə işlənilib hazırlanan proqramlarda əks olunan tədbirlərin və prinsiplərin vəhdətini xarakterizə

edir və proqramın həll edəcəyi problemləri əhatə edir. Məqsəd bölməsində mərhələlər üzrə vəzifələri və onların həyata keçirilməsi müddətləri müəyyən edilir.

Məqsəd bölməsinin tədbirləri müvafiq kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini əhatə edir. Bunlara daxildir:

- mərhələnin sonuncu ilinin axırına istehsalın həcmi;
- mühüm yataqlar üzrə ümumekoloji və sənaye ehtiyatlarının artımı;
- mühüm heyvandarlıq və bitkiçilik məhsulları istehsalı həcmi;
- istehsalçıları və istehlakçıları əlaqələndirməklə mühüm yüklərin daşınması həcmi;
- istehsal, qeyri-istehsal obyektlərinin, müəssisələrin və istehsal güclərinin istifadəyə verilməsi.

Bu göstəricilər məcburi deyil, proqramın özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə əlaqədar dəyişilə bilər.

İcmal bölmə məqsəd bölməsinin davamıdır. Məqsəd bölməsində müəyyən edilmiş icmal son göstəricilər burada genişlənilir, göstəricilər sistemə çevrilir; proqramın əsas göstəriciləri, resursların həcmi və xarakteristikası, proqramın səmərəliliyi göstəriciləri və s.

Proqramın əsas göstəriciləri konsepsiyanın bölmələrinə müvafiq formalaşmalıdır, onlar bir-birini tamamlamalıdır.

Proqramın məqsəd bölməsində müəyyən edilmiş şərtləri və amilləri nəzərə alaraq icmal bölmənin göstəriciləri bir neçə variantda işlənilib hazırlanır və ən səmərəlisi seçilir. Bunun üçün icmal bölmədə proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin səmərəliliyinin hesablanmasına xüsusi yer ayrılır. Proqram göstəricilərinin hesablanmasında iqtisadi təhlil, balans, normativ, iqtisadi-riyazi metodlardan istifadə olunur.

Ərazi kompleks proqramların sahə bölməsində məqsəd və icmal bölmələrində nəzərdə tutulmuş tədbirlər və göstəricilərə əsasən proqramın reallaşmasında iştirak edən sahə nazirlikləri və idarələr, komitələr, şirkətlər və s. üzrə tapşırıqlar konkretləşdirilir, regionların və yerli özünüidarələrin sahə bölmələrinə qədər xırdalanır.

Proqramın məqsəd, icmal və sahə bölmələrinin tapşırıqları və göstəricilərinə əsasən ərazi bölmə işlənilib hazırlanır, kompleks proqrama daxil olan ərazilər üzrə tapşırıq və göstəricilər müəyyən edilir.

Ərazi bölməsində sahələrarası xarakterə malik göstəricilərə xüsusi fikir verilir:

- yerli ehtiyatlardan (torpaq, su, yanacaq – enerji, əmək və s.) səmərəli istifadə edilməsi. Bu ehtiyatlar üzrə xüsusi balanslar tərtib edilir;

- təbəçiliyindən asılı olmayaraq bütün müəssisə və təşkilatların iştirakı ilə istehsal və sosial infrastrukturun inkişafı;

- məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi;

- əhalinin məskunlaşmasının təkmilləşdirilməsi.

Ərazi proqramların təşkilat bölməsində proqramın reallaşdırılması prosesinin təşkili formaları, metodları və qaydaları əks olunur. Bu sistemi Respublika Nazirlər Kabineti və İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi müəyyən edir.

3.2 Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ əsası kimi dövlət proqramlarının rolu və əhəmiyyəti

Azərbaycanda regional siyasətin işlənilib hazırlanması və xüsusilə reallaşdırılmasında istifadə olunan alətlər bir çox ölkələrinin (məsələn, Qərbi Avropa ölkələrinin) fonunda olduqca məhduddur. Regional inkişafın idarə olunması üçün əsasən büdcə transfertlərindən və məqsədli dövlət proqramlarından, fərman və sərəncamların qəbul olunmasından ibarət məhdud sayda alətlər çoxlüğündən istifadə olunur. Dövlətin regional siyasətinin məqsədlərinə nail olmaq üçün ən vacib vasitələrdən biri yerlərdə regionların inkişafı üçün məqsədli proqramlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarətdir. Lakin hələlik regional inkişaf

proqramların işlənilib hazırlanması ilə bağlı normativ-hüquqi sənədlər mövcud deyildir.⁸

Təhlillər göstərir ki, keçən əsrin 80-ci illərinin sonundan başlayaraq ölkənin iqtisadi və siyasi həyatındakı qeyri-stabillik bütün regionların inkişafına öz mənfi təsirini göstərmişdir. Keçmiş iqtisadi əlaqələrin qırılması iqtisadi rayonların sənayesində böhranın dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. Ümummillə lideri Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı respublikamızın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsinə, vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin aradan qaldırılmasına, iqtisadi böhrandan xilas olmasına imkan verdi. 1995-ci ildən başlayaraq aparılan məqsədyönlü islahatlar nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında makroiqtisadi sabitlik bərqərar olundu. 1995-2003-cü illərdə həyata keçirilmiş geniş miqyaslı iqtisadi islahatlar növbəti beş ildə əhalinin həyat səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsinə, regionların sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə əlverişli zəmin yaratmışdır. Bütün bunlar yeni mərhələdə regional inkişaf sahəsində həlli tələb edilən məsələləri önə çəkmişdir. Regional inkişafda müşahidə olunan vəziyyət mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə regionların sosial-iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsini və onlar arasında fərqi minimuma çatmasını tələb edirdi. Bu baxımdan ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərman ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004- 2008-i illər)‑nin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi işdə qeyd olunmuşdur. Son dövrlərdə bir neçə iqtisadi və sosial yönümlü dövlət proqramları qəbul edilmişdir. Buraya “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”, “2007-2015-ci illərə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”, “2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə

⁸ Xatirə Mail qızı Hüseynova. Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunması problemləri. 08.00.05 - “Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (regional iqtisadiyyat)” İqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. GƏNCƏ – 2011, səh. 16

dövlət proqramı”, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010 - 2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)”, “Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə Dövlət Proqramı”, “Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikasına dair Tədbirlər Proqramı”, “2011-2015-ci illər üçün qanın, qan komponentlərinin donorluğu və qan xidmətinin inkişafına dair Tədbirlər Proqramı” və regional inkişaf planlarını aid etmək olar. Respublikanın sosial-iqtisadi həyatında son 10 ildəki ən aktual məsələlərdən regional inkişaf proqramlarıdır. Son il ərzində bu istiqamətə 4 proqramın icrası başa çatmış, 2 proqramın icrası isə hal-hazırda davam etməkdədir.

Cədvəl 3.1⁹

Əsas sosial-iqtisadi göstəricilərin indeksləri (əvvəlki ilə nisbətən, faizlə)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ümumi daxili məhsul	126.4	134.5	125.0	110.8	109.3	105.0	100.1	102.2	105.8	102.8
Sənaye məhsulu	133.5	136.6	124.0	106.0	108.6	102.6	95.0	97.7	101.8	99.3
Kənd təsərrüfatı məhsulu	107.5	100.9	104.0	106.1	103.5	97.8	105.8	106.6	104.9	97.4
Kapital qoyuluşu	117.2	108.1	119.8	131.8	81.6	121.2	127.3	118.5	115.1	98.3
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması	109.4	113.5	115.1	109.3	104.0	103.2	103.6	103.6	103.4	101.9
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması	104.8	106.3	108.0	108.2	106.9	104.5	107.5	108.4	108.0	104.7
Bütün mənbələr üzrə pərakəndə əmtəə dövriyyəsi - cəmi	113.0	113.2	114.9	115.5	108.7	108.8	110.2	109.6	109.9	110.0
İaşə dövriyyəsi	126.1	128.3	135.7	134.9	117.1	116.3	122.6	118.8	116.0	118.2
Əhaliyə pullu xidmətlər	126.1	142.1	133.8	129.7	112.5	110.8	107.8	108.0	108.2	107.2
Orta aylıq əmək haqqı	124.3	120.6	144.8	127.2	108.6	111.2	109.9	109.4	106.7	104.5
Əhalinin gəlirləri	122.3	126.5	142.7	142.4	109.0	113.3	119.2	113.9	108.0	104.8
Əhalinin xərcləri	117.3	126.1	137.1	141.3	109.6	110.5	115.2	110.7	114.1	111.6
Əhalinin sərəncamında qalan real gəlirlər	112.6	115.5	122.6	120.2	109.6	108.1	110.5	113.1	104.7	103.6
İstehlak qiymətləri indeksi	109.6	108.3	116.7	120.8	101.5	105.7	107.9	101.1	102.4	101.4
Sənaye məhsulları istehsalçılarının qiymət indeksi	117.3	110.1	117.7	123.4	80.6	130.5	133.5	104.5	96.1	94.9

⁹ Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları

Hazırda icra olunmaqda olan proqramlar “2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”dır.

Nailiyyətlərin qazanılmasında, ölkənin hərtərəfli tərəqqisində və xüsusilə də bu inkişafın və tərəqqinin təmin edilməsində mühüm əhəmiyyətə və rola malik olan sosial infrastruktur sahələrinin özünün regionlarda formalaşdırılması və inkişafı üçün dövlətimizin başçısının 2004-cü il 11 fevral tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın (2004–2008-ci illər) xüsusi yeri və çəkisi vardır. Bu çox böyük miqyaslı sənəd son illərdə regionlarda sosial infrastruktur sahələrinin və ümumilikdə regionların kompleks sosial – iqtisadi inkişafının təmin edilməsi və həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlərin əsas hüquqi bazası hesab edilməkdədir. Belə ki, böyük tarixi əhəmiyyəti olan bu sənədin icrası ildən-ilə öz bəhrəsini verir və bölgələrdə yeni istehsal, emal müəssisələrinin yaradılmasında, müasir tələblərə cavab verən sosial təyinatlı obyektlərin tikilməsində, yeni iş yerlərinin açılmasında, sahibkarlığın inkişafında və ümumiyyətlə, bölgələrin ab-havasının dəyişməsində öz əksini tapır. Nəticə etibarilə isə regionlardan paytaxta axının qarşısı tədricən alınmağa başlanmışdır.

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı məqsəd və vəzifələrinə görə Azərbaycan tarixində analoqu olmayan bu ali dövlət sənədində aşağıdakı tələklü məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdu:

- regionların malik olduğu resurslardan səmərəli istifadə olunması;
- regionlarda sahibkarlığın inkişafı, yerli mövcud istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin bərpası və inkişafı, yeni iş yerlərinin yaradılması;
- regionların istehsal, sosial infrastrukturunun müasir tələblər səviyyəsində qurulması;
- regionlar arasında sosial-iqtisadi inkişafa görə yaranmış uyğunsuzluqların, səmərəsiz miqrasiya proseslərinin xeyli dərəcədə yumşaldılması.

Bu gün respublikanın şəhər və rayonlarında iqtisadiyyatın, sosial həyatın canlanması ilə bağlı irimiqyaslı işlər görülür. Şəhər və rayonların siması dəyişir. Bölgələrdə istehsal infrastruktur obyektləri istifadəyə verilir, rəqabətə davamlı məhsullar istehsal edilir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın icrası istiqamətində rayonların infrastrukturları yenidən qurulmuş, qəsəbə və kəndlərdə təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman və digər sosialyönümlü obyektlərin inşası və əsaslı təmiri həyata keçirilmiş, əhalinin məşğulluğu təmin edilmişdir. Bütün bunlar regionlarda davamlı və dinamik inkişafı təmin etməklə bərabər, həm də əhalinin həyat səviyyəsinin keyfiyyətcə yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Naxçıvanda, Gəncədə, Xaçmazda, Yevlaxda, Lənkəranda, Mingəçevirdə, Şamaxıda, Zaqatalada və s. şəhər və rayonlarda görülən abadlıq, quruculuq işləri nəinki əhalimizi, həmçinin ölkəmizə gələn qonaqları valeh edir. Dövlət başçısı bildirir ki, Azərbaycan, onun şəhər və rayonları gündən-günə çiçəklənməlidir, inkişaf etməlidir, bunun üçün hər cür şərait, imkan yaradılmışdır. Bu cəhəti də xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, regionların respublikanın sosial-iqtisadi həyatında rolu yüksəldikcə, bütövlükdə ölkə miqyasında sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşması üçün yeni imkanlar açılır. Bir sözlə, respublikada dövlət-özəl sektor münasibətləri uğurla inkişaf edir. Sahibkarlar görürlər ki, onların fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün dövlət güclü istehsal, sosial infrastrukturunu yaradır, qanunvericilik bazasını təkmilləşdirir, əsassız yoxlamaların qarşısını alır. Eyni zamanda, dövlət başçısı bazara keyfiyyətsiz malların çıxarılmasına, əsassız inhisarçılığa, istehlakçıların hüquqlarının pozulmasına qarşı hökumətin sistemli tədbirlər görməsini məqsəduyğun sayır. Onu da qeyd edək ki, Dövlət Proqramı özünün dəqiq məqsəd və vəzifələri, düşünülmüş icra mexanizmi ilə fərqlənir. Prezident İlham Əliyev müntəzəm olaraq rayonlara və şəhərlərə səfərlər edir, əhali ilə görüşlər keçirir, müəyyən edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə ətraflı maraqlanır, məsul şəxslərin hesabatlarını dinləyir və Proqramların yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə müvafiq sərəncamlar imzalayır, hökumətə konkret tapşırıqlar verir.

Cədvəl 3.2¹⁰

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf dinamikası

	2010	2011	2012	2013	2014*
Kənd təsərrüfatı	-2.2	5.8	5.8	4.9	5.1
Nəqliyyat	4.3	-0.8	5.0	6.3	4.9
Ticarət	9.7	10.2	9.6	9.9	10.0
Tikinti	20.3	20.0	18.0	23.0	12.6
Rabitə	29.7	11.8	15.9	10.7	15.1

2008-ci il yanvarın 11-də Prezident sarayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2007-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2008-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasdakı nitqində bildirmişdir: “ ...Mən artıq qeyd etdim, regional inkişaf proqramının başa çatması gözlənilir və artıq hökumətə tapşırıqlar veriləndir, ondan sonra 2009 - 2013-cü illər üçün yeni regional inkişaf proqramı hazırlanmalıdır. O proqramda bu vaxta qədər həll olunmamış bütün məsələlər öz əksini tapmalıdır. Beləliklə, 2013-cü ilə qədər, əminəm ki, bundan da tez, biz ölkədə bütün infrastruktur layihələrini başa çatdırmalıyıq, bütün sosial məsələləri həll etməliyik və hər bir kəndin problemi öz həllini tapmalıdır. Bir sözlə, biz bu imkanlardan, artan maliyyə imkanlarımızdan səmərəli istifadə etməliyik və edəcəyik”

Cədvəl 3.3¹¹

İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölməsində ÜDM istehsalı, milyon manatla

	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ümumi daxili məhsul - cəmi	4,718.1	12,522.5	40,137.2	35,601.5	42,465.0	52,082.0	54,743.7	58,182.0	58,977.8
o cümlədən:									
neft-qaz sektoru	1,371.0	5,520.9	22,251.3	16,065.5	20,409.5	25,829.9	24,487.3	23,778.1	21,619.0
qeyri-neft sektoru	3,055.9	6,055.1	15,197.3	16,726.0	19,179.0	23,196.1	26,864.4	30,525.9	33,038.3
məhsula və idxala xalis vergilər	291.2	946.5	2,688.6	2,810.0	2,876.5	3,056.0	3,392.0	3,878.0	4,320.5

¹⁰ Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları¹¹ Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları

2009 – cu ilin aprel ayının 14-ü gözləndiyi kimi ölkə prezidenti “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında fərmanı imzaladı. Fərmanda göstərilir: “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında (2004-2008-ci illər)”, “Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı”nda və regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş digər sənədlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurlu icrası ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuş, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, yeni iş yerlərinin və müəssisələrin yaradılmasına, regionlarda kommunal, xidmət və sosial infrastruktur təminatının həcmində və keyfiyyətində yüksəlməsinə təkan vermiş, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşmasında, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının artmasında, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsində və yoxsulluğun azalmasında mühüm rol oynamışdır.

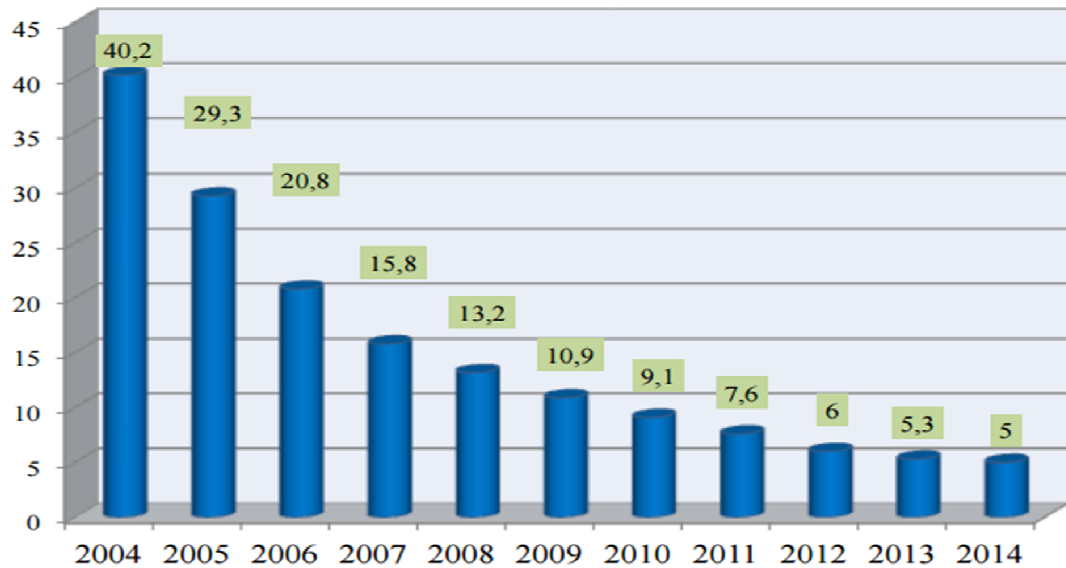
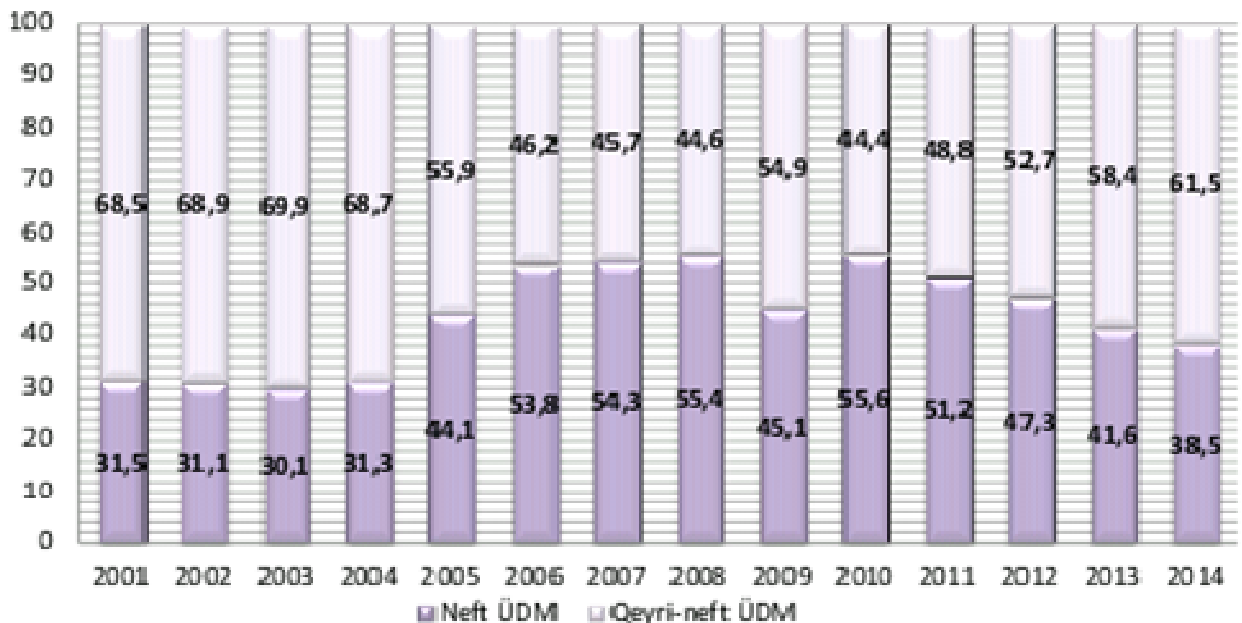

Diagram 3.1 Yoxsulluğun illər üzrə göstəriciləri, faizlə¹²

Heydər Əliyev strategiyasının həyata keçirilməsi sayəsində 1995-ci ildən Azərbaycanda inkişafın yeni mərhələsi - bərpa və dinamik inkişaf dövrü

¹² Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları

başlanmışdır. Ümummillî liderin ölkənin gələcək inkişafı ilə bağlı qarşıya qoyduğu vəzifələrdən biri də regionların tarazlı və davamlı inkişafının təmin edilməsi olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycanın davamlı inkişafı baxımından regionların inkişafını və bölgələrdəki potensialdan səmərəli istifadəni vacib hesab edirdi. Bu baxımdan, 1995-2003-cü illər regionların sürətli sosial-iqtisadi inkişafına hazırlıq mərhələsi kimi dəyərləndirilir. 1995-2003-cü illər ərzində ümumi daxili məhsul 1,7 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3,9 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 23,3 faiz, kənd təsərrüfatı istehsalı 53,8 faiz, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq əməkhaqqı 6,2 dəfə artmışdır. Bu dövrdə iqtisadiyyata bütün maliyyə mənbələri hesabına 20 milyard ABŞ dolları həcmində investisiya qoyulmuşdur. Ulu öndərin inkişaf strategiyasını uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin çevik və qətiyyətli, uzaqgörən iqtisadi siyasəti sayəsində qazanılmış uğurlar daha da möhkəmləndirilmişdir. Dövlət başçısının rəhbərliyi ilə dayanıqlı və davamlı inkişaf edən, dünyada mövqeyi möhkəmlənən, regionun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrilən ölkəmiz daha böyük uğurlara doğru inamla irəliləyir.

Diaqram 3.2 ÜDM-in tərkibində neft və qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə¹³

¹³ Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları

Özünəməxsus milli inkişaf modeli ilə tanınan Azərbaycan hazırda inkişafının keyfiyyətə yeni və yüksək inkişaf mərhələsini yaşayır. Ulu öndərin memarı olduğu müasir Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına qeyri-daimi üzv seçilməsi, kosmosa peyk çıxaran dövlətlər sırasına daxil olması, bazar iqtisadiyyatına keçidin başa çatması, ölkəmizin xaricə investisiya yatan ölkəyə çevrilməsi son illərdə qazandığımız uğurların yalnız bir hissəsidir. Bazar münasibətlərinin geniş vüsət alması, hərtərəfli iqtisadi islahatların aparılması, özəlləşdirmə proqramlarının həyata keçirilməsi, milli sahibkarlar sinfinin formalaşması ilə regionların hazırkı inkişafına əlverişli zəmin yaradıldı. Heydər Əliyev strategiyası regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair iki dövlət proqramının uğurlu icrasında da əhəmiyyətli olmuş, 2014-2018-ci illəri əhatə edən yeni dövlət proqramının icrasına zəmin yaratmışdır.

Cədvəl 3.4¹⁴

Əmək bazarının əsas-sosial iqtisadi göstəriciləri

	1990	2000	2004	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İqtisadi fəal əhalinin sayı - min nəfər	3703.4	4370.2	4365.6	4380.1	4477.7	4531.9	4587.4	4626.1	4688.4	4757.8
İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı - min nəfər	3703.4	3855.5	4016.9	4062.3	4215.5	4271.7	4329.1	4375.2	4445.3	4521.2
o cümlədən mulkiyyət formaları üzrə:										
dövlət	2618.9	1278.2	1209.3	1229.8	1244.4	1149.7	1142.7	1143.2	1157.7	1169.4
qeyri-dövlət	1084.5	2577.3	2807.6	2832.5	2971.1	3122.0	3186.4	3232.0	3287.6	3351.8
İşsizlər - min nəfər	-	514.7	348.7	317.8	262.2	260.2	258.3	250.9	243.1	236.6
Məşğulluq xidmətləri orqanlarında rəsmi işsiz statusu alan şəxslər, nəfər	-	43739	55945	56343	44481	41100	38966	38330	36791	36206
onlardan işsizliyə görə müavinət alanlar	-	2768	3084	2087	2109	2721	87	1002	934	636
İqtisadiyyatda məşğul olan qadınların sayı - min nəfər	1585.1	1839.0	1931.6	1957.6	2042.1	2071.9	2101.7	2125.2	2153.5	2183.7
İqtisadiyyatda muzzla işləyənlərin sayı - min nəf.	2100.1	1217.8	1263.9	1297.1	1410.3	1385.4	1382.9	1387.5	1480.7	1514.0
İqtisadiyyatda işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı – man.	19.5	44.3	99.4	123.6	274.4	298.0	331.5	364.2	398.4	425.1

¹⁴ Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları

Prezident İlham Əliyevin elmi əsaslara söykənən pragmatik siyasəti və gərgin əməyi sayəsində ölkəmizdə sözün əsl mənasında sıçrayışlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olunmuş və son on ildə ümumi daxili məhsul 3 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 12,2 dəfə, sənayedə yaradılmış əlavə dəyər 3,6 dəfə, strateji valyuta ehtiyatları 28,6 dəfə, daxili mənbələr hesabına əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi 3,6 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoruna investisiyalar 9,6 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı 4,5 dəfə, orta aylıq pensiyalar 7.2 dəfə, əhalinin əmanətləri 17.8 dəfə artmış, 1 milyon 300 mindən çox yeni iş yeri açılmış, yoxsulluq səviyyəsi 5 faizə enmişdir. Bu dövrdə ölkəmizdə orta illik iqtisadi artım 12,2 faiz təşkil etmiş və Azərbaycanın bu uğuru dünyada ən yaxşı nəticələrdən biri kimi qeydə alınmışdır.

Cədvəl 3.5¹⁵

Əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlər

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014*
Əhalinin hər nəfərinə düşən gəlirlər, man.	508.9	962.2	1,201.3	1,692.2	2,378.3	2,560.4	2,866.1	3,371.7	3,789.3	4,040.3	4,180.6
Əvvəlki ilə nisbətən, faizlə	108.6	120.8	124.8	140.9	140.5	107.7	111.9	117.6	112.4	106.6	103.5

ÜDM-in həcminə görə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 40 pillədən çox irəliləmiş və 2004-cü ildəki 108-ci yerdən 2014-cü ildə 67-ci yerə yüksəlmişdir. Ölkəmizdə formalaşdırılmış əlverişli biznes və investisiya mühiti investisiya axınının sürətlənməsinə şərait yaratmış, iqtisadiyyatımıza indiyədək 200 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur. Azərbaycanın əldə etdiyi uğurlar beynəlxalq təşkilatların, aparıcı reyting agentliklərinin qiymətləndirmələrində də öz əksini tapır. "Dünya rəqabət qabiliyyətliliyi 2014-2015" hesabatında Azərbaycan 144 ölkə arasında 38-ci olmuşdur və artıq 6 ildir ki, MDB ölkələri arasında birincidir. Əsas kredit reyting agentlikləri - "Fitch Ratings", "Standart & Poor's" və "Moody's" Azərbaycanın suveren reytingini investisiya reytingi səviyyəsində saxlamışlar. Bununla yanaşı,

¹⁵ Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları

Azərbaycan adambaşına düşən ümumi milli gəlirin təsnifatına görə "aşağı orta gəlirli" ölkələr qrupundan "yuxarı orta gəlirli" ölkələr qrupuna, İnsan İnkişafı hesabatında "orta insan inkişafı" ölkələri qrupundan "yüksək insan inkişafı" qrupuna yüksəlmişdir.

Azərbaycanın inkişafının hazırkı mərhələsində qarşıya qoyulmuş əsas hədəflər çoxşaxəli, innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması, əhalinin rifahının davamlı olaraq yaxşılaşdırılması, elmin, mədəniyyətin inkişafında, ictimai həyatın bütün istiqamətlərində yeni nailiyyətlərin əldə olunmasıdır. Dövlət başçısının 29 dekabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş, Heydər Əliyev ideyalarından güc alan "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası qarşıya qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsində mühüm rol oynayacaqdır. Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası sayəsində 2020-ci ilədək ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına ÜDM-in həcmnin iki dəfə artırılması nəzərdə tutulub. Rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulması sahəsində innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün müvafiq qanunvericilik bazasının və zəruri mexanizmlərin yaradılması davam etdiriləcəkdir. Bunun üçün həlledici şərtlərdən biri kimi çıxış edən insan kapitalının davamlı olaraq inkişaf etdirilməsi əsas istiqamətlərdən biri olaraq qalacaqdır. Həmin dövrdə Azərbaycanın Dünya Bankının adambaşına düşən Ümumi Milli Gəlir təsnifatına görə "yuxarı orta gəlirli ölkələr" arasında və BMT İnkişaf Proqramının İnsan İnkişafı ilə bağlı təsnifatına görə "yüksək insan inkişafı" ölkələri qrupunda üst sıralara yüksəlməsi hədəflənir. Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş vəzifələrə nail olunması ölkəmizin qüdrətinin daha da artmasını, beynəlxalq müstəvidə mövqeyinin möhkəmlənməsini və əhalinin rifahının daha da yaxşılaşmasını təmin edəcəkdir.¹⁶

Azərbaycan Respublikası regionlarının mövcud potensialından daha səmərəli istifadə etməklə yerlərdə sənaye sahələrinin və kənd təsərrüfatının inkişafını sürətləndirmək, bu işdə sahibkarlara dəstək olmaq, əhalinin yaşayış səviyyəsini

¹⁶ Heydər Əliyev strategiyası Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının təməlidir. Şahin MUSTAFAYEV, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyat və sənaye naziri. http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=3286:az%C9%99baycan-q%C9%99zeti-09-05-2015&catid=56:speeches-and-interviews&lang=az

yaxşılaşdırmaqla yoxsulluq probleminin həllinə nail olmaq və ölkəni iqtisadi cəhətdən hərtərəfli inkişaf etdirmək bu gün də dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. Ölkədə iqtisadiyyatın diversifikasiyasına və onun dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasına, infrastruktur və kommunal xidmətlərin səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə nail olmaq məqsədi ilə qərara alıram:

1. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:

2.1. aidiyyəti mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə birlikdə Dövlət Proqramının icrasını təmin edən zəruri tədbirlər görsün;

2.2. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ilə birlikdə Dövlət Proqramında illər üzrə nəzərdə tutulan tədbirlərin hər il üçün Dövlət İnvestisiya Proqramı tərtib edilərkən nəzərə alınmasını təmin etsin;

2.3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə birlikdə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsinə investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə beynəlxalq maliyyə institutları, xarici ölkələrin müvafiq qurumları və iş adamları ilə danışıqlar aparsın.

2.4. Bu Fərmandan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

3. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsini əlaqələndirsin və onun icrasının gedişi barədə ildə bir dəfə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin.

4. Bu Fərman imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, tarazlı regional və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır.

Dövlət Proqramında müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- ölkənin təbii və əmək potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi;
- infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi və sahibkarlığın inkişafının daha da sürətləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın inkişafına investisiyaların cəlb olunması işinin davam etdirilməsi;
- ixracyönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması;
- müasir tipli infrastruktur obyektlərinin yaradılması, mövcud obyektlərin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- əhalinin kommunal xidmətlərlə təminatının yaxşılaşdırılması;
- əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması.

Ümumilikdə, Dövlət Proqramının Tədbirlər Planı çərçivəsində həyata keçiriləcək tədbirlər 3 səviyyədə müəyyənləşdirilmişdir:

- Ölkə əhəmiyyətli tədbirlər;
- Bakı şəhərinin rayon və qəsəbələri üzrə tədbirlər;
- Ölkənin iqtisadi rayonları səviyyəsində həyata keçiriləcək tədbirlər;

Dövlət Proqramının Tədbirlər Planında ölkə üzrə 1066 tədbir, o cümlədən ölkə əhəmiyyətli 58, Bakı şəhəri üzrə 40, iqtisadi rayonlar üzrə 968 tədbir nəzərdə tutulmuşdur:

Dövlət Proqramının Tədbirlər Planı aşağıdakı sahələr üzrə tərtib edilmişdir:

- Vergi və pul-kredit siyasəti;
- Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsi tədbirləri;
- Ekologiya və təbii sərvətlərdən istifadə tədbirləri;
- Yol təsərrüfatı və nəqliyyat tədbirləri;

- Elektrik enerjisi, istilik və qaz təchizatı;
- Rabitə xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri;
- Su təchizatının və kanalizasiya xidmətlərinin yaxşılaşdırılması tədbirləri;
- Meliorasiya və irriqasiya tədbirləri;
- Əhalinin təhlükəsizliyi tədbirləri;
- Mənzil təsərrufatı və sosial müdafiə tədbirləri;
- Səhiyyə, mədəniyyət, idman və təhsil müəssisələrinin inşası və yenidən qurulması.

Cədvəl 3.6¹⁷

Azərbaycan Respublikası və onun regionları üzrə 2005 – 2012-ci illərdə açılmış yeni iş yerləri

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ölkə üzrə	Cəmi	169013	173886	146870	122924	73613	73009	94111	120355
	əvvəlki ilə nisbətən		102.9	84.5	83.7	59.9	99.2	128.9	127.9
	ondan daimi iş yer-i	109802	127860	105611	89557	54515	52721	72353	95685
	əvvəlki ilə nisbətən		116.4	82.6	84.8	60.9	96.7	137.2	132.2
Bakı	Cəmi	27402	32928	30589	35076	20061	16153	28158	38677
	əvvəlki ilə nisbətən		120.2	92.9	114.7	57.2	80.5	174.3	137.4
	ondan daimi iş yer-i	26607	32776	30477	34899	20061	16153	28158	38677
	əvvəlki ilə nisbətən		123.2	93.0	114.5	57.5	80.5	174.3	137.4
İqtisadi rayonlar üzrə	Cəmi	141611	140958	116281	87848	53552	52506	65953	81678
	əvvəlki ilə nisbətən		99.5	82.5	75.5	61.0	98.0	125.6	123.8
	ondan daimi iş yer-i	83195	95084	75134	54658	34454	33216	44195	57008
	əvvəlki ilə nisbətən		114.3	79.0	72.7	63.0	96.4	133.1	129.0
Abşeron	Cəmi	9045	10205	11177	7599	5382	3617	5162	5211
	əvvəlki ilə nisbətən		112.8	109.5	68.0	70.8	67.2	142.7	100.9
	ondan daimi iş yer-i	3947	6095	7220	5500	4275	3279	4605	4728
	əvvəlki ilə nisbətən		154.4	118.5	76.2	77.7	76.7	140.4	102.7
Gəncə-Qazax	Cəmi	20223	18684	22320	18396	9586	10599	13941	17432
	əvvəlki ilə nisbətən		92.4	119.5	82.4	52.1	110.6	131.5	125.0
	ondan daimi iş yer-i	13230	11774	14165	9869	5944	5914	8824	9467
	əvvəlki ilə nisbətən		89.0	120.3	69.7	60.2	99.5	149.2	107.3
Şəki-Zaqatala	Cəmi	7876	7886	7751	6332	3988	3943	5150	5545
	əvvəlki ilə nisbətən		100.1	95.8	81.7	63.0	98.9	130.6	107.7
	ondan daimi iş yer-i	5704	5023	5361	3950	3129	3086	3804	4569
	əvvəlki ilə nisbətən		88.1	106.7	73.7	79.2	98.6	123.3	120.1

¹⁷ Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları

Cədvəl 3.6-nın davamı

Lənkəran	Cəmi	24257	15255	12051	10074	4479	5066	5643	9087
	əvvəlki ilə nisbətən		62.3	79.0	83.6	44.5	113.1	111.4	161,0
	ondan daimi iş yer-i	14083	10048	6018	5125	2678	2798	3299	5480
	əvvəlki ilə nisbətən		71.3	59.9	85.2	52.3	104.5	117.9	166,1
Quba-Xaçmaz	Cəmi	9145	11079	7156	5043	5020	5965	5078	5376
	əvvəlki ilə nisbətən		121.1	64.6	70.5	99.5	118.8	35.1	105,9
	ondan daimi iş yer-i	5460	6339	2636	2481	2045	2472	3055	3247
	əvvəlki ilə nisbətən		116.1	41.6	94.1	82.4	120.8	123.6	106,3
Aran	Cəmi	40006	48197	27071	17201	13446	13894	18585	20083
	əvvəlki ilə nisbətən		120.5	56.2	63.5	78.2	103.3	133.8	108,1
	ondan daimi iş yer-i	25247	32546	18293	11980	9389	9933	12335	14020
	əvvəlki ilə nisbətən		92.3	56.2	65.5	78.4	105.8	124.2	113,7
Yuxarı Qarabağ	Cəmi	4308	4193	2869	2147	2045	2325	3827	4830
	əvvəlki ilə nisbətən		97.3	68.4	74.8	95.2	113.7	164.6	126,2
	ondan daimi iş yer-i	2340	2202	1580	928	1187	1116	2331	3496
	əvvəlki ilə nisbətən		94.1	71.8	58.7	127.9	94.0	208.9	150,0
Dağlıq Şirvan	Cəmi	5514	3102	3830	2344	2625	3178	3499	4419
	əvvəlki ilə nisbətən		56.3	123.5	61.0	112.0	121.1	110.1	126,3
	ondan daimi iş yer-i	3139	1983	1569	1260	1424	1418	1458	2665
	əvvəlki ilə nisbətən		63.2	79.1	80.3	113.0	99.6	102.8	182,8
Kəlbəcər-Laçın	Cəmi	610	1613	1317	847	473	363	1399	1626
	əvvəlki ilə nisbətən		264.4	81.6	64.3	55.8	76.7	385.4	116,2
	ondan daimi iş yer-i	411	1042	836	738	446	363	1399	1593
	əvvəlki ilə nisbətən		253.5	80.2	88.3	60.4	81.4	385.4	113,9
Naxçıvan	Cəmi	8419	8044	5827	6434	4742	3556	3669	8069
	əvvəlki ilə nisbətən		95.5	72.4	110.4	73.7	75.0	103.2	219,9
	ondan daimi iş yer-i	4356	5332	4021	4462	3458	2837	3085	7743
	əvvəlki ilə nisbətən		122.4	75.4	111.0	77.5	82.0	108.7	251,0

Nəticədə 10 il ərzində ÜDM 3,2 dəfə, qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə, investisiyalar 6,5 dəfə, əhalinin gəlirləri 6,5 dəfə artmış, yoxsulluğun səviyyəsi 8,4 dəfə azalaraq 5,3%-ə, işsizlik səviyyəsi 1,9 dəfə azalaraq 5%-ə enmiş, regionlarda 56 minə yaxın müəssisə fəaliyyətə başlamış və 1,2 milyondan çox yeni iş yeri yaradılmışdır ki, bunun 900 mini daimidir. Bu müddət ərzində regionlarda ümumi məhsul buraxılışı 3.2, sənaye məhsulu 3.1, rabitə xidmətləri 6.1, əhalinin gəlirləri 6.3, orta aylıq əmək haqqı 7.3, əhaliyə göstərilən pullu xidmətlər isə 6 dəfə artmışdır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bir çox göstəricilər üzrə artım tempi ölkə üzrə müvafiq göstəricilərdən daha yüksək olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, regionlardan vergi

ödənişləri 14,2 dəfə artmış, artıq 5 şəhər və rayonda xərclər yerli gəlirlər hesabına maliyyələşdirilir.

Son 10 il ərzində bölgələrdə 1300-dək müxtəlif təyinatlı infrastruktur obyektləri və yeni müəssisələri açılmış və müvafiq məsələlərin həlli məqsədilə ölkə başçısının sərəncamı ilə əlavə olaraq 737,4 milyon manat vəsaitin ayrılması barədə imzalanmış 240 sərəncam regionların inkişafına göstərilmiş diqqətin bariz nümunəsi kimi çıxış etmişdir. Ümumilikdə proqramların icrasına bütün mənbələr hesabına 50,7 milyard, o cümlədən birinci proqramın icrasına 16 milyard, ikinci proqramın icrasına isə 34,7 milyard manat vəsait yönəldilmişdir. Regionların inkişafının mühüm amillərindən olan infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə 10 ildə yol-nəqliyyat infrastrukturunun, elektrik, qaz və su təchizatının yenilənməsi işləri aparılmış, nəticədə regionlarda kommunal xidmətlərin səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Bundan əlavə, son 10 ildə su anbarları, hidroqovşaqlar, kanallar, drenaj şəbəkələri, yüzlərlə subartezian quyusu inşa və ya əsaslı təmir olunmuşdur. Bu obyektlər aqrar sektorun, sahibkarlığın inkişafını sürətləndirir, yeni torpaqların dövrüyyəyə cəlb edilməsinə, içməli su və enerji təchizatının daha da yaxşılaşdırılmasına imkan yaradır. Rabitə xidmətlərinin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi məqsədilə regionlarda telefon stansiyaları və poçt binaları istifadəyə verilmiş, bütün rayon mərkəzlərinə fibroptik kabel çəkilmişdir. Bu gün regionlarda hər 100 nəfərdən 60-ı internet, 48-i isə genişzolaqlı internet istifadəçisidir. ASAN xidmətinin regionlarda fəaliyyətə başlaması göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini, şəffaflığını və operativliyini artırmış və əhalinin gündəlik həyatını rahatlaşdırmış, əhəmiyyətli ekoloji tədbirlər həyata keçirilmiş, mühafizə olunan təbiət ərazilərinin sahəsi 2 dəfə artırılaraq 900 min hektara çatdırılmış, 9 milli park yaradılmış, 20 milyon ağac və kol əkilmişdir. Əhalinin ekoloji cəhətdən təmiz su ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün 400 mindən çox əhalisi olan 222 yaşayış məntəqəsində modul tipli sutəmizləyici qurğular quraşdırılmışdır.

Proqramlar çərçivəsində 2708 məktəb, regionlarda 38 mərkəzi xəstəxana olmaqla 500-dən çox səhiyyə, 700-ə yaxın mədəniyyət, 250-dən çox idman və gənclər obyektini tikilmiş və ya əsaslı təmir olunmuşdur. Məcburi köçkünlərin mənzil

şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə 12 çadır şəhərçiyi ləğv olunaraq 77 qəsəbə salınmış, burada 37 min ailə yerləşdirilmişdir. Eyni zamanda əlil və şəhid ailələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi işləri davam etdirilmiş, 2788, o cümlədən regionlarda 2041 mənzilli yaşayış binaları və 450-dən çox fərdi ev tikilmişdir.

Tarazlı regional inkişaf siyasəti qarşıdakı illərdə də davam etdiriləcəkdir. 2014-2018-ci illəri əhatə edəcək "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nda qeyri-neft sektorunun inkişafı, ixracyönümlü və rəqabətədavamlı məhsul istehsalının genişləndirilməsi, sahibkarlığın inkişafı, yol və nəqliyyat infrastrukturunun, rabitə xidmətlərinin, ekoloji vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılması, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, regionlarda, xüsusilə kəndlərdə kommunal xidmətlərlə təminatın (su və kanalizasiya təminatının, elektrik enerjisi, qaz və istilik təchizatının) daha da yaxşılaşdırılması, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman-sağlamlıq obyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğun inşası və yenidən qurulması, torpaqların su təminatının yaxşılaşdırılması üçün meliorasiya-irriqasiya işlərinin həyata keçirilməsi və yeni torpaqların dövrüyyəyə cəlb edilməsi, turizm sahəsinin inkişafı, yeni müəssisələrin açılması, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması və s. istiqamətlərdə tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur.

Dövlət Proqramının icrasına ölkə başçısının xüsusi diqqət və qayğısı nəticəsində 2014-cü ildə də regionlarda davamlı iqtisadi inkişaf təmin edilmiş, makroiqtisadi göstəricilərin daha da yaxşılaşmasına nail olunmuşdur. Belə ki, hesabat ilində ölkə iqtisadiyyatına 27 milyard dollar investisiya qoyulmuş, 9 mindən çox yeni müəssisə, 100 mini daimi olmaqla 123 min yeni iş yeri yaradılmışdır.

Ölkəmizin iqtisadi və sosial həyatında müşahidə olunan müsbət meyllərin, o cümlədən əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması sahəsində tədbirlərin davam etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı" təsdiq olunmuşdur. Dövlət Proqramı özündə əsas 9 strateji məqsədi əks etdirir. Belə ki, makroiqtisadi sabitliyi saxlamaq və qeyri-neft sektorunu tarazlı inkişaf etdirməklə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, əhalinin gəlir əldə etmək

imkanlarının genişləndirilməsi, yaşlı əhalinin, aztəminatlı ailələrin və sosial cəhətdən xüsusilə həssas qrupların sosial riskinin azaldılması, qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin davam etdirilməsi, təhsil və səhiyyə sahəsində xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi Dövlət Proqramının əsas strateji istiqamətlərindəndir. Bu sahədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2008-2015-ci illərdə ölkədə işsizlik səviyyəsinin 3-4 % həddinədək, yoxsulluğun səviyyəsinin isə 2 dəfə azaldılması nəzərdə tutulur.

Ölkə iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 4,2 faiz artaraq 443,0 manat təşkil etmişdir. Yoxsulluğu yaradan əsas amillərdən birinin işsizlik olduğunu nəzərə alaraq, yoxsulluqla mübarizədə ölkədə əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluğunun təmin olunması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsinə önəmli yer verilir. Ölkənin əməkqabiliyyətli əhalisinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 noyabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Proqram çərçivəsində əmək bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, işçi qüvvəsinə olan tələbatın stimullaşdırılması və insan kapitalının inkişaf etdirilməsi, sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının məşğulluğunun təmini, işaxtaran və işsiz şəxslərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməkdədir. 2014-cü il ərzində ölkədə təxminən 100 mini daimi olmaqla 123 mindən çox yeni iş yeri açılmışdır. Həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 01 yanvar 2015-ci il tarixə ölkədə işsizlik səviyyəsi 4,9 faiz təşkil etmişdir. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, ətraf mühitin mühafizəsi və digər sahələrdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası uğurla davam etdirilir ki, bu da ölkədə yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynayır.

Ölkə iqtisadiyyatında muzzla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı 2014-cü ildə 2013-cü ilə nisbətən 4,2 faiz artaraq 443,0 manat təşkil etmişdir. Yoxsulluğu

yaradan əsas amillərdən birinin işsizlik olduğunu nəzərə alaraq, yoxsulluqla mübarizədə ölkədə əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluğunun təmin olunması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsinə önəmli yer verilir. Ölkənin əməkqabiliyyətli əhalisinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 noyabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Proqram çərçivəsində əmək bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, işçi qüvvəsinə olan tələbatın stimullaşdırılması və insan kapitalının inkişaf etdirilməsi, sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının məşğulluğunun təmini, işaxtaran və işsiz şəxslərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməkdədir. 2014-cü il ərzində ölkədə təxminən 100 mini daimi olmaqla 123 mindən çox yeni iş yeri açılmışdır. Həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 01 yanvar 2015-ci il tarixə ölkədə işsizlik səviyyəsi 4,9 faiz təşkil etmişdir. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, ətraf mühitin mühafizəsi və digər sahələrdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası uğurla davam etdirilir ki, bu da ölkədə yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynayır.

təhsil almaq imkanı yaradan səmərəli ali təhsil sisteminin formalaşdırılmasıdır. Təhsilin inkişafı üzrə Strategiyanın reallaşdırılması təhsilin məzmununun, kadr hazırlığının, təhsili idarəetmə sisteminin və təhsil infrastrukturunun qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə və Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına uyğun yenidən qurulmasına imkan verərək, ölkədə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın bərqərar olmasını, informasiya cəmiyyətinin təşəkkülünü və ölkənin davamlı inkişafını təmin edəcəkdir. Təhsildə aparılan islahatlar nəticəsində əhalinin təhsil səviyyəsi artmış və hazırda respublikada 15 və yuxarı yaşda olan əhalinin hər 1000 nəfərindən 970-i ali, orta ixtisas və orta təhsilə malikdir.

Respublikada qadınlara və uşaqlara göstərilən müalicə-profilaktika yardımının keyfiyyətini yüksəltmək, onların sağlamlıq vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmaq məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 13 iyun tarixli

Sərəncamı ilə “Ana və uşaqların sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına dair 2014-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilmiş və icra edilməkdədir.

Əhalinin sosial müdafiəsinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə 22 noyabr 2013-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il üçün yaşayış minimumu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”na əsasən yaşayış minimumu ölkə üzrə 125 manat və “Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il üçün ehtiyac meyarının həddi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”na əsasən ehtiyac meyarının həddi 100 manat məbləğində müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamına əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən müəyyən olunan istehlak qiymətləri indeksinin illik səviyyəsinə uyğun olaraq 2014-cü ilin yanvar ayının 1-dən bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 2,4 faizlik artım hesablanmışdır. Əhalinin 13,6 faizinin pensiyaçıların təşkil etdiyini nəzərə alaraq, onların rifah halını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə ölkədə pensiya sistemində “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində “Əmək pensiyaları haqqında” Qanuna dəyişikliklər edilmiş və bu dəyişikliklərə uyğun olaraq 1 iyul 2011-ci il tarixdən etibarən pensiya təminatında vahid prinsipin tətbiqinə başlanılmışdır. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərman və Sərəncamlarına əsasən 2013-cü ilin sentyabr ayının 1-dən minimum əmək haqqının, əmək pensiyalarının baza hissəsinin və sosial müavinətlərin, həmçinin məcburi köçkünlərə yemək xərci üçün verilən aylıq müavinətin məbləği artırılmışdır. Həmçinin, ölkə başçısının müvafiq Sərəncamları ilə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, gənclər və idman müəssisələrində çalışan işçilərin əməkhaqları 2013-cü ilin sentyabr ayının 1-dən orta hesabla 10 faiz artırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının icrası olaraq əhalinin kəmiyyət və keyfiyyət artımını təmin etmək məqsədilə demoqrafiya və əhali sakinliyi sahəsində 2025-ci ilədək dövrü əhatə edən Dövlət Proqramının, eyni zamanda ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsi məsələlərini daimi diqqət mərkəzində saxlamaq məqsədilə “Ahıl vətəndaşların sosial

müdafiəsinin gücləndirilməsinə dair Dövlət Proqramının (2014-2020-ci illər)” hazırlanması üzrə işlər aparılır. Əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində yoxsulluq səviyyəsi enmiş və 2014-cü ildə 5,0 faiz təşkil etmişdir.

3.3. Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ və proqram təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Beləliklə, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində infrastruktur təminatı yaxşılaşmış, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün imkanlar daha da genişlənmiş, bölgələrimizin siması dəyişmiş və investisiya cəlbediciliyi artmışdır. Bu da regionlarda rəqabət qabiliyyətli və ixrac yönümlü məhsullar istehsal edən, müasir texnologiyalara əsaslanan müəssisələrin yaradılmasına şərait yaradır. Regionlarda istehsal olunan bir çox məhsullar artıq Avropa və Amerika bazarlarına da ixrac olunur ki, bu da bütövlükdə qeyri-neft ixracını artırmışdır. İxrac yönümlü müəssisələrə dövlət dəstəyinin genişləndirilməsi və ixrac imkanlarının daha da artırılması istiqamətində işlər davam etdirilir. Heç şübhəsiz ki, yeni müəssisələrin yaradılması, mövcud istehsal sahələrinin genişləndirilməsi regionlarda yaşayan əhalinin iş yerləri ilə təmin olunmasında xüsusi rol oynayır. Proqramın icrasının ən əhəmiyyətli göstəricilərindən biri də məhz regionlarda məşğulluğun artması, gəlir əldə etmək imkanlarının genişlənməsi və həyat səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində əhalinin paytaxta axını əks proseslə əvəz olunmasıdır.

Ölkənin hakimiyyəti tərəfindən regional inkişafa göstərilən diqqət ölkənin hər bir bölgəsində yeni istehsal və emal müəssisələrinin, xidmət və digər infrastruktur, turizm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və digər sahələr üzrə obyektlərin yaradılmasına, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, onların güzəranının xeyli yaxşılaşdırılmasına təkan vermişdir. Regionlarda infrastrukturun, o cümlədən elektrik

enerjisi, qaz və su təchizatı, nəqliyyat və rabitə infrastrukturunun, sosial infrastrukturun inkişafı istiqamətində uğurlu nəticələr qazanılmışdır.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, 2008-ci ildən başlayaraq dünyada baş verən qlobal iqtisadi böhran ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi inkişaf proqramlarının icrasına təsir edə bilmədi. Böhran bir sıra ölkələrdə iqtisadiyyatın durğunluğu, bəzi ölkələrdə isə tənəzzülə uğraması ilə müşayiət olundu. Azərbaycan isə qlobal böhranı kifayət qədər hazırlıqlı qarşıladı. Eyni zamanda, regional inkişaf proqramının icrası uğurla davam etdirildi və nəzərdə tutulan bütün layihələr vaxtında həyata keçirildi. Dünyada baş verən qlobal böhran fonunda Azərbaycanın davamlı inkişafı, bütün sosial-iqtisadi proqramların tam həcmdə və vaxtında yerinə yetirilməsi iqtisadiyyatın möhkəm təməllər üzərində qurulduğunu və milli iqtisadi inkişaf modelinin alternativsiz olduğunu növbəti dəfə əyani şəkildə sübut etdi.

Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən, sistemli və qətiyyətli sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti, regionlara göstərilən diqqət, o cümlədən ölkədə yaradılmış əlverişli iqtisadi mühit qarşıdakı illərdə də dövlət proqramından irəli gələn vəzifələrin, verilmiş tapşırıqların vaxtında və yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsini, hər bir bölgənin və bütövlükdə ölkəmizin inkişafının daha da sürətlənməsini təmin edəcəkdir.

Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi kimi: "Azərbaycan bir neçə ildən sonra inkişaf etmiş ölkələrin sırasına daxil olacaq".

Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının regional kontekstdə əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanması ümumilikdə, ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin daha da artmasına mühüm təkan verir. Ən əsas cəhət isə odur ki, dəyişiklik, müasirlik yalnız görüntüdə, abadlıq-quruculuq işlərində deyil, inkişaf Azərbaycan vətəndaşlarının güzəranında, rifahında real əksini tapır.

Son illərdə Azərbaycanda onlarla müxtəlif sosial inkişaf proqramları, o cümlədən təhsilin inkişafı istiqamətində, qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həllinə yönəlmiş, yoxsulluğun azaldılması istiqamətində, müxtəlif institusional proqramların həllinə yönəldilmiş regional və respublika əhəmiyyətli kompleks proqramlar qəbul olunmuşdur. Aparılan təhlillər göstərir ki,

Azərbaycanda dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması sahəsində xeyli müsbət təcrübə əldə olunmuşdur. Lakin bütövlükdə regional inkişaf proqramlarının idarə olunmasının əldə olunmuş təcrübə əsasında təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Hüquqi bazanın genişləndirilməsinə, regional inkişafın vacib problemlərinin proqram metodları ilə həlli üçün məqsədli proqramların seçilməsi üçün əsaslandırılmış kriteriyalarının müəyyənləşdirilməsinə xüsusi ehtiyac duyulur. Regional inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanması üzrə aşağıdakı sahələrdə metodik tövsiyələr təklif olunur: regional inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanma alqoritminin və reallaşdırılmasının təşkilati-təsərrüfat və hüquqi mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması; regional inkişafın strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və sosial-iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsi metodikası; regionun dayanıqlı inkişafına nail olmaq və iqtisadi artımı təmin etmək üçün mərkəzi, regional və yerli özünüidarəetmə səviyyəli proqram tədbirləri kompleksinin işlənilib hazırlanması metodikası.¹⁸

Tədqiqatlar göstərir ki, dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının reallaşdırılması aşağıdakı kimi çətinliklərlə bağlı ola bilər: təbii resursların ekstensiv istifadəsinə yönəlmiş makroiqtisadi siyasət; təbii resurslara mülkiyyət hüquqi ilə bağlı dəqiq qanunvericiliyin olmaması; təbii resursların regionun təsərrüfat və ətraf mühit potensialının tərkib hissəsi kimi uçuşu və qiymətləndirilməsinin səmərəli sistemi və metodikasının olmaması və s. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün ən vacib məsələlərdən biri dövlətin siyasət tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı mərkəzlə regionlar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin keyfiyyətə yeni modelinin işlənilib hazırlanmasından ibarət olmalıdır. Bu model, bir tərəfdən, ekoloji və sosial alt sistemlərin inkişaf yollarının müəyyən olunmasına, digər tərəfdən iqtisadi inkişaf məhdudiyyətlərinin formalaşdırılmasına istiqamətlənməlidir. Hər bir konkret situasiyaya uyğun olaraq prioritetlərin dəyişilməsi zamanı model kifayət qədər çevik investisiya siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

¹⁸ Xatirə Mail qızı Hüseynova. Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunması problemləri. 08.00.05 - "Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (regional iqtisadiyyat)" İqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. GƏNCƏ – 2011

Azərbaycanda yeni regional siyasətin formalaşdırılması və regional inkişaf strategiyaları hazırlanmasının əsasında durmalı olan ideologiyanın seçilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Azərbaycanda yeni regional siyasətin missiyası aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilə bilər: ölkə ərazisində əhalinin rifahını və həyat səviyyəsini yüksəltmək, keyfiyyətli iqtisadi artım templərinin dayanıqlığını təmin etmək, ölkənin və regionların rəqabət üstünlüklərini gücləndirmək məqsədi ilə regionların (bələdiyyələrin) sosial-iqtisadi inkişafına yardım göstərilməsi. Regional siyasətin məqsədi aşağıdakıları əhatə edə bilər: regional iqtisadi və sosial inkişafı optimallaşdırmaq; yerli resurslardan tam istifadə etmək; regionlararası fərqlərin tarazlaşdırılması; “artım qütblərinin” stimullaşdırılması; vahid iqtisadi məkanın möhkəmləndirilməsi və s.

Azərbaycan Respublikasında yeni regional siyasətin strateji məqsədləri aşağıdakılardan ibarət ola bilər: ölkənin və onun regionlarının qlobal rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin olunması; sürətli iqtisadi artıma və iqtisadiyyatın strukturunun dəyişdirilməsinə nail olmaq üçün regionların resurslarının səfərbər edilməsi prosesinin stimullaşdırılması; insan kapitalının inkişafı, regionda əhalinin peşə mobilliyinin təmin olunması; dayanıqlı inkişaf üçün regionlarda ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması; idarəetmənin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və ictimai maliyyədən səmərəli istifadənin təmin olunması. Həmçinin işdə regional inkişaf məqsədlərinə nail olunması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olunmuşdur: regional və yerli özünüidarəetmə səviyyəsində strateji planlaşdırma alətlərinin tətbiqi üçün stimulların yaradılması; qanunvericiliklə dövlət hakimiyyət orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları arasında dəqiq səlahiyyət bölgüsünün aparılması; regional sosial-iqtisadi göstəricilərin, normativ hüquqi bazanın vəziyyətinin, biznesin inkişafı və investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə formal və qeyri-formal maneələrin olub-olmamasına, infrastruktur maneələrinin və iri investisiya layihələrinin reallaşdırılması imkanlarının aşkara çıxarılmasına imkan verən monitoring sisteminin yaradılması; regionlararası əlaqələndirmə sisteminin formalaşdırılması, regional inkişaf strategiyasının işlənilməsinə maraqlı tərəflərin cəlb olunması; regionların və bələdiyyə qurumlarının mövcud maliyyə

stimullaşdırılması mexanizmlərinin reallaşdırılması, yerli özünüidarətmə orqanlarının regional inkişafı ilə bağlı səylərinin birgə maliyyələşdirilməsi və s. Regional siyasət, yerli özünüidarətmə orqanları da daxil olmaqla, regional inkişafın müxtəlif subyektlərinin birgə müzakirələrinin və razılaşdırmalarının nəticəsi kimi formalaşdırılmalı, bir regionda vəziyyətin digər regionların hesabına yaxşılaşdırılmasını deyil, hər bir regionun maraqlarını nəzərə almaqla bütünlükdə ölkə qarşısında duran iqtisadi və siyasi məsələlərin həllinə və ölkənin iqtisadi potensialını inkişaf etdirməyə imkan yaratmalıdır.

Yeni regional siyasətin işlənilib hazırlanmasının ən vacib amillərindən biri institusional elementin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Şərti olaraq “Azərbaycan Respublikasının ərazi inkişafı haqqında”, “Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsasları haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında regional siyasətin əsas istiqamətləri haqqında” qanunların qəbul olunmasına xüsusi ehtiyac vardır. Məsələn, “Ərazi inkişafı haqqında” qanunda ölkənin ərazi inkişafının baş sxeminin qurulması prinsipləri (dövlət əhəmiyyətli infrastruktur obyektlərinin, iri sosial obyektlərin yerləşdirilməsi, ölkə ərazisinin funksional zonalaşdırılması və s.) müəyyənləşdirməli, bu sxemin regionlarla, iri bələdiyyələrlə razılaşdırılma mexanizmləri müəyyən edilməlidir. “Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsasları haqqında” qanunda regional inkişafın məqsədlərinin, vəzifələrinin və əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, müasir regional siyasətin prinsiplərinin, forma və metodlarının, regional inkişafda tarızlıqın və səmərəliliyin təmin olunması üçün büdcə fondlarının formalaşdırılması və xərclənməsi qaydalarını, xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla regionların differensiasiyasının aparılması məqsədəuyğun olardı. “Azərbaycan Respublikasında regional siyasətin əsas istiqamətləri haqqında” qanunda regional siyasətin məqsədləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilə bilər: dövlətin ərazi bütövlüyünün əsaslarının və sabitliyin möhkəmləndirilməsi; bütün regionlarda iqtisadiyyatın inkişafına, regional və ümumdövlət əmtəə, əmək, kapital bazarlarının yaranmasına, institusional və bazar infrastrukturun inkişafına şərait yaratmaq; regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsində dərin fərqlərin aradan qaldırılması və əhalinin rifah halını yaxşılaşdırmaq məqsədilə regionların iqtisadi

bazasının möhkəmləndirilməsi, məskunlaşma sisteminin rasionallaşdırılması üçün mərhələlərlə şəraitin yaradılması; regionların təsərrüfat strukturunun iqtisadi və sosial baxımdan özünü doğruldan rasionallıq və komplekslik səviyyəsinin təmin olunması, regional iqtisadiyyatın həyat qabiliyyətinin yüksəldilməsi və s. Sosial problemlərin həllinə kömək edə biləcək qanunlardan biri də “Azərbaycan Respublikasında dövlət minimal sosial standartları haqqında” qanun ola bilər ki, burada təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və s. sahələr üzrə dövlət minimal sosial standartlarının müəyyənəndirilməsi və tətbiqi məsələləri öz əksini tapardı və regionların sosial inkişafı səviyyələrindəki disproporsiyaların azaldılması, geri qalmış ərazilərdə bu səviyyənin qəbul olunmuş standartlara çatdırılmasını təmin edərdi. Eyni zamanda respublikanın büdcə-vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilməsi tələb olunur.

Respublikamızda gələcəkdə iqtisadi baxımdan depressiv, geri qalan ərazilərin sürətli inkişafını təmin etməli olan qanunlar və ya digər normativ hüquqi sənədlər qəbul olunmalıdır. Bizim qanunvericilikdə bu cür qanunlar yoxdur və elmi ədəbiyyatda onların hazırlanmasına yalnız müəyyən yanaşmalardan danışılır. Bu tipli qanunlara şərti olaraq “Depressiv ərazilərə dövlət yardımı tədbirləri haqqında”, “Geri qalmış ərazilərin inkişaf etdirilməsi haqqında” və s. sənədləri aid etmək olar. Bu qanunlarda depressiv və geri qalmış regionların müəyyənəndirilməsinin meyar və prosedurları işlənib hazırlanmalı, onlara yardımın qaydaları öz əksini tapmalıdır. Region tiplərinin formalaşdırılması və fəaliyyətinin təmin olunması sahəsində normativ sənədlərin işlənib hazırlanması və tətbiqi tələb olunur. Xüsusi halda depressiv rayonların, sərhədyanı rayonların inkişafının normativ-hüquqi bazası yaradılmalı və inkişaf etdirilməlidir. Ölkədə regionlararası sosial-iqtisadi fərqlərin azaldılmasının hüquqi həlli qanunlar sisteminin işlənib hazırlanması ilə bağlıdır. Belə qanunlardan biri “Regionların sosial-iqtisadi inkişafındakı asimmetriyanın azaldılması haqqında” qanun olardı ki, burada asimmetriyanın azaldılması probleminin həllinin ümumi prinsiplər məsələləri öz əksini tapmış olardı. Bu qanunun əsas müddəaları aşağıdakıları özündə əks etdirə bilər: regional siyasətinin institusional strukturunun təkmilləşdirilməsi eyni zamanda regional siyasətlə məşğul

olan institutların (qanunverici və icra hakimiyyəti orqanları və s.) yenidən təşkili, regional siyasətin praktiki reallaşdırılması üçün norma və qaydalar kompleksinin formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilməlidir; regionların inkişafındakı sosial-iqtisadi disproporsiyaların azaldılması probleminin ümumdövlət xarakteri dövlət tənzimlənməsi problemini (dövlət proteksionizmi, sistemlilik, müsabiqəlilik, şəffaflıq, və s.) ön plana çəkir; regional inkişafdakı disproporsiyaları azaltmaq tədbirlərini maliyyələşdirmək üçün depressiv və geri qalmış regionlara maliyyə yardımı fondu yaradılmalıdır.

Regional siyasətin maliyyə resursları ilə bağlı isdə regional inkişafın maliyyə təminatı üçün təşkilati mexanizmlərin yaradılması və təkmilləşdirilməsi təklif olunur. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, regional siyasətin maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında ən vacib məsələlərdən biri hər bir proqram üzrə büdcədənənar maliyyə mənbələrinin tapılmasından ibarətdir. Ona görə də hesab edirik ki, regionların inkişafında disproporsiyaların azaldılması tədbirlərini maliyyələşdirmək, depressiv və geri qalmış regionlara maliyyə yardımlarını həyata keçirmək üçün, bir sıra ölkələrdə olduğu kimi, xüsusi fondun yaradılması məqsədəuyğun olardı. Regional siyasətin maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında maliyyə bazarının ərazi aspekti də mühüm rol oynayır. Bu həm də regionların iqtisadi potensialına, onların inkişafındakı fərqlərin və asimmetriyanın səviyyəsinə də təsir edir. Azərbaycanda Bakı şəhəri istisna olmaqla bank kapitalının regionların investisiya potensialına təsiri zəifdir. Hazırkı dövrdə bankların paytaxtda cəmləşməsi meyli hələ də davam etməkdədir. Banklar arasında Bakı şəhərində güclü rəqabətin olması paytaxt bazarının əlverişli şəraiti ilə bağlıdır.

Regionun bank və maliyyə strukturlarının banklar assosiasiyası ilə əməkdaşlığı da regional inkişaf məsələlərinin həllinə kömək edə bilər. Banklar assosiasiyası bankların və maliyyə strukturlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, zəruri normativ-hüquqi bazanın, onlar üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, xarici banklar və maliyyə strukturları ilə əlaqələrin yaradılması yolu ilə regionların müasir maliyyə sisteminin formalaşdırılmasına əhəmiyyətli töhfə verə bilərlər. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələri arasında olan fərqlərin aradan qaldırılması regional

inkişafın prioritet istiqamətlərindəndir. Regionlararası fərqlərin aradan qaldırılmasında səmərəlilik vacib şərtlərdən biridir. Oudur ki, bu problemin həlli üçün səmərəli inkişafın müasir paradigması olmalıdır. Qlobal maliyyə-iqtisadi mühitinə inteqrasiya etməyə başlayan gənc dövlətlərin lider dövlətlərə yaxınlaşma arzuları hər şeydən əvvəl dövlətin özünün modernləşməsini, onun funksiyalarının yenidən qurulmasını və təkmilləşdirilməsini, idarəetmə strukturunun rasionallaşdırılmasını və həlledici qərarların qəbul edilmə mexanizmi də daxil olmaqla idarəçilik alətlərinin yenilənməsini tələb edir. Regional inkişafda səmərəlilik problemi uyğun alqoritmlərin məqsədyönlü şəkildə istifadəsini nəzərdə tutur. Səmərəli sosial-iqtisadi inkişafın müasir paradigması isə aşağıdakı prosesləri özündə birləşdirir: regionlar arasında qarşılıqlı faydalı əlaqələrin təkmilləşdirilməsi; səmərəli sosial-iqtisadi inkişafın təşkili və tətbiqi; icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsi; daxili intizamlılıq.

İnvestisiyalar regional inkişafın vacib amilidir. Fikrimizcə, investisiya layihələrinin region səviyyəsində dəstəklənməsi üçün üç səviyyədə seçim həyata keçirilməlidir. Birinci mərhələdə təklif olunan təsnifata uyğun olaraq regional inkişaf prioritetlərinin tələblərinə cavab verən layihələr seçilir və onların ilkin ekspertizası həyata keçirilir. İkinci mərhələdə layihələrin kompleks ekspertizası həyata keçirilir və bu zaman müsbət rəy almış layihələr üçüncü mərhələyə çıxarılır. Üçüncü mərhələdə layihənin seçilməsi və region səviyyəsində dəstəklənməsi üçün alınan nəticələrin meyarlara uyğunluğunu yoxlanılır. Təklif olunan qayda regionun inkişaf prioritetlərindən asılı olaraq meyarların sayının, çəki əmsallarının dəyişdirilməsi yolu ilə adaptasiya oluna bilər. Regionda kadr hazırlığı məsələsi prioritet hesab olunmalı, həm dövlət, həm də sahibkarlar tərəfindən dəstəklənməlidir. Regionda təsərrüfatçılıq kadrlarının fasiləsiz peşə təhsili sistemi yaradılmalıdır. Bu sistemə sahibkarlar, təsərrüfatçılıq subyektlərinin kadrları (dövlət, bələdiyyə, özəl), dövlətin iqtisadi idarəetmə orqanlarının kadrları cəlb olunmalıdır. Sosial xidmətlərin intensivliyi və keyfiyyət göstəricilərinin artırılması tətbiq olunan texnologiyadan kifayət qədər asılı olduğundan belə obyektlərin yaradılması zamanı bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğu, dövlət ərazi idarəetmə sisteminin inkişafı ilə, digər tərəfdən isə regionların inkişafında olan fərqlərlə bağlıdır. Regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması ilə əlaqədar nəzəri-metodoloji məsələlərin respublikamızın şəraitinə uyğun tədqiq edilməsi və öyrənilməsi xüsusilə vacibdir. Səmərəli regional siyasətin, regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması mexanizminin işlənib-hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün yüksək ixtisaslı kadrlara, mütəxəssislərə kifayət qədər bilik vermək lazımdır. Bunun da ən başlıca səbəbi respublika-daxili regional siyasətin aparılması üçün müvafiq normativ hüquqi bazanın yaradılmaması olmuşdur. Bu da respublika-daxili regionl problemlərin həllinə mane olur. Belə bir vəziyyətdə səmərəli regional siyasətin həyata keçirilməsi və regionların səmərəli tənzimlənməsinə nail olunması üçün mükəmməl hüquqi mexanizmin və təkmil normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması zəruri şərtə çevrilmiş olur. Ölkədə son illərdə həyata keçirilən islahatların başlıca məqsədi demokratik və güclü iqtisadiyyata malik müstəqil dövlətin qurulmasından ibarət olmuşdur. İqtisadi sahədə həyata keçirilən tədbirlər bazar iqtisadiyyatı mexanizmləri əsasında sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, yerli və xarici investisiyaları, müasir texnologiyaları cəlb etmək və qabaqcıl idarəetmə təcrübəsindən faydalanmaqla rəqabətə davamlı məhsul istehsal edən müəssisələrin, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və nəticə etibarilə ölkənin iqtisadi qüdrətinin artırılmasına yönəlmişdir. Uğurlu neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində ilbəl artan neft və qaz gəlirlərini qeyri-neft sektoruna yönəltməklə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafına nail olmaq son illər Azərbaycan dövlətinin qarısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri olmuşdur. Bu baxımdan regionların inkişafının sürətləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca hədəflərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Regionlarda mövcud olan əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək, iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və aqrar sektorda islahatları dərinləşdirmək, əhalinin məşğulluğunu artırmaq, yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, infrastrukturu

yeniləşdirmək, əlverişli investisiya şəraiti, müasir tipli müəssisələr, yeni iş yerləri yaratmaq istiqamətində sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə regionların bilavasitə davamlı sosial-iqtisadi inkişafını nəzərdə tutan 2004-2008, 2009-2013 və 2014-2018-ci illəri əhatə edən iki proqram hazırlanmış, birinci və ikinci proqram reallaşdırılaraq uğurla başa çatdırılmış, üçüncü proqram da eyni uğurla reallaşdırılmaqdadır. Regionlarda infrastrukturun yenidən qurulması ilə bağlı həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlərin hamısı hər üç proqramda tam olaraq öz əksini tapmışdır. Bu gün tam əminliklə demək mümkündür ki, Azərbaycan regionlarının bugünkü sosial – iqtisadi inkişafı və canlanması bilavasitə adıçəkilən proqramların qəbul edilməsi və reallaşdırılması ilə bağlı olmuşdur. Sonuncu, 2014-2018-ci illəri əhatə edən dövlət proqramlarında regionlarda, mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə sosial sfera sahələrinin, kommunal xidmət və digər infrastruktur obyektlərinin, yeni istehsal və emal müəssisələrinin yaradılması, mövcud müəssisələrdə istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsi, rabitə və informasiya texnologiyalarının tətbiqinin sürətləndirilməsi, sosial infrastrukturun yaxşılaşdırılması, o cümlədən müasir standartlara cavab verən təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət və idman obyektlərinin inşası, yenidən qurulması, əlillər və şəhid ailələri üçün yaşayış binalarının tikintisi üzrə kompleks tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində qəbul edilmiş dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər ölkədə makroiqtisadi sabitliyi təmin etmiş, iqtisadiyyatın dinamik inkişafına təkan vermiş, əhəlinin həyat səviyyəsini xeyli yaxşılaşdırmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş müxtəlif dövlət proqramları çərçivəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi Bakı şəhərində də abadlıq-quruculuq işlərinin sürətlənməsinə, əhaliyə göstərilən sosial xidmətlərin həcmnin və keyfiyyətinin yaxşılaşmasına, ümdə məsələlərin həlli istiqamətində irimiqyaslı işlər görülməsinə şərait yaratmışdır. Belə ki, Bakı şəhəri və onun ətraf qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində “Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı” və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 4 may 2011-ci il tarixli, 1490 nömrəli Sərəncamı ilə

“2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

Əvvəlki Tədbirlər Proqramının məntiqi davamı olan “2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı”nda Bakı şəhəri və onun qəsəbələrində elektrik enerjisi, qaz, su və kanalizasiya, istilik təchizatı sahəsində davamlı işlərin aparılması, yolların və digər infrastruktur obyektlərinin inşası, yenidən qurulması və inkişafı layihələrinin həyata keçirilməsi, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, sosial-mədəni infrastruktur obyektlərinin (təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, turizm və s.) beynəlxalq standartlara uyğun yenidən qurulması və inkişafı, yeni iş yerlərinin və yeni müəssisələrin açılması və digər işlər nəzərdə tutulmuşdur. Ümumilikdə Dövlət Proqramında 16 müxtəlif sahəni əhatə edən 817 tədbirin icrası nəzərdə tutulmuşdur ki, bunlardan da 22-si ümumərazi inkişaf tədbirlərini, 779-u Bakı şəhərinin rayonlarını və 16-sı isə Abşeron rayonunu əhatə edir. Proqrama əsasən müəyyən edilmiş tədbirlərin icrası paytaxt və onun qəsəbələrinin davamlı inkişafına, infrastrukturun yeniləşdirilməsinə səbəb olmaqla yanaşı, təbii və iqtisadi potensialdan, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə, əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin daha da azaldılmasına təkan verəcəkdir.

Beləliklə, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində infrastruktur təminatı yaxşılaşmış, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün imkanlar daha da genişlənmiş, bölgələrimizin siması dəyişmiş və investisiya cəlbediciliyi artmışdır. Bu da regionlarda rəqabət qabiliyyətli və ixrac yönümlü məhsullar istehsal edən, müasir texnologiyalara əsaslanan müəssisələrin yaradılmasına şərait yaradır. Regionlarda istehsal olunan bir çox məhsullar artıq Avropa və Amerika bazarlarına da ixrac olunur ki, bu da bütövlükdə qeyri-neft ixracını artırmışdır. İxrac yönümlü müəssisələrə dövlət dəstəyinin genişləndirilməsi və ixrac imkanlarının daha da artırılması istiqamətində işlər davam etdirilir. Heç şübhəsiz ki, yeni müəssisələrin yaradılması, mövcud istehsal sahələrinin genişləndirilməsi regionlarda yaşayan əhalinin iş yerləri ilə təmin olunmasında xüsusi rol oynayır. Proqramın icrasının ən əhəmiyyətli göstəricilərindən

biri də məhz regionlarda məşğulluğun artması, gəlir əldə etmək imkanlarının genişlənməsi və həyat səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində əhalinin paytaxta axını əks proseslə əvəz olunmasıdır.

Prezident İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi kimi: "Azərbaycan bir neçə ildən sonra inkişaf etmiş ölkələrin sırasına daxil olacaq". Azərbaycanın hərtərəfli inkişafının regional kontekstdə əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanması ümumilikdə, ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin daha da artmasına mühüm təkan verir. Ən əsas cəhət isə odur ki, dəyişiklik, müasirlik yalnız görüntüdə, abadlıq-quruculuq işlərində deyil, inkişaf Azərbaycan vətəndaşlarının güzəranında, rifahında real əksini tapır.

Azərbaycan regionlarının davamlı inkişafının mövcud vəziyyətinin, onun tənzimlənməsinin iqtisadi-hüquqi aspektlərinin təhlil edilməsi, inkişafın təmin edilməsində regional proqramların rolunun və əhəmiyyətinin təhlil edilib ümumiləşdirilməsi əsasında regionlarda davamlı inkişafa keçidin nəzəri-metodoloji əsaslarının təkmilləşdirilməsi, onun dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi-hüquqi mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinə dair aşağıdakı bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür:

1. Təklif olunur ki, regional inkişaf proqramlarının təşkilati mexanizminin səmərəliliyinin artırılması üçün "Məqsədli dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanması, təsdiqi və reallaşdırılması qaydaları" adlı sənədin və ya "Məqsədli inkişaf proqramları haqqında" xüsusi qanunun qəbul edilməsi məqsədəuyğun olardı. Burada məqsədli proqramların mərkəzi, regional, yerli inkişaf proqramları kimi dəqiq təsnifatının müəyyənləşdirilməsi, hər bir səviyyə üçün onların predmeti, hazırlanma məqsədləri və reallaşdırılması, sifarişçiləri və icraçılarının funksiyaları dəqiq öz əksini tapmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin bir çoxunun təcrübəsinin və elmi mənbələrin təhlili dayanıqlı inkişafa yönəlmiş regional siyasətin işlənilib hazırlanmasının zəruriliyini sübut edir.

2. Yeni regional siyasətin işlənilib hazırlanmasının ən vacib amillərindən biri institusional elementin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Şərti olaraq "Azərbaycan Respublikasının ərazi inkişafı haqqında", "Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsasları haqqında", "Azərbaycan Respublikasında regional

siyasətin əsas istiqamətləri haqqında” qanunların qəbul olunmasına xüsusi ehtiyac vardır.

3. Regionlarda təsərrüfat subyektlərinin, xüsusilə də aqrar sahənin maliyyələşdirilməsində yaxından iştirak edən kredit təşkilatları sistemi inkişaf etdirilməli, aqrar sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsinə imkan verən yeni bank sistemi formalaşdırılmalıdır. Bunun üçün ixtisaslaşmış aqrar kommersiya banklarının yaradılması təmin edilməlidir. Həmin bankların inkişaf etdirilməsi üçün fəal dövlət dəstəyindən istifadə edilməli və bu yardımlar aşağıdakı sahələri əhatə etməlidir:

4. Təbii ki, hazırlanan proqramların uğurlu realizə edilməsi bilavasitə yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətindən asılıdır. Bu, ilk öncə, rayon icraiyyə komitəsi və bələdiyyə rəhbərliyinə aiddir. Əfsuslar ki onların böyük əksəriyyətinin fəaliyyətini qənaətbəxş saymaq olmaz, məhz buna görə rayonlar əsasən mərkəzdən dotasiya hesabına daxili problemlərin həllinə can atırlar. O ki qaldı bələdiyyələrin fəaliyyətinə, bu sahədə vəziyyət daha ağırdır, çünki bələdiyyələr təzə yaranmış yerli idarəetmə strukturu olduğu üçün hələ ki rayonların idarəedilməsində ya öz yerini müəyyən etməyib, ya da rayon əhalisi arasında inam və nüfuz qazanıb. Respublikanın regional inkişaf strategiyasının hazırlanmasında yuxarıda qeyd olunanları nəzərə almağı vacib hesab edirik.

5. Ölkə iqtisadiyyatının mövcud strukturunu nəzərə almaqla konkret sahələrin inkişaf etdirilməsi məqsədilə sənaye şəhərciyinin yaradılması, xüsusilə Azad İqtisadi Zonaların (məsələn: Yeni Yaşma) təsis edilməsi istiqamətində fəaliyyəti sürətləndirmək lazımdır. Respublika ərazisində AİZ-lərin yaradılması məsələsində ilkin variant kimi Azərbaycan-Gürcüstan və Azərbaycan-Türkiyə sərhəd ərazisində təşkil olunması nəzərdən keçirilməlidir. Bunun nəticəsində, qeyd olunan ərazilərdə iqtisadi inkişaf baş verər, ölkənin iqtisadi əlaqələri genişlənər və eyni zamanda, Azərbaycanın regionda siyasi və iqtisadi durumu daha da möhkəmlənər.

6. Regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac imkanlarının genişləndirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçılarının dünya bazarına çıxışının təmin edilməsi məqsədilə İxracə Yardım Fondunun yaradılması, eləcə də birbaşa

ixracın maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olan İdxal-İxrac Bankının yaradılması məqsədə uyğundur.

7. Regional siyasətin maliyyə resurslarının formalaşdırılmasında maliyyə bazarının ərazi aspekti də mühüm rol oynayır. Bu həm də regionların iqtisadi potensialına, onların inkişafındakı fərqlərin və asimmetriyanın səviyyəsinə də təsir edir. Azərbaycanda Bakı şəhəri istisna olmaqla bank kapitalının regionların investisiya potensialına təsiri zəifdir. Hazırkı dövrdə bankların paytaxtda cəmləşməsi meyli hələ də davam etməkdədir. Banklar arasında Bakı şəhərində güclü rəqabətin olması paytaxt bazarının əlverişli şəraiti ilə bağlıdır. Regionun bank və maliyyə strukturlarının banklar assosiasiyası ilə əməkdaşlığı da regional inkişaf məsələlərinin həllinə kömək edə bilər. Banklar assosiasiyası bankların və maliyyə strukturlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, zəruri normativ-hüquqi bazanın, onlar üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, xarici banklar və maliyyə strukturları ilə əlaqələrin yaradılması yolu ilə regionların müasir maliyyə sisteminin formalaşdırılmasına əhəmiyyətli töhfə verə bilərlər.

8. Regionlarda antiinhisar tədbirlərinin gücləndirilməsi, sahə və ərazi inhisarçılıq hallarının qarşısının alınması, inhisarçılığa qarşı dövlət tədbirlərinin səmərəsinin artırılması üçün Antiinhisar və Rəqabətin Təkmilləşdirilməsi Komitəsinin yaradılması, aqrar sahənin özündə yaranan inhisarçılıq halları ilə yanaşı, digər sahələrin, xüsusən də sənayenin inhisarçılığının zəiflədilməsi, inhisarçılığa dair qanunvericilik aktlarının sistemləşdirilməsi və onların bazasında Rəqabət Məcəlləsinin hazırlanaraq qəbul edilməsini zəruri edir.

9. Regionlarda müalicə-istirahət və turizm təsərrüfatı kompleksinin böyük miqyasda inkişafı üçün ölkəmiz müstəsna əlverişli şəraitə malikdir. Bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün onun kifayət qədər yerli əmək ehtiyatları vardır. Turizm sənayesinin başqa sahələrdən əsasən fərqləndirən cəhətlərdən biri də ona qoyulan vəsaitin tez bir zamanda böyük mənfəətlə əldə edilməsidir. Bu sahənin respublika daxilində geniş miqyasda inkişafı üçün xeyli zəngin imkanlara malik olan müalicə-istirahət mərkəzlərinin yaradılması vacib məsələlərdən hesab olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995)
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2005, 616 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (11 noyabr 2000-ci il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu, 2000, №8, s. 3103-3210
4. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”(2003-2008-ci illər).11 fevral 2004-cü il
5. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının 2009-2013-cü illər təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 14 aprel 2009-cu il
6. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2009-2013-cü illər).
7. "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı";
8. , “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2005-2015-ci illər)”;
9. , “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”;
- 10.“Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” (2003-2005-ci illər)
- 11.“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı” (2002-2005-ci illər)
- 12.“2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 4 may 2011-ci il
- 13.Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı səhəri, 24 noyabr 2003-cü il ə 4.
- 14.“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) üzrə həyata keçirilməli Tədbirlər” // *Azərbaycan.*- 2004.- 12 fevral. - S. 3-16.
- 15.Prezident İlham Əliyevin sədriyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2009-cu ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclası keçirilmişdir: Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin yekun nitqi (18 yanvar 2010-cu il) // *Xalq qəzeti.* - 2010.- 19 yanvar.- №13. - S. 3-4.
- 16.«Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (22 mart 1999-cu il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu, 1999, №3, s. 480-481
- 17.«Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (12 oktyabr 1992-ci il)

18.«Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (31 may 2005-ci il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2005, №5, s. 1222-1226

19.«Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Sərəncamı (17 oktyabr 2002-ci il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2002, №10, s. 1988-1999

20.«Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara neft məhsullarının güzəştli satışı barədə» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı (26 mart 1999-cu il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999, №3, s. 631

21.«Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara dövlət dəstəyi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (23 yanvar 2007-ci il). «Azərbaycan» qəz. Bakı, 2007, 24 yanvar

22.«Lizinq xidməti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (29 noyabr 1999-cu il)

23.«Maliyyə-sənaye qrupları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (23 aprel 1996-cı il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1996, №2, s. 233-239

24.«Məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələri üzrə borcların tənzimlənməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 may 2000-ci il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2000, №7, s. 2748-2749

25.«Tənzimlənən qiymətlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (30 may 2003-cü il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2003, №10, s. 1665-1669

26.«Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu (11 dekabr 1998-ci il) // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1998, №3, s. 414-42

27. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi. http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:dovlet-proqrami-2014-2018&catid=116:2014-2018-dp-reg&lang=az

28. Mail Rəhimov: Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafını tənzimləyən qanunlar (1991-1995-ci illər), Bakı-1996;

29. Abbasov A.F. Kənd təsərrüfatı məhsulları qiymətlərinin tənzimlənməsinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində rolu / AzETKTİ və Tİ-nun elmi əsərləri, 4 hissəli, IV h., Bakı: El-Allianje, 2004, s. 17-28

30. Axundzadə L.T., Əsədov A.Ə. Aqrar hüququ. Bakı: Qanun, 2003, 516 s.

31. Ataşov B.X. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri. Bakı: Elm, 2005, 336 s.

32. Balayev R.Ə. Aqrar bölmənin və ərzaq bazarının tənzimlənməsi məsələləri. Müasir mərhələdə Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemə keçidin qanunauyğunluqları və problemləri (Azərbaycan Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu). Kollektiv monoqrafiya. Bakı: Elm, 1998, 498 s.

33. Qarayev İ.Ş. Regional iqtisadi siyasət və aqrar bölmədə sosial-iqtisadi inkişaf məsələləri / AzETKTİ və Tİ-da keçirilmiş aqrar islahatların 10 illiyinə həsr olunmuş konfrans materialları. Bakı: AzETKTİ və Tİ-nun mətbəəsi, 2005, s. 48-57

34. Qasımova E.İ. Kəndin sosial infrastrukturunun inkişafı və yaxşılaşdırılması yolları / AzETKTİ və Tİ-da keçirilmiş aqrar islahatların 10 illiyinə həsr olunmuş konfrans materialları. Bakı: AzETKTİ və Tİ-nun mətbəəsi, 2005, s. 175-179

35. Mərkəzi ərazidə əhalinin müəssər olduğu kreditlər və onların qarşılıqlı müqayisəsi (vəziyyətin analitik hesabatı). «ARAN» Humanitar Regional İnkişaf İjtimai Birliyi. Bərdə, 2004, 23 s.

36. Musayev A.F. Regionların sosial-iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin özünəməxsus rolu vardır / AzETKTİ və Tİ-da keçirilmiş aqrar islahatların 10 illiyinə həsr olunmuş konfrans materialları. Bakı: AzETKTİ və Tİ-nun mətbəəsi, 2005, s. 3-11.

37. Rüstəmov R.M. Aqrar sahənin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları: mövjud reallıqlar və problemlər / AzETKTİ və Tİ-nun elmi əsərləri, 4 hissəli, III h., Bakı: AzETKTİ və Tİ-nun mətbəəsi, 2005, s. 291-302

38. Salahov S.V. Transformasiya şəraitində aqrar iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi məsələləri. Bakı: MMA-nın mətbəəsi, 2000, 96 s.

39. Səmədzadə Z.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatı XXI əsrdə: inkişaf mərhələləri, problemlər, XXI əsrin birinci onilliyində iqtisadi inkişaf konsepsiyası haqqında düşüncələr / Azərbaycan XXI əsrin astanasında Elmi-Praktik konfransının materialları. Bakı: 1997, s. 78.

40. Əlirzayev Ə.Q. «İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri» «Adiloğlu» nəşriyyatı Bakı 2005

41. Əhmədov M.A. «Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması» Bakı 2003

42. Əlirzayev Ə.Q. «Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi» Bakı 2010

43. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., “Region iqtisadiyyatının tənzimlənməsi”, Bakı – 2001;

44. Sadıqov K. F. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin konseptual əsasları. Bakı 1999

45. Allahverdiyev H. B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. “ İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi” Bakı-2002

46. H.S.Həsənov, K.A.Şahbazov, M.H.Məmmədov: ”Menecment”, Bakı 2005, səh 962, 963;

47. N.N.Nekrasov: “Regional iqtisadiyyat”. Moskva, Ekonomika, 1978. s.19
STILWELL J. B. Bölgəsel İktisat Politikası. Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980s.11;

48. Nuriyev Ə. (2007) Regional İdarəetmənin əsasları. Bakı: Elm, 427 s. Səh. 114-118;

49. Qurbanzadə A. (2004) Aqrar strukturun regional inkişaf modeli Bakı: Elm, 432 s;

50. Nağıyev Ə. “Sosial – iqtisadi inkişafın metodoloji aspektləri” Bakı – 2002;

51. İqtisadi İslahatlar Mərkəzi: «Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri». Elmi əsərlər toplusu, II burulış, Bakı, 2001;

52. Alıyev, İsa. 2009-2013-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı ölkənin davamlı inkişafını təmin edəcəkdir // *Xalq qəzeti*. - 2009.- 21 aprel. - № 84. - S. 3;

53. Yaqubzadə, Mirbağır. Yeni regional inkişaf proqramı: Yaxın beş ildə Azərbaycanda aqrar bölmənin inkişafı daha da sürətlənəcək // *Xalq qəzeti*. - 2009.- 23 aprel. - № 86. - S. 4;

54. Atakişiyev, Müşfiq. Regional inkişafa yeni təkan: "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" respublikamızın qarşdakı 5 ildə strateji inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirir // *Azərbaycan*. - 2009.- 3 may. - № 95. - S. 4;

55. Abbasov, İlham. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı haqqında növbəti Dövlət Proqramı ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yeni mərhələdir // *İqtisadiyyat*. - 2009.- 25 may. - № 21/22. - S. 7;

56. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı": reallıqlar, problemlər, vəzifələr // *Respublika*. - 2009.- 10 iyun. - № 124. - S. 1,4;

57. Əli Abbasov: Azərbaycan hökumətinin İKT siyasəti təkcə ölkənin deyil, həm də geniş regionun inkişafına yönəlib: Rabitə və informasiya texnologiyaları naziri cənab Əli Abbasovun "Trend" informasiya agentliyinə müsahibəsi (ixtisarla) // *Rabitə dünyası*. - 2009.- 30 oktyabr. - № 37. - S. 17;

58. Xatirə Mail qızı Hüseynova. Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunması problemləri. 08.00.05 - "Xalq təsərrüfatının iqtisadiyyatı və idarə edilməsi (regional iqtisadiyyat)" İqtisad elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. GƏNCƏ – 2011;

59. Azərbaycanın regionları 2008. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuəsi. Bakı 2008;

60. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2009. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin illik məcmuəsi. Bakı 2009;

61. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial – iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004 – 2008 – ci illər) icrasına dair 5 illik hesabat. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi;

62. Ибрагимов А. Региональная политика зарубежных стран. Баку, 1992;

63. Ахмедов И.А. Государственное регулирование экономики в переходный период. Баку: Заман, 1999;

64. Государственное регулирование экономики в современных условиях. Москва - 1997 ;

65. Кулиев Т.А. Регулируемая рыночная экономика. Баку: 1999;

66. Кушлин В. И., Н. А. Волгин. Государственное регулирование рыночной экономики. Москва – 2001;

67. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики МЛ 1999;

68. Needleman L., "Regional Analysis", Penguin Books, Middlesex, 1968;

69. Nijkamp Peter, "Handbooks of Regional and Urban Economics", Vol:1, Elsevier Science Publisher, North-Holland, 1986.